

ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА
1762 – 2012

НАУЧНИ ХОРИЗОНТИ НА
ЧЕТВЪРТ ХИЛЯДОЛЕТИЕТО

Изданието е осъществено с финансовата подкрепа на Фонд „Научни изследвания” към Министерство на образованието, младежта и науката на България в рамките на проект – научноизследователска програма „Четвърт хилядолетие „История славянобългарска”.

This book is published with the financial support of the Bulgarian Science Fund of the Ministry of Education, Youth, and Science in the framework of the project “Quarter Millennium “Istoriya Slavyanobolgarskaya”.

История славянобългарска 1762-2012
Научни хоризонти на четвърт хилядолетието

©Автори: Надежда Драгова, Елена Тачева, Ваня Добрева, Инна Пелева, Мила Кръстева, Димитър Пеев, Даринка Караджова, Маргарет Димитрова, Лъчезар Перчеклийски, Любка Ненова

©Печат: Болид-инс
ISBN: 978-954-394-101-8

Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без писменото съгласие на „Болид-инс“ и авторите.

ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА 1762 – 2012

НАУЧНИ ХОРИЗОНТИ НА ЧЕТВЪРТ ХИЛЯДОЛЕТИЕТО

Съставители
Надежда Драгова и Елена Тачева

СОФИЯ • БОЛИД-ИНС • 2012

БИБЛИОТЕКА „ЧЕТВЪРТ ХИЛЯДОЛЕТИЕ
„ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА”
№ 2

СЪДЪРЖАНИЕ:

Паисиевият юбилей и научният проект „Четвърт хилядолетие
„История славянобългарская” / 7

„ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА” В РАЗЛИЧИЕТО НА ПЕТ СЪВРЕМЕННИ ТЕКСТА

Надежда Драгова Пред-уводоление за онези читатели, които искат да придружат научните търсения между двете чествания: „200-годишнината на „История славянобългарская” през 1962 г. и „Четвърт хилядолетието” й през 2012 година / 12

Елена Тачева Паисий в литературните институции / 22

Ваня Добрева Възрожденската историческа драматургия и художествената памет в „История славянобългарская” / 31

Инна Пелева Паисий – началото и краят на разказването / 43

Мила Кръстева Пътешествие в/отвъд заглавието:
Дълбиннопсихологически анализ на *Големия* разказ
„Бащи. И синове...” / 49

НАУЧНИ ПРИНОСИ КЪМ ИЗУЧАВАНЕТО НА ПРЕПИСИТЕ НА „ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА”

Димитър Пеев „История славянобългарская” – география на преписите в миналото и днес / 58

Даринка Караджова Кесариев ли е Пазарджишкият препис на Паисиевата история? Палеографска атрибуция / 66

Маргарета Димитрова Три преписа на „История славянобългарская”: Пантелеймонов, Гладичов и Карловецки / 89

Лъчезар Перчеклийски Ахтаровият царственик от 1844 година / 102

Любка Ненова Някои лексикални особености на Чертковия препис на „История славянобългарская” / 113

За авторите / 122

TABLE OF CONTENTS

Paisiy of Hilandar's Anniversary and the Scholarly Project "Quarter Millennium "Istoriya Slavyanobolgarskaya" / 9

„ISTORIYA SLAVYANOBOLGARSKAYA” DIFFERING IN FIVE CONTEMPORARY TEXTS

Nadezhda Dragova Pre-Introduction to Those Readers Who Would Like to Follow the Scholarly Research Between the Two Celebrations: „200th Anniversary of "Istoriya Slavyanobolgarskaya" in 1962 and Its "Quarter Millennium" in 2012 / 12

Elena Tacheva Paisiy of Hilandar in the Literary Institutions / 22

Vanya Dobрева The Historic Dramaturgy of the Bulgarian National Revival and the Artistic Memory in „Istoriya Slavyanobolgarskaya" / 31

Inna Peleva Paisiy: The Beginning and the End of Narration / 43

Mila Krasteva The Journey Inside/Beyond the Title: Deep Psychological Analysis of the Great Narrative "Fathers. And Sons..." / 49

CONTRIBUTIONS TO THE STUDY OF THE MANUSCRIPT COPIES OF „ISTORIYA SLAVYANOBOLGARSKAYA”

Dimitar Peev "Istoriya Slavyanobolgarskaya": A Geography of Its Copies in the Past and Present / 58

Darinka Karadzova Was the Pazardzhik Copy of Paisiy's History Written by Kesarii Popvasiliev? A Palaeographical Attribution/ 66

Margaret Dimitrova Three Copies of "Istoriya slavyanobolgarskaya": Hieromonk Panteleimon's Copy, Vlad Gladichov's Copy, and Sremski Karlovci Copy / 89

Lachezar Perchekliyski Ahtar's Tsarstvenik of 1844 / 102

Lyubka Nenova Lexical Features of the Chertkov copy of "Istoriya Slavyanobolgarskaya" / 113

About the Authors / 125

ПАИСИЕВИЯТ ЮБИЛЕЙ И НАУЧНИЯТ ПРОЕКТ „ЧЕТВЪРТ ХИЛЯДОЛЕТИЕ „ИСТОРИЯ СЛАВЕНОБОЛГАРСКАЯ”

През 2012 година отбелязваме няколко годишнини, свързани с името на отец Паисий Хилендарски – 290 години от рождението му, 50 години от неговата канонизация и 250 години от написването на „История славянобългарска”. Последната от тези годишнини е включена в културната програма на ЮНЕСКО . Тя даде и повода за националното юбилейно честване, което обедини най-престижните държавни и културни институции на България – Президентството на Република България, висшите училища, Българската академия на науките, Националната библиотека „Кирил и Методий”, както и множество училища, читалища, музеи и обществени организации. В разгара на юбилейните събития и далеч преди техния финал, вече е очевидно, че сме свидетели и участници в рядко по мащабите си явление на съвременната българска култура, чиито измерения и следствия предстои да бъдат осмисляни. Бихме ги определили като значим феномен на националната ни идентичност и едновременно с това като уникална по мащабите си синхронизация на усилията на представителни за българската хуманитаристика научни общности.

В основата на днешните националните чествания залегна идея на професор Надежда Драгова, почетен член на Националния организационен комитет на честването. От 2007 година тя консултира интердисциплинарен колектив от учени на Югозападния и на Софийския университети, които предложиха и осъществяват научния проект „Четвърт хилядолетие „История славянобългарска”. Проектът беше финансиран от Фонд „Научни изследвания” към Министерство на образованието, младежта и науката и е базиран в Югозападен университет „Неофит Рилски”. Трите му основни програми – изследователска, образователна и издателска, заявиха амбиции в следните посоки: 1. Да бъде провокирана вълна на паисиеведски интерес в академичните, образователните и публичните среди у нас и в чужбина. 2. Да бъде обновен научният свод от знания за хилендарския монах и неговата история. 3. Да бъдат извървени предварителните стъпки към организирането на предстоящия юбилей. Важен епизод от процеса на реализирането на тези амбиции стана проведението през 2010 година

в Катарино международен Паисиев семинар, в работата на който взеха участие учени, преводачи, учители, докторанти и студенти от България, Гърция, Испания, Италия, Корея, Сърбия и Швеция. В работната атмосфера на семинара се състоя и първото извънпроектно обсъждане на юбилея. Това, че нашите идеи, дообогатени и разширени със съпричастието на широк кръг от съидейници, днес вече са факт, ни кара да се чувстваме удовлетворени и изпълнени с благодарност. Отправляме тази благодарност както към институциите, които ни подкрепиха, така и към интелектуалците, които споделиха паисиеведските ни страсти.

Настоящото издание е включено в поредицата „Библиотека „Четвърт хилядолетие „История славянобългарска” и отразява изследователските позиции и някои от научните резултати на проекта. Първата му част препечатва текстове, създадени в навечерието на четвърт хилядолетието. Макар и писани по различно време и с различни творчески намерения, тези текстове, четени в своята съвкупност, според нас обособяват своеобразно метатекстово единство. То е постигнато в панорамата на научни позиции, изследователски инструментариуми и авторски стилове, чрез които Паисий и неговата книга присъстват в полето на съвременното българско литературознание. Втората част на изданието представя езиковедските и палеографските посоки, в които бяха и са ориентирани търсенията на научния колектив на проекта. Обща цел на събраните в тази част изследвания е да открият особеностите на някои от преписите, да корегират научни заблуди, свързани с тях и да ги въведат в оборота на по-активното им опознаване. Всички те споделят убеждението, че пътят към очакваното от всички ни ново стъпало, на което генерираните в юбилея научни енергии биха могли да изведат паисиезнанието, може да бъде успешно извървян, само ако е съпроводен с връщане към извора на оригиналните ръкописи.

Тава убеждение направляваше работата на екипа на проект „Четвърт хилядолетие ”История славеноболгарская” през всичките нейни етапи. Надяваме се, че то е и ще бъде споделяно от все по-голям кръг от изследователи.

От съставителите

PAISIY'S ANNIVERSARY AND THE SCHOLARLY PROJECT "QUARTER MILLENNIUM "ISTORIYA SLAVYANOBOLGARSKAYA"

In 2012 several anniversaries have been celebrated associated with the name of Father Paisiy Hilendarski – 290 years since his birth, 50 years since his canonization and 250 years since the creation of "Istoriya Slavyanobolgarskaya". The last of these anniversaries is included in the cultural program of UNESCO. It provides an opportunity for national anniversary celebration which has united the most prestigious public and cultural institutions in Bulgaria – the Presidency of the Republic of Bulgaria, the universities, the Bulgarian Academy of Sciences, the National Library "St. St. Cyril and Methodius" and numerous schools, libraries, museums, and other public institutions and organizations. In the midst of the anniversary events and long before their end, it has become evident that we have been witnesses and participants in sparsely-scale phenomenon of the contemporary Bulgarian culture whose dimensions and consequences are to be rationalized. We could identify them as a significant phenomenon of our national identity and at the same time as a unique in its scale synchronization of the efforts of different representatives of the Bulgarian scholarly communities.

What underlies at the heart of the present-day national celebrations is Professor Nadezhda Dragova's idea, who is a honorary member of the National Organizing Committee of the event. Since 2007 she has been consulting an interdisciplinary team of scholars working at the Southwestern University and Sofia University on the scholarly project "Quarter Millennium "Istoriya Slavyanobolgarskaya". This project is funded by the Bulgarian Science Fund of the Ministry of Education, Youth, and Science (Bulgaria) and is conducted and monitored at the Southwestern University "Neofit Rilski". The three main spheres of this project are research, education, and publishing. Its main goals are the following: 1) to stimulate new interest in Paisiy's History in the academic, educational, and public spheres both in Bulgaria and abroad; 2) to provoke new approaches towards "Istoriya slavyanobolgarskaya"; and 3) to encourage preparation for the organization of the anniversary in 2012. An important episode in the work on these avenues of the project was the international seminar on Paisiy of Hilandar, held in 2010 in Katarino (Bulgaria), to which contributed scholars, translators, teachers, and students from Bulgaria, Greece, Spain, Italy, South Korea, Serbia, and Sweden. In the working atmosphere of this seminar, the first discussion on the future celebration of the anniversary in 2012 took place. What makes us feel satisfied and filled with gratitude is the fact that our

ideas, enriched by the encouragement and suggestions of a wide range of people sharing similar scholarly views and sensitivities, are real today. We express this gratitude both to the institutions who have supported us and to the intellectuals who have shared our passion for Paisiy.

The present edition is included in the series “Quarter Millennium “Istoriya Slavyanobolgarskaya” as volume 2 and it shows different research positions and results of investigations made in the framework of the project mentioned. In the first part of the book are reprinted papers that have been written on the eve of the quarter millennium. Albeit written at different times and with different intentions, these texts, brought here together, set up, in our opinion, a new metatextual unity. This unity is achieved through the panorama of scholarly attitudes, research tools and styles. The second part of this book includes linguistic, textological, and palaeographic studies, which mark research stages of the project. The common purpose of the papers collected in this part is to outline the characteristics of some of the manuscript copies of Paisiy's History and to emend some scholarly misconceptions, associated with its copies and dissemination amongst the Bulgarians in the 18th and 19th centuries. They all share the belief that the next step in our understanding of Paisiy's History could be made only if we return to the study of the primary sources, that is, to the detailed examination of the manuscript copies and versions through which “Istoriya Slavyanobolgarskaya” reached the readers in the period of the Bulgarian National Revival.

This belief has guided the work of the project team “Quarter Millennium “Istoriya Slavyanobolgarskaya” in all its stages. We hope that it is and it will be shared by an increasing number of researchers.

From the Editors

**„ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА”
В РАЗЛИЧИЕТО НА ПЕТ
СЪВРЕМЕННИ ТЕКСТА**

ПРЕД-УВОДОМЛЕНИЕ¹

за онези читатели, които искат да придружат научните търсения между двете чествания: „200-годишнината на „История славянобългарска” през 1962 г. и „Четвърт хилядолетието” й през 2012 г.

Надежда Драгова

Summary: In this paper Prof. Nadezhda Dragova, a researcher of many years in Paisiy's literary heritage, reveals for the first time her conceptual viewpoint regarding the copies and dissemination of the epochal Paisiy's work. The scholar connects the interest in and popularization of the History to the specific features of the 18th century, a century of the Enlightenment and book-printing. Her studies show that the dissemination of the manuscript copies of the History has been performed first of all by monks and clergymen, later on by their successors, by the generation of the teachers and by the next generation of the followers. Thus the media network was established, "impossible at that time as a system to receive any printed book". Moreover, the writing by hand was viewed by each educated Bulgarian National Revival writer and scribe as a gesture of participation in the prestigious cultural movement to preserve their own history.

According to Prof. Dragova, the process of editing of the Paisiy's History by the bookmen, also in chronological order, could be characterized by the differentiation of four text families to which the extant copies of "Istoriya slavuanoblgarskaya" belong: The first version is preserved in the Kotel copy of 1765, the Zheravna copy of 1772, Lazar's copy made in Rousse in 1811, the copy partly known by Sava Dobroplodni, the Samokov copy of 1771, Nikifor's one of 1772, the National Museum one (undated); the second version was made by Sofronij and is known in his copy of 1781; the third version is the so-called "The Rila remake", or "The Rila compilation", or "*Rila tsarstvenik*"; and the fourth version is the Gabrovo compilation of 1833.

The Bulgarian National Revival culture could not be fully understood without scrutinisation of the historical spiritual nature of the copies of "Istoriya Slavuanoblgarskaya".

Първото честване извърши всестраничен анализ на „История славянобългарска”: основните изводи бяха публикувани в Сборник „Паисий Хилендарски и неговата епоха” (БАН, Институт за история, С., 1962). Те оцениха наследеното и предопределиха какво предстои да се проучва. Моето научно поколение бе отгледано в пелените на това събитие.

¹ Текстът е представен като въвеждащ доклад към работата на Международния научен семинар „Четвърт хилядолетие *История славеноболгарская*. Преписи, разпространение, културен и обществен контекст”, Катарино, 7-9 октомври 2010 .

Корифеите на науката за Българското възраждане: Марин Дринов, В. Н. Златарски, Ив. Д. Шишманов, Боян Пенев, Петър Динеков, Иван Дуйчев, Маньо Стоянов, Боньо Ангелов... оставиха в наследство една монументална визия, която обосновано утвърди „История славянобългарска” като най-високо достойние на българската национална култура. С категоричността на научния си авторитет обаче, без самите те да са го налагали, в следващите научни генерации, които ги продължихме се приеха като безспорни и окончателни – някои *техни предположения, които нямаха още дефинитивна документация*. Ние, поколението на Николай Генчев, и учениците ни – Кирил Топалов, Божидар Райков, Илия Тодоров, Божидар Димитров... приехме като аксиома две постановки като си въобразихме, че са от тях:

Увереността за тъй наричаната БЕЛОВА, която Паисий носи в мешинената си торба на пътуващ монах (таксидиот), пътьом търси и намира преписвачи. Величав Мит! През Родината крачи монах – тревожен, презрял болестите си и душевните мъки, които „го разяждат”, един едва навършил 40 години балканджия, преплешил през рамо торба с „малка книжица”. Тя е, която ще взриви робското примирение, ще свести неразумните отродяващи се българи и ще изпълни умовете с нови мисли, програми и действия. Сам и без кон!

В модерната ни епоха на ХХ век – по величие – *този мит* може да се съпоставя само с Кралимарковия през средновековната и с „юнак балкански” на освободителните въстания (XVIII и XIX в.).

Втората версия бе, че авторът носи един завършен текст, който преписвачите приемат със страхопочитание да го възпроизведат *дословно*.

Много рано се установи, че преписите не са еднакви, но беше обяснявано различно: или с втора белова (обозначавана в научни текстове като $P_2 =$ (Паисиева втора), или с недостатъчна компетентност на преписвача.

Първата Паисиева белова P_1 се предполагаше в 1762 година, веднага след завършването, а втората – преди 1771, когато се появяват различаващи се преписи: Самоковския, Никифоровия и др.

Педантично е нужно предупреждението: P_1 и P_2 са *предполагаме* (нямаме ги запазени! или не сме ги идентифицирали още между наличните).

Паисий е починал в края на 1772 година (според последното документиране) по време на пътуване като таксидиот – в Хилендарския метох в село Ампелино, сега част от Асеновград: квартал „ЛОЗНИЦА”.

Не зная кой е предложил българското име на Станимака да бъде увенчано с царете Асениевци – най-възторжено представени в „История славянобългарска” като освободители на България от византийско иго. Предполагам е *внушение и от духа на Паисий, защото гробът му е там!!!*

Запомняме, че той умира 50-годишен и че *трябва да открием гроба му* в квартал „Лозница” на Асеновград!!!

А преписите продължават да се множат: 1781 – втори Софрониев, от него – Кованлъшки препис в 1783, пак от него Еленски препис в 1784, поп Пунчова преработка – 1796, два Русенски преписа в 1809, трети Русенски в 1811, Рилска преработка през 1825, Габровска сглоба през 1833... и така до 1882 г. *в град Банско (трийсет години преди освобождението му!)*.

Моите усилия продължаваха под озарението на мита „Паисий с торбата търси преписвачи”. Посветих се да подготвя *текст-критично* издание на Паисиевия автограф, за което претърсвах различията в преписите, съпоставими със Зографския автограф – това беше методиката, възприета от Маньо Стоянов, признат и до сега – години след смъртта му за – най-вещият специалист по преписите. Това е и класическата методология за текст-критично издание.

То, обаче *се оказва невъзможно* поради *несъгласими* различия в преписите. Сега съм убедена, че *усилията са били излишни!*

Те са неадекватни към интенцията на Паисий, която му е наложила да пише „кратка история” (въпреки признанието му, че разполага и с някои многоречиви извори) и още по-важно: „*Да я състави*” в изумително прегледна структура (днес бихме я нарекли „матрица”): за царете, за патриарсите, за славянските учители, за светците, за новомъчениците, за робската съвременност в империя, в която няма „никаква правда, ни съд”. Единствено съответстващо на ситуацията, тогава, когато *се формира нацията, а няма представителство* – нито политическо в системата на Османската империя, нито верско – в гръцкоезичната фанариотска църква: тя да го открие в самата книга – история. **ИСТОРИЯТА ДА СТАНЕ ДОСТЪПНАТА НАЦИОНАЛНА ИНСТИТУЦИЯ!**

Разделянето ни с мита „Паисий с историята в торбата” е болезнено, особено за мен, която съм го вградила в предишните си книги. Но си опазвам изображението на художника Иван Кирков като „Паисий събира по манастири и църкви градиво за книгата си.” Сама си разруших мита!!! Получи се естествено: митовете неминуемо се отдалечават, когато наука започне да ги проверява. А и военните имат формула: поражението обещава

следващ успех. За сега без да имаме основание да обявяваме успех, сме сигурни в едно – в проглеждането си че:

Въздействието на „История славянобългарска” не се постига по класическата рецепция: книга – читател, слушател, а *по различаващ се механизъм: ръко-писно разпространение.*

Изумителното е, че то – наложило се спонтанно – е и пред-начертано, пред-избрано от автора: „Преписвайте я и платете да ви я препишат” е заветът му.

Явлението е феноменално за XVIII век: века на Просвещението и на книгопечатането. Сам Паисий при посещението си в Сремски Карловци („в немската земя”) наблюдава предимствата на книгопечатането и ги адмира в текста си – а след завършването на историята не отива отново там да я отпечата. А той не е бил беден! Когато си идва от Сремски Карловци през 1761 г. в манастира Хилендар и отчита пренесените манастирски пари и документи, *от свое име внася на манастира дар* с неочаквана стойност: къща, закупена за манастира там (вероятно за метох) и лозе (вероятно за ритуалното вино и за текущи доходи). Бележката в Хилендарската кондика съобщава, че дарът е с лични негови средства. С по-малко от тях тогава той би могъл да отпечата „книжицата” си.

Очевидно е, че опитният проповедник Паисий отнапред е предвидил да се преписва на ръка като средство да се възпитават съмишленици. Днес наблюдаваме резултата: преписването на „История славянобългарска” е една *непрекъснато актуализираща се национална историческа памет.* А самото ѝ придвижване „от ръка на ръка” по всички посоки на етническото ни землище – я превръща в съучастие, в обществено събитие, в „посвещение... И след време – във величав спомен! Затова и днес ни пресрещат толкова легенди и настояват да им признаем достоверност. А и преписите тогава най-често са подвързвани като църковна книга.

Този научен извод предопредели задачата на изследователската ни програма като: „*Преписи и преписвачи*” и наложи идеята за издателска библиотека „Четвърт хилядолетие”, „История славянобългарска” – да предложим на читателите *непознати им преписи*, представящи отделни редакции и духовни събития.

Мемоарите разказват за повече от 70 преписвания. До нас са достигнали към 42 реални преписа. Окуражително е, че и сега броят им се увеличава чрез дарения от частни библиотеки. През 1988 година бяха подарени на Президентството два непознати преписа (сега наричани „Музеен”

и „Бобчев“) в знак на солидарност, че Президентът Петър Стоянов с юридическа отговорност върна на Зографския манастир Паисиевия автограф, който е манастирска собственост.

А и от САЩ – Охайо, в тъй наречената „Хилендарска стая“ в университета Кълъмбъс – се появи дар от наследството на Джеймс Кларк – възрожденския протестантски пастор в Самоков – с поръчан от него препис на двете истории: Паисиевата и Спиридонова.

Какъв е резултатът от ръкописното разпространение?

Движението на текста „от ръка на ръка“ и от селище към селище *променя поколенията преписвачи*. Най-първо са монаси и свещеници: поп Стойко Владисавов в Котел, поп Пунчо в село Мокреш, поп Стоян в Куванлък, монах Никифор, монах Харитон...

Свещеническата интелигенция запазва участието си до последния препис – направен от свещеник Костадин Чучулайн през 1882 г. в Банско (когато там е още Османска империя).

Второто поколение са грамотни синове на свещеници: Алексей поп Велкович Попович, Кесарий папа Василев...

Третата генерация са даскалите. В 1811: даскал Никола поп Лазаров, в Русе; после даскал Драгия в Горни Турчета; Кесарий в Пазарджик и в Панагюрище; ...учител в Габрово, Найдено Геров учител в Пловдив... Христин Павлович, учител в Свищов... Сава Доброплодни в Котел...

Встъпва и поколението на учениците (в Търново: Петко Славейков, Христо Драганов, Тодор Шишков...). А след Освобождението има и опълченец – Д. П. Оджакوف.

Изгражда се медийна мрежа, невъзможна тогава като система за рецепция на коя и да е печатна книга.

Сменят се и поръчителите (които възлагат или заплащат преписването): не само игумени и църковни епитропи, пътуващи монаси–таксидиоти. Още в началото на XIX век са вече и търговци, и занаятчии (куриозно е, че преобладават кожухарите – вероятно заможност, свързана с повишено търсене на продукцията им на османския, а може би и на европейския пазар).

Уникалната същина на ръкописното разпространение се представя и в редица случаи на съавторство от преписвачите: *анонимни* вмъквания на отделни детайли в текста и *персоналистично* в заключителни пасажи. Появяват се и преписвачи, които се изживяват като автор на историята, след като в задължителния пасаж за информация са съобщили името на Паисий.

Преписването на ръка се утвърждава за всеки образован възрожденец като *единствен жест на съучастие към престижното културно движение за опознаване на родната история*. Толкова е неотменно, че са стигнали до нас и шест преписа по печатното издание „Царственик” на Христати Павлович от 1844 г.

Дори чужденци, европейски образовани католически духовници, изпратени за свещеници при пловдивските павликяни – селяни и занаятчии – също ръкописно (при това с азбука латиница) превеждат печатания „Царственик” на павликянски диалект. При безспорния им достъп до книгопечатане!!! *Павликянският ръкопис* е знаменателен за предпочитаната рецепция тогава: преписване!

Медийната мрежа се разширява и чрез стотици *бележки на читатели (приписки)*: летописни, автобиографични, оценъчни, допълнящи... *Грамотният читател* търси празно поле в обложките на кориците или недописан лист вътре в текста да докаже своята съпричастност (понякога само с подпис) а по-често с информации за текущи събития – със съзнанието, че и те имат стойността на градиво за бъдещата история.

Преписването придобива *документалността и актуалността на публицистика*. Повечето от приписките започват с израза „ВЕСТНО БУДЕТ”, с което предвещават и името „ВЕСТНИК” на бъдещия периодически информатор.

А книжното тяло ръкописна „История славянобългарска” се налага като *място на честта*.

Продуктивната информационна мрежа на преписите науката днес определя като „историографско движение на Българското възраждане”. Документирано е на протежение на 117 години: от 1765 г. – Котленският препис до Банския в 1882. Реализира се спонтанно. *Няма регулативен център!*

При общата нагласа, че преписването е и терен за индивидуално участие и поради продължителността на тази практика – съвременна на бурни политически и духовни събития – *се формират четири основни редакции*. Помежду им разликите са структурни, съдържателни, езикови и стилови. Но вътре в микросистемата „редакция” зависимостта е близка, много често „едно от друго”.

Установяването по редакцията прояснява иновациите за всеки препис, определя го и хронологически, ако не е датиран.

I. Основна редакция: за нея се употребяват и термини: *първообразна*, първоизворна, зографска. Съпоставя се с редакцията на Паисиевия автограф в Зографския манастир с предвидими езикови или ортографически разлики между *извод* (подложка) и *препис*. Първа група образуват: Котленският от 1765 г., Жеравненският от 1772 г., Лазаровият – Русе 1811 г., частично познатият от Сава Доброплодни по Котленския... Втора група образуват Самоковският от 1771 г., Никифоровият от 1772, Музейният (недатиран).

Те са опазили първообраза на Паисиевия текст.

II. Втора редакция: за нея се употребяват термини: Софрониева от 1781 г., Втора Софрониева, *Софрониев учебник по „История славянобългарска“*.

Когато свещеник Стойко Владиславов (бъдещият епископ Софроний) открива свое частно училище в Котел – за учениците си подготвя учебник по „История славянобългарска“. Най-ярката му особеност е че не е на черковнославянски според оригинала) а е по-близък до говорим. И живият език, и дидактическите правила за учебна книга, и дарбата на Софроний да разказва увлекателно, въвеждат в наратива много детайли. Историческият текст вече не само информира и поучава, но и постига художествена картинност, емоционални внушения. Тази редакция придобива необикновена популярност и в българските земи, и всред емиграцията и преселниците в чужбина. В преписите по нея са въведени най-много придружаващи иновации: рисунки на гербове и образи на царе, икона на св. Иван Рилски, стихотворения и др.

III. Трета редакция: за нея се употребяват термини „Рилската преправка“, „Рилската сглоба“, „*Рилският царственик*“.

Първото ѝ появяване е в 1825 година с обстойно себепредставяне от автора Паисий Николаевич, духовен син – ученик на Йеросхимонах Спиридон в постницата „Черней“ на Рилския манастир.

Оригиналното ѝ заглавие е според История славянобългарска „О царствие болгарское“ и повторено като „О царствии болгарстем“. В науката бива определена от В. Н. Златарски като „преправка“, „сглоба“ тъй като споява съдържателно и идейно „История славянобългарска“ и „История во кратце о болгарском народе словенском“ (1792 г.) на Йеросхимонах Спиридон.

Това обаче се установява при текстуален анализ, а *не е обозначено в текста*. А двете истории нито са преправени, нито сглобени. *Те са използвани като извори* – затова и ги няма имената на двамата историци.

Съставена е една нова книга, съответстваща по насоченост на националната драма за непостигнатото освобождение след руско-турските войни на Балканите, в които българите участват всеотдайно и жертвено и военните действия се водят само на българска територия с всичките им разрушителни последици: От мира в Кючук Кайнараджа Дунавските княжества получават облекчителен статут на васални; с изтегляне на османската администрация и на турската армия; от Букурещкия мир в 1813 г. се узаконяват исканията на Сръбското въстание да има свое княжество.

През 1825 година когато Паисий Николаевич за едно лято подготвя текста си, вече е предстояща нова руско-турска война и се работи за съучастие на българите. (С военачалник Дибич Забалкански сраженията отново ще се водят през цяла Тракия. А в Одринския мир от 1829 г. пак няма нито един параграф за български свободи (нито духовни, нито политически). Това активира рилските монаси – тексидиоти, които събират помощи за монументалното построяване на своя манастир – да разгърнат с голяма енергия и популяризирането на своя „Рилски царственик“. Те правят по два преписа, монах Харитон и три, разпространявани от юг от Балкана: в Змеево, Чирпан, Кесарий в Пазарджик и в Панагюрище, Найден Геров в Пловдив и после го изпраща в Русия, три в Стара Загора от неназован занаятчия – преписвач... Преминават през Балкана в Търново, Плевен, Свищов, където учителят Христати Павлович (възпитаник на Рилския манастир) го редактира и успява да го отпечата в Будим със заглавие „Царственик“ (1844 г.). Патосът на тази книга не е толкова национален, колкото международен, което се подсказва от премълчаването на българските съвременни й историци и изтъкването само на утвърдена в славистиката плеяда: Мавроубир (Мавро Орбини) Зонара, Евтимий Търновски, Димитър Ростовски, Буфиер французский... Интенцията е – да се изясни на Русия и другите велики европейски държави, а специално и на новоформираните сръбска и гръцка (макар и в миниатюрни граници), че *българските земи не са територия на Османската империя, която подлежи на разподялба*. Аргументира се не само чрез историческия наратив, а и със специална статия, прибавена в заключение „Българска земя на четири части ся разделява: Мисиния или Задгорие, ... Тракия, ... Макидония... Дардания, Охрид, старая столица болгаром...“ При ясно определяне на границите им се изброяват и „колко градове има български“ – общо имената са на 170 български градове, което подчертава страната като цивилизована и производителна. А в преписа на монах Харитон е добавено: „Возбуждение

болгарскому народу к добродетели”, за което има предположение, че е по написаното от Софроний „сведение за характера и обичаите на българите”, поискано му в 1809 г. от главнокомандващия руско-турската война Кутузов.

За да не остане неразбран този умисъл на рилските историци в края на Чирпанския препис монах Харитон повтаря: „Летопис болгарский... който чите, с внимание да чите, да познай какво са имали българите царство”.

В нашето изследване употребяваме термина „Рилски царственик”, за да се откроява от печатания „Свищовски Царственик”, с който има различия не само съдържателно, но главно езиково-стилни.

Отпечатаната в Будим, 1844 г. история от Христаки Павлович е на красив новобългарски език, вече възприеман като литературен в българските училища през средата на XIX в., докато Рилският царственик (1825 г.) е на традиционния за манастира църковнославянски.

IV Четвърта редакция: *Габровската сглоба* от 1833 г. (без изяснен автор). Вероятно е учител ако се съди по отбелязването на листовете с цифри, а не с традиционните църковнославянски букви. А и езикът ѝ е новобългарски – църковнославянско влияние е забележимо едва в последната ѝ част. Съставителят познава Рилския царственик и Рилската История в кратце на Йеромонах Спиридон, намираща се отдавна с препис в Габрово.

Ръкописът споява три исторически книги: с умисъл да представи българското царство „старо колкото света” (както е записал върху друг препис непознат читател). Разделя съдържанието хронологически на два „типика” които оприличава на Стар и Нов завет. Започва с *български превод* на новопубликуваната на румънски език „Александрия”, която тук обхваща 110 листа и е „първи типик”. „Втори типик” следва по преписа на Влад Гладичов на „История славянобългарска” а и авторството на Паисий. Завършва с повече данни от Спиридоновата, която хронологически удължава българското царство чрез сръбското деспотство, прието в нея като българско.

Амбицията е да стане всеобемаща история на българското минало – просто една енциклопедия върху 270 листа = 540 страници.

По отбелязаната дата 1833 на завършването Габровската енциклопедия – история на македонците и на българите – *съвпада* с откриването на Новото взаимно училище от Априлов и Палаузов. Тя се съгласява и по концепция за модерно образование. Това ме подготвя да не бъда изненадана ако намеря ЗНАК за участие на първия учител – Неофит Рилски (било с идея,

било с великолепия превод на новобългарски на Софрониевия учебник по История славянобългарска). Не по-малко е близка до духовническата нагласа на Неофит Рилски и композицията на два ТИПИКА, съответстващи на Стария Завет с Александрията и на Новия – след Христа: Българското царство с християнската му вяра и мъчени-чеството срещу завоевателите–иноверци.

От този впечатляващ корпус, пребивавал известно време и в Дряново – за сега са установени трима продължители: Поп Йовчо от Трявна в своя списъчен летопис много пъти основава информацията си по Габровския Царственик. Пирдопският преписвач-професионалист Даскал Тодор подготвя по поръчка на одеския българин Стефан Димитров Тошкович съкратен вариант. Не е в наличност, за да преценим подхода на съкращенията, но следващ притежател – Ангел Менекович Цветанович – го записва като „александриче” т. е. малка Александрия. Ако запазеният препис в Народна библиотека (№ 314) отразява протографа на Даскал Тодор подготвен за Одеса, можем да приведем споделения от преписвача умисъл: „История българская, яже ест от древних великах князах и царях...”, „Написахми тука малко в кратцех заради болгарских народ да разумеют како са биле древните великих царех болгарских”.

* * *

Като извод на нашата изследователска програма се налага убеждение, че „История славяноболгарская” не е само Паисиевият автограф в Зографския манастир, а е и движението ѝ – преосмисляне в преписите през следващите 117 години – продължаващо робски.

ПАИСИЙ В ЛИТЕРАТУРНИТЕ ИНСТИТУЦИИ¹

Елена Тачева

Summary: The article discusses Paisiy's literary historical life and his "Istoriya Slavyanobolgarskaya", which has gone through three types of literary institutions, described as pre-modern one (18th c – the first half of the 19th c.), modern one (19th century – the 90s of the 20th century) and post-modern one (the end of the 20th c. and the beginning of the 21st c.). What are also reviewed are the peculiarities of the reception, the author's status and the existence of the book, typical of the various literary institutional types. The transformation of some of the main elements of the literary historical notions of the text and of the author is presented. It is outlined the mechanism through which the legislators of the Bulgarian literary canon, such as Ivan Shishmanov, Boyan Penev, and Mihail Arnaudov, perform interesting epistemological ideological operations. The following ones stand out among them: a) comprehension of «Istoriya Slavyanobolgarskaya» as a «model» and «program» about the Revival text; b) «implanting» esthetic qualities of the historiographical in its nature text; c) imposing writer's, more precisely original-writer's functions on Paisiy's innate non-author attitude. The study also focuses on the tendencies of the contemporary debate about Paisiy, classified by two basic purposes – insisting on radical revision of the dominating paradigm of Paisiy and a refusal from the simple literary or historical readings by virtue of the emphasized interest in the contemporary ideological potential of the text and the author.

Това, което днес включваме в името „Паисий“, отдавна освен литература и история, е и много повече – градиво от националната самопредстава и от идеологическия текст на нацията. В статуса си на национално градиво „Паисий“ има своите къща-музей, паметници, юбилейни чествания, издания и преиздания на чернова, белова, преписи и преправки, нестихващи спорове и съперничества за родното място. В православната църква намира своята канонизация, иконография и храмове. В публичността присъствието му се легитимира с именоването на улици, читалища, училища, дружества. Училищните и университетските учебници узаконяват неговата положеност във високите редове на национално-идеологическото, защото „Паисий“ моделира и нормативизира нашето вчерашно и днешно потребяване на Възраждането.

¹ Текстът е съкратен вариант на изследване, публикувано в Научни трудове на Пловдивския университет. Филология. Сборник Б., т. 47, 2009, с. 79-96.

Трябва да подчертаем една важна особеност от литературната съдба на Паисий и „История славеноболгарская” – тяхното битие не само е протичало през различни по културно-историческата си природа типове литературна институционалност, но днешното им литературно статукво пази спомен за тях. Това означава, че гледани от позицията на днешния историк и теоретик на литературата, Паисий и „Историята” не само са пребивавали, но все още продължават да пребивават в няколко различни литературни институции. За работните нужди на настоящата работа ще ги обозначим като предмодерна (XVIII - първа пол. на XIX в.), модерна (XIX - 90-те год. на XX век) и пост-модерна (края на XX и нач. XXI в.).

Предмодерността като доминиращ екран на собствено-Паисиевото време по правило не е център на паисиеведските интерпретации, които предпочитат да разполагат своя обект в хоризонтите на т.нар. Ново време. Това предпочитание моделира представата за преходен период, в който елементите на предмодерната институционалност, макар и видимо преобладаващи, често са пренебрегвани за сметка на интереса към едва събудените знаци на бъдеща литературна модерност. Специализирани изследвания, посветени на литературната институция на българския XVIII век, липсват. По тази причина присъствието на Паисий, а и на всеки един от съвременниците му, в полето на писаното слово, все още е твърде далеч от пълноценна картина на неговите институционални закономерности, опаметени зависимости и иновационни хоризонти. През последното десетилетие сериозен подстъп към въвеждането на Паисий в автентичния контекст на „собственото и уникално” време прави Симеон Янев². Неговите обобщения за жанровата норматика на историческия текст, за статута на словото и за спецификите на авторството отбелязват напредък в усилието да бъде прочетен Паисий като част от специфична, много различна от днешната, литературна среда, поддържаща жива и непосредствена връзка със Средновековието. В тази система историческото все още ползва гласа на пророка, словото е трансцедентно послание, а авторът се мисли като пре-създател/въз-създател на разказа за миналото. Битийни пространства на ръкописаната история са манастирът, скрипторият, храмът, училищната стая. Възрожденските възприематели я слушат, чуват в нейните думи

2 Янев, С. Паисий Хилендарски - историята, авторството, статутът на словото. – В: Конструиране на традицията. Сборник в чест на проф. Милена Цанева. Съст. Н. Чернокожев. София, 2000, 113-127.

прозрения за бъдещето и охраняват сакралното ѝ тяло с вериги и „трижди“ проклетия срещу всяка дръзнала да я оскверни ръка.

Един от важните за институционалното развитие на литературата преходи на XVIII век е преодоляването на имперсоналността на литературния творец и моделирането на модерния автор. Обръщането към вътрешните измерения на собственото Паисиево време отправя вниманието също така и към друг институционален компонент - възприемателя, с оглед на съжителството и съперничеството на двете негови разновидности, слушател и читател. Вторият, макар и по-малоброен, но добре документиран в книжовното наследство на XVIII век, е по-достъпен за погледа на изследователите. Несъмнено, като носител на потенциалната културна перспектива, той е и любимецът на институцията, чиято загриженост към четенето и читателя намира израз в някои предисловия, в множество обръщения и в специално посветеното ѝ „Слово за ползата от четенето“ на късния Паисиев съвременник Йосиф Хилендарец.

Сравнението между предговора на „История славеноболгарская“ на Паисий Хилендарски и „Слово“-то на Йосиф Хилендарец очертава любопитни паралели. На пръв поглед в имплицитните образи на Паисиевите и Йосифовите читатели изпъква цяла поредица от различия, особено по отношение на читателската мотивация и в мислените като „полезни“ четива, за единия – историческите съчинения, а за другия – Светото писание. За първия четенето е удоволствено, за втория – трудно, неразбираемо, нежелано. Посочените протиположности не пречат да бъдат видени и някои важни сходства, които обединяват двата типа читателски образи като продукти на обща литературно-институционална среда. Така например двата текста, макар и плодове на манастирската книжовна традиция, щрихират читателски пространства на града – училищната стая, в която малки деца и възрастни неграмотни хора задават на своя учител въпроси за „преди бивалите на този свят“; дюкяна и чаршията, където псевдоученият „...гудил дивит на пояса си, ... мята лафови“, частния дом, в който омагьосаният читател застава пред „позорището“ на света. Паисий и Йосиф адресират посланията си към четящ възприемател, притежаващ както изграден опит, така и определена готовност, техническа и интелектуална, за индивидуално четене. И двамата предполагат възможността прочетеното да бъде споделяно със слушатели, които се мислят като естествена съставка на читателската общност. „История“-та и

„Слово”-то ценят високо „ползите” на четенето, макар и конкретизирайки ги различно - като позитивно знание и придобита мъдрост или като път към християнското душеспасение.

Разноликата читателска общност, която чете Паисий през XVIII век, може да бъде разгледана и в някои нейни действителни персони, каквито виждаме в лицата на Паисиевите преписвачи. Знаем част от техните имена, познаваме непосредствените им реакции-приписки при срещата с текста, както и свидетелствата на овеществените им прочити – преписите на „История славеноболгарская”. Задачата да бъде систематизирано четенето-писане на тези читатели все още е предстояща и не е в обхвата на настоящото изследване. Но тук можем да изведем някои по-уедрени черти на този несъмнено най-адекватен и задълбочен прочит, който собственото време на Паисий произвежда. Сред тях с институционалния си характер изпъкват две - възхитата пред текста и немарата към автора. Колкото по-интензивна и продуктивна е възхитата, толкова по-бързо чезне авторовото име, погълнато от провиденциалисткия прочит на Паисиевите послания.. Тенденцията не ни изненадва, тя е същностна част от предмодерната литературност, в руслото на която минава рецепцията на „История славеноболгарская” през XVIII век. Но в края на столетието можем да наблюдаваме и симптоми на институционалното възкръсване на автора. Виждам такъв в показателния жест на поп Пунчо да усвои и присвои авторството на историческото слово – това скромно, но красноречиво „Писах и домислих аз ...” от предговора на Пунчовия сборник. Впрочем, ако беше успял в намерението, демонстрирано в оформлението на ръкописа, да отпечати сборника си, Пунчо можеше с право да се нарече автор на сериозни трансформации в литературно-институционалния път на Паисий. Но, както знаем, това не се случва.

В известен смисъл истинското въстъпване в новото време за „История”-та се случва през 1836 година, когато Христати Павлович отпечатва като послеслов на „Разговорник греко-болгарски” вариант-преправка на Паисиевия текст. Това издание е последвано в 1844 от знаменития „Царственик” и от няколко други издания на книги по българска история, които продължават да възпроизвеждат интерпретативно по-големи или по-малки фрагменти от Паисиевата история, но без Паисиевото име.

Първите печатни варианти не публикуват оригиналния Паисий. Както знаем, „Царственикът” на Павлович, най-представителното възрожденско

печатно издание на Паисиевата история, възпроизвежда манастирския царственик-сглоба, събрал в общ разказ текстовете на Паисий Хилендарски и Спиридон Габровски. За режима на четене на „История славеноболгарская”, който XIX век поддържа, по-иллюстративна според мен е кратката версия от „Разговорника”. В нея е изведена есенцията на Паисиевите идеи, спрямо която е извършен типичният за новото време рецептивен избор по формулата „владетелска история в учебен вид”. Павлович участва задочно и в един втори режим на четене, своеобразно реализиран в дискусиата, оформена между вътрешните и задграничните (одеските и букурещките) дейци, относно целесъобразността от печатно тиражиране на Паисиевата история. Усъмняването в историката на текста, съзнанието за неговата неакуалност и фактически пропуски силно накърняват статута му на безспорен източник на сведения за националното минало. Но и същевременно протектират трансформации, които съпътстват въвеждането му в нов статут – този на ценен паметник на националната книжовност. Всъщност през тези трансформации XIX век чете Паисиевата творба все по-малко като история и все повече като литература, разпадайки я понякога до литературоградящи елементи като елегически и епически сюжети или мото-сентенции (например при Георги Раковски или Райко Жинзифов)

До началото на 70-те години текстът силно доминира над автора и тази доминация е разколебана едва с известната статия на Марин Дринов „Отец Паисий, неговото време, неговата история и учениците му”, отпечатана в книжка 4, година I на „Периодическо списание”. Дринов чувствително променя културната рецепция на Паисий, като поставя началото на модерната наука паисиезнание. През известните му само 8 преписа и 4 преработки на Историята той прави първите научно обосновани текстологически сравнения и конципира идеята си хилендарският монах да бъде поставен „начело” на Възраждането³. Този първи научен текст предлага една от най-разпространените визии, в които новото време въвежда Паисий: „...като зиждително слово над първоначалний хаос се е раздал глас от хилендарският манастир: разнебитените и разглобени Българи от този глас се начнали да се сглобяват пак в един народ. ”⁴. Изведнъж от маргинално, премълчавано и подминавано, името на Паисий

3 Дринов, М. Отец Паисий, неговото време, неговата история и учениците му. В: М. Дринов. Съчинения. Т. I. София, 1909, 115-137.

4 Дринов, М. Цит. съч., с.117.

става пример за това „что може да направи един човек за цял народ”. Това е изходната позиция, от която започва скоростното реабилитиране на автора и възстановяването на паритета между него и неговия текст. От този момент тръгва и процесът, единяващ смислово Паисий с Възраждането, превръщаш Паисий в емблематичен образ на Възраждането. От този момент започва също така и градежът на това, което в началото на нашето изследване нарекохме „градиво на националната самопредстава”.

Новата оптика на четене, към която късното Възраждане се ориентира, ревизира не само фигурата на автора, но и критериите за оценностяване на текста : „... произведението на о. Паисия и не трябва да се оценява като научно произведение. То има друга цена, друго значение, привело е друга по-действителна полза народу ни – от тази страна трябва и да се разглежда и оценява”⁵. Модерната литературна институция поставя „История славеноболгарская” в парадигмите на просвещенската литературна доктрина, за да разпознае в нея полезната книга, която постига „съживяване българската народност”.

В интерпретацията на Дринов „История”-та вече не е история, тя е нещо друго – творение, направено не да казва истини, а да внушава ценности, паметник на старото българско слово, който не само вдъхва любородни чувства, но предизвиква и появата на „други, по-малки трудове” в „новобългарската ръкописна писменност”. Заради всичко това Паисиевата история се оказва в Дриновия прочит „най-драга книга на българите”. От тук до окончателното ѝ прехвърляне към полето на литературата не е останало много. То докрай се стопява в края на XIX век с появата на първите български литературни истории⁶, които с готовност приютяват в своите разкази Паисий и „История славеноболгарская”. Тези първи литературно-исторически съчинения легитимират историко-литературния статут на Паисий и Историята доразработен по-късно в работите на Иван Шишманов, Боян Пенев и Михаил Арnaudов.

Шишмановата статия „Паисий и неговата епоха”, написана в 1914 год., има решаващо значение за институционализацията на Паисий. Юбилейният

5 Пак там, с.123.

6 Попов, Г.Д. Кратък исторически преглед на българската литература от началото на писменността до нашето време, 1886; Маринов, Д. История на българската литература, 1887; Москов М. История на българската литература, 1895; Теодоров-Балан, А. Българска литература. Кратко ръководство за средните и специалните училища, 1896. Втори изд. Албена Вачева, електр. изд. Liternet, 2006-2007.

й повод подтиква рефлекса да се съберат и олихвят символните капитали на личността-Възраждане, личността-герой, личността-демиург и да се зададе нов хоризонт на националното й присъствие. Извеждайки синтактична връзка между Героя и Епохата, Шишманов всъщност довършва процедурата по тяхното идеологическо наслагване в единна национална култура, в която Паисий вече не е просто текст, нито просто автор, а иконичен знак на Възраждането. С този знак Шишманов въвежда типологическите паралели между Възраждане и Ренесанс (Паисий и Петрарка) и между България и Европа (Паисий и Русо). Чрез него маркира външните и вътрешните граници на епохата (Паисий като начало на Възраждането, „История славеноболгарская” като представителна творба за първия период, 1762-1821, на Възраждането, а „Царственика” – за последния период, 1844-1960, на Възраждането и т.н.). В неговия смислов обхват обособява и т.нар. „личен фактор” на Възраждането. Близо един век Шишмановите представи задават „високата” теория на Възраждането и продължават да бъдат част от „дисциплинарната матрица”⁷ на нашата наука.

В края на 20-те години на XX век модерната литературна институция е в своеобразния си български апогей, част от който са големите литературно-исторически проекти на М. Арнаудов и Б. Пенев, реализирани с шестомната „Библиотека „Български писатели”, 1929-1930 и петтомната (по-късно четиритомна) „История на новата българска литература”, 1930-1936. „Библиотека „Български писатели”, едно от най-значителните постижения на Арнаудов, преследва макроцел – да моделира Голям наратив със силно подчертани презентативни амбиции. „Библиотека „Български писатели” поставя въпроса „...кой е онзи литературен факт, който има „правото“ да стане част от литературната история и по какви критерии се определя неговата значимост”⁸. Първата студия от „Библиотека”-та е посветена на Паисий. Най-общо може да я определим като скромна и немногословна, но с безспорно по значимостта си следствие – тя легитимира Паисиевото място в каноническия списък на българските писатели и на „История славеноболгарская” като творба от литературния канон.

7 **Господинов, Д.** Иван Д. Шишманов и дисциплинарната матрица на изследванията на българското възраждане. В: Иван Шишманов – форумът. Шишманови четения, книга 1. София, 2005, 19-31.

8 **Вачева, А.** Библиотека «Български писатели» - Между историята и литературата. В: Библиотека «Български писатели». Живот - творчество - идеи. Т. I-IV. Варна: LiterNet, 2003-2004. 25 April, 2010; 22 November, 2003 <<http://www.liternet.bg>>

Следващото литературно-институционално преобръщение на Паисий се извършено от перото на Боян Пенев и излявено в първи том на „История на новата българска литература”. Обемният паисиевски очерк коригира и доразвива идеята за родоначалническата мисия на Паисий – Паисий начева не само Възраждането, но и цялата „нова литература”⁹. Дошло е времето да се моделира визията на Паисий – първописателя, след чието перо тръгват негови събратя-словотворци, за да изградят целостта на българската книжовност. Една от големите задачи на „История на новата българска литература” е да разкрои литературните одежди на „История славеноболгарская”. В тази посока са реализирани няколко възможности: образен анализ на текста, текстологично сравнение с някои от изворите, открояване на интонациите в езика и стила. Конципираният от Б. Пенев корпус от литературни качества на „История”-та води след себе си назоваването на „литературни последователи” от всяко едно възрожденско десетилетие¹⁰. След Боян Пенев въдворяването в пространството на литературата на „История славеноболгарская” може да се приеме за окончателно приключило.

Качествените промени в литературно-институционалното битие на Паисий и неговото съчинение, осъществени в 30-те години на ХХ век, преминават към процес на интензивни натрупвания в корпуса на паисиезнанието, характерен за цялото последвало полувековие. Идва времето на масивните монографични изследвания на М. Арнаудов, В. Велчев, Хр. Христов и на задълбочените в детайла текстологически проучвания на Б. Ангелов, Б. Райков, Ил. Тодоров и др., които запълват празнини на паисиезнанието през втората половина на ХХ век.

Ясните признаци за началото на пост-модерен прочит в паисиезнанието се явяват в края на ХХ век, според мен – в 1996 година, когато Инна Пелева¹¹ в списание „Демократически преглед” и Владимир Трендафилов¹² във вестник „Култура” публикуват амбициозни критически текстове за Паисий Хилендарски и „История славеноболгарская”. Във връзка с т.нар.

9 **Пенев, Б.** История на новата българска литература т.1-4. София, 1976-1978, с.464.

10 **Пенев, Б.** Цит. съч., с.539

11 **Пелева, И.** Паисий - началото и краят на разказването. Демократически преглед, 1996, кн.6-7.

12 **Трендафилов, Вл.** Паисий - не конструктор, а конструкт на Възраждането. Култура, 1996, бр.51-52, 22 декември 1996.

„Паисий-гейт”, разrazil се през 1998¹³, статии на Александър Къосев¹⁴, Михаил Неделчев¹⁵ и Инна Пелева¹⁶ добавят нови теми и нови аспекти на този прочит. Обедняващите ги най-едри черти са две: 1) настояване за радикална ревизия на доминиращата паисиеведска парадигма и 2) тенденция на отказ да се четат Паисий и „Историята” както само като литература, така и само като история за сметка на интереса към това, което ги превръща, по находчивото определение на Къосев, в идеологическа „хоругва”.

Настоящият пост-модерен паисиеведски дебат отново ни връща към природата на литературната институция и нейната историко-културна детерминираност. За жалост възрожденистиката още не е достигнала до систематизирани представи, които да ни разкрият литературно-институционалните специфики на времето, заключено между началото на XVIII и края на XIX век. Но вече е ясно, че без тях ще продължаваме да бъдем само „в подножието” на фигури като Паисий и само „покрай” или „встрани” от адекватното тълкуване на текстове като „История славеноболгарская”.

13 Поколениято, което не го помни, може да се осведоми за него от публикациите във в. Капитал, в-к „24 часа”, в-к „Труд, в-к „Култура” или пък от разказа на един от главните участници, проф. Божидар Димитров, поместен в предговора към изданието на т.нар. „Белова” Вж. **Димитров, Б.** Беловата на „История славеноболгарская”. – В: Паисий Хилендарски. История славеноболгарская. Белова. София, 2003, 5-17.

14 **Къосев, Ал.** Музеят: четири фигури на кражбата. Култура, 1998, бр.11, 20 март 1998.

15 **Неделчев, М.** Историята на новото явяване на историята. Култура, 1998, бр.11, 20 март 1998.

16 **Пелева, И.** Homesick .Култура, 1998, бр.11, 20 март 1998.

ВЪЗРОЖДЕНСКАТА ИСТОРИЧЕСКА ДРАМАТУРГИЯ И ХУДОЖЕСТВЕНАТА ПАМЕТ В “ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА”

Ваня Добрева

Summary: The paper is focused on the connections between Paisiy Hilendarski's "Istoriya Slavyanobolgarskaya" and the development of the Bulgarian historical dramaturgy during the Bulgarian National Revival. The function of Paisiy's work is seen as an emblem of cultural memory regarding the category "*historical approach*" – in the way this category has been defined by Prof. Nadezhda Dragova.

On the basis of an analysis of particular historical plays by Dobri Voynikov, Vasil Drumev, and Ivan Vazov, some influences of ideas and principles of drawing a conclusion regarding the historical past have been shown, used in "Istoriya Slavyanobolgarskaya". The great authors of the Bulgarian Revival historical dramaturgy have followed Paisiy's idea for sublimity of the Bulgarian spirit and the nature of the national development. These ideas have been realized by virtue of the drama laws: story line, characters, conflict, conflict resolution, progress and climax of the contradictions with the characters and the time. What is significant here is the finding that the ideas emphasized by Paisiy's History have been introduced by extremely positive figures, but also by negative characters: some work for the prosperity of the state, others destroy its mainstay and principles.

The research has proven that the influence of "Istoriya Slavyanobolgarskaya" on the Bulgarian National Revival culture, in general, and on the historical dramaturgy, in particular, is multilateral. The impact of Paisiy's History could be seen on ideas, images, story line plans, and structural decisions.

Известно е, че Българското възрождане е епоха на национално самоосъзнаване: на реконструиране на изгубени през вековете държавност и духовна свобода. Тласък на тези обновителни процеси дава творбата на Паисий Хилендарски „История славянобългарска”. От една страна, това възлово произведение на възрожденската ни култура е показателно за действието на културната памет: миналото величие на България се постига чрез избор на типологични ситуации и образи, символизиращи силата на българския дух, вродените в националния характер позитивни качества (доброта, наивност, доверчивост). От друга, се акцентува върху българския принос в славянската култура – приемане на християнството, създаване на азбуката и активна книжовна дейност. Този подход на възстановяване знаците на миналото, на съизмерване със съвременното състояние на обществото и въз основа на това формулиране на бъдещите задачи, Надежда Драгова дефинира като *историзъм*, начин на мислене, който „се налага като

определяща черта на духовния живот на българите, а историческите книги, посветени на българското минало, като формиращи не само идеологията, но и цялостната култура и естетика, както и хуманитарния характер на образованието”¹.

Приоритетната роля на историзма в българските възрожденски условия е една от причините, творческата енергия и художествените насоки в литературата да се концентрират не толкова в изследване на човешкия дух, колкото в конструиране на автономно националното битие, в търсенето на отговора кои сме ние? Поставянето на този въпрос е в основата на идентификацията. Историята на Паисий акцентува върху важноста на Ние-идентификацията въз основа на знанието за древния произход (раждането на държавата), за символите на политическото и духовното битие (покръстването и създаването на славянската азбука).

Интересът ми към „История славянобългарска” е продиктуван от влиянието ѝ върху сюжетите, персонажната система, върху концептите и целите на възрожденската историческа драматургия. В случая имам предвид най-високите постижения на този вид драматургия – пиесите на Добри Войников, Васил Друмев и Иван Вазов, които притежават моделните характеристики на националното драматургично мислене. Това, че възрожденската историческа драматургия възниква век след „История славянобългарска”, е допълнителен аргумент да се коментира актуалността на идеите, които Паисий Хилендарски формулира: за проучване на генезиса (етногенезиса) на българския род и открояване на върхови моменти от българското развитие – необходима основа на всеки разговор (дори и драматургичният) за това какво е да си българин и да се гордееш с произхода си.

От „История славянобългарска” води начало разбирането, че миналото е онази територия, в която се съдържат предпоставките за робската участ на българското племе. Възрожденските драматурзи се насочват към изследване на този причинно-следствен ред, презентирайки онези ситуации на възход и падение, които иманентно съдържат елементите на конфликт.

Във възрожденската историческа драма подходите към романтично представяне на миналото и към реалистичност на изображението се намират в сложни релации, с тежнения към идеализация на образи и ситуации. Възрожденските автори с оглед на законите на драмата,

¹ Драгова, Н. Формиране на българските историци. // Проблеми на балканската история и култура. – София, 1979, с. 128.

например, разработват особено активно идеята за героя. Но този герой, изразител на обществени тежнения, съзнателно се възвеличава, докато неговия опонент – демонизира. Неслучайно вместо анализ на персонажа, авторите на исторически пиеси фокусират върху положителните черти на герой.

Във възрожденската историческа драматургия в център на действието много често се поставя персонаж, който е носител и пропагандатор на изконни добродетели, морална чистота, силно развито национално достойнство. Акцентът пада върху онези детайли, чрез които знаците се сакрализират, те насочват към образ-идея, т.е. сравними са с иконата и нейната роля в храмовото пространство, съотнасят се един с друг по силата на типологично сходство.

Подобни принципи на изображение в по-голямата си част са застъпени при положителните герои в историческите драми на Добри Войников. Добри Войников пристъпва към историческата драма след като е осъществил драматургичните си идеи в комедията. През втората половина на 60-те години на XIX век се появяват и зрелите му пиеси: комедията „Криворазбраната цивилизация”, но и историческите му драми. Симптоматично е, че през 1861г. Войников публикува „Кратка българска история”. В Предисловието на тази книга той пише: „ Да познава човек историята на рода си, мисля, да е една от най-необходимите нужди за неговото знание, защото кой е онзи човек, онзи народ, който да бъде в пътя на просвещението, а пък да не ся е грижил за изучение на народната си История”²

Историческите пиеси на Добри Войников се поставят в края на 60-те години: „Райна княгиня” (1866), „Покръщение на Преславский двор” (1868), „Въцаряванието на Крума Страшний” (1870), „Велислава, българска княгиня” (1870)³. В зависимост от задачите, които реализират, могат да бъдат разделени на две групи. Първата група разработва исторически сюжети чрез съсредоточаване върху възлово събитие: политическо – обединението на България („Въцаряванието на Крума Страшний”), и цивилизационно – покръстването и приемането на азбуката („Покръщение на Преславский двор”). Втората група пиеси „Райна княгиня” и „Велислава, българска княгиня” имат за задача по-релефно да очертаят образа на българския

2 Войников посочва и източниците, които е използвал за съставянето на своята история. Между тях и актуализирани съчинения на „История славянобългарска”, като Царственика, например.

3 „Велислава, българска княгиня” претърпява няколко редакции, от които най-съществената – пример за нова драма е „Фросина”.

персонаж, който респектира с несломим национален дух, с обществен алтруизъм.

Във връзка с изискванията на драмата като литературен вид и в двете групи пиеси историческите събития са територия за показ на характерни противоречия, върху тях се осъществява актантният модел, с ударение върху типологията на национално обособения персонаж. В подобен аспект се продължава, но със запазване на жанровите закони на драмата, традиция, идваща от Паисий: положителните персонажи са онези българи, които чрез действията си допринасят за могъществото на държавата и гарантират нейната независимост.

Показателни са принципите, по които се създава образът на Райна от пиесата „Райна княгиня“ (драматизация на романа на А. Ф. Велтман „Райна, българска княгиня“). В сюжета, който се гради върху събития, свързани с края на управлението на цар Петър (927-969г) и преврата на чужденец-регент Георги Сурсовул и сина му Самуил, драматургът се възторгва от отказа на българската княгиня Райна да приеме брак с чужденец-узурпатор Самуил, от любовта между Райна и княз Светослав.

В пиесата, в твърде синтезиран вид, се съдържа информация и за управлението на цар Петър. В Предговор към пиесата Войников посочва: „Той, като слаб, бил ся оставил на някой си Георгия Сурсовул, арменогрък, когото е поставил комис (регент) на царството. Той управлявал всичко по негова си воля. Това е било повече причина да стават в онова време много размирия от страна на народа, подбуден често от Ивана и Михаила, по-големи синове на цар Симеона. По такива причини царството беше отслабнало”⁴. В хода на драматичното действие се презентира малодушието и лековерието на цар Петър: предоверяването му на Георги Сурсовул се използва като повод персонажът да бъде отстранен още в началото на пиесата.

Симптоматично е, че Войников, оценявайки управлението на цар Петър, се опира върху представата за владетелските му качества, която откриваме в „История славянобългарска“. В творбата на Паисий, цар Петър „не бил щастлив във войните, както преди това неговия баща. Бил приятел на гърците и покорлив. От това време българският скиптър отслабнал поради несъгласието и малодушието Петрово...”. Паисий съобщава още, че Петър се оженил за гъркиня. „Когато Петър се върнал от Цариград, неговите братя Йоан и Михаил повдигнали бунт срещу цар Петър с българските барони и

4 Войников, Д. Райня княгиня. // Възрожденска историческа драма. – София, 1997, с. 78.

господари. И така тримата братя имали дълго време междуособна война. Така между тях имало голяма война много години. Петър пратил своите синове Борис и Роман в Цариград като залог, за да има мир с гърците, защото по това време била умряла жена му, царската внучка. По времето, когато умрял цар Петър, върнали се двамата му синове Борис и Роман, за да приемат престола в България. Но техните барони им правели много пакости”. Най-отличителната характеристика на управлението на този български владетел според Паисий е, че „по време на неговото царуване просиял светият преподобен наш отец Йоан Рилски...”⁵. Войников, както се вижда, използва тази оценка на Паисий – Петър предварително е обозначен като слаб владетел и цел на драматичното действие е да маркира пътя на България, когато начело стои слабоволев и подвластен на чужденците владетел.

Драматургичният персонаж, пренесен от романа, е Райна княгиня - монолитна героиня, чиято позиция се мотивира от твърдото ѝ отстояване на националните интереси. Както многократно са посочвали изследователите на възрожденския театър и драма, благодарение на сценичното си превъпласяване Райна княгиня се превръща в символ на българката, готова на саможертва за благо на родината. Във връзка с това е и историко-културологичният факт с титулуването на учителката от Панагюрище, ушила знамето на Хвърковатата чета на Бенковски: от Райна Попгеоргиева на Райна княгиня (допълнително се подчертава акта на участието на личността в борбата за постигане на националната независимост).

Подобно отношение към историческата личност и събитието, характеризирани в „История славянобългарска”, но пренесени като оформена оценка в историческата драматургия, се намира в пиесата „Въцаряването на Крума Страшний”. Тук сюжетът се състои от събития, които имат за задача да манифестират единението на българския народ, разделен от двете страни на р. Дунав и по-конкретно да очертаят значението на хан Крум. Акцентът върху тези исторически събития - емблема на българското единство и сила, във Войниковата творба съвпада с оценки, направени от Паисий в „История славянобългарска”. Независимо, че Крум е езичник, хилендарският монах посочва, че е „отбран, великодушен и благополучен във война...смирил много гърците и разширил властта на българската земя” и подробно описва неговите победи, като насочва интереса си върху победата над Никифор и обковаването на главата му със злато за

5 Войников, Д. Съчинения в Два тома. Т.2, С., 1983, с.43

спомен от победата над гърците. Войников обаче не се интересува от този исторически епизод във „Въцаряванието на Крума Страшний“. Занимава го по-скоро друга тема – предмет на тази историческа драма: единението между българите, което е осъществено благодарение на далновидността на хан Крум и неподатливостта му към чужди внушения. Осъщественото единение служи като подтик за публицистични откровения. Така, в началото на трето действие съветникът на хан Крум, Радомир, в монолог, издържан в духа на Паисиевата история, акцентува върху връзката минало-настояще в съдбата на българския народ: „колкото е щастлив с природните й (на България – б.м.) богатства, толкова е и злочестен с грозната нейна съдба...Наверно, днешната грозна съдба на тая прекрасна родина, бихте, в един от честитите дни на бъдещето, заменена с доброденствието, и надорът виде-ще славата от миналите векове!“⁶ В пиесата всеки размисъл и наблюдение върху природата и историята на България се използва и като повод централният персонаж хан Крум да произнесе речи, в които призовава потомците да уважават и почитат всичко българско.

Възрожденският драматург доуплътнява високата оценка, век преди това дадена в „История славянобългарска“ от Паисий, за качествата на хан Крум, за неговия исторически принос. Войников разкрива неговата роля на обединител: първостепенно условие за всеки владетел на българската държава, за всеки лидер на българската общност. Неслучайно в обръщението „Към читателите“, се подчертава девизът „Съединението прави силата“ като „единствената идея, която ма е насърчила за съставяние настоящата ми драма“. Във връзка стова е възможно тази функция на хан Крум – обединител на двете български общности (и на териториите, разделени от р. Дунав) – в историческата драма на Войников да е резултат и от алюции с тогавашната ситуация на дискусии и разногласия около българската революционна организация. От друга страна, чрез пиесата най-вероятно се утвърждава и другата представа за величието на хан Крум – мощта и силата на България по време на неговото управление се дължат на осъщественото единство на българската общност (факт, подчертан и от Паисий). Този извод се потвърждава и от примерите от началото и средата на 70-те години на именуване на различни организации, чиято задача е свързана с освобождението на България, с името на хан Крум, както и на засиления интерес на български революционери, като Панайот Волов,

6 Паисий Хилендарски. История славянобългарска..., с.226.

например, да се превъплатят на сцената в образа на великия български владетел.

И в останалите исторически пиеси на Добри Войников се обрисуват исторически примери на саможертвата в името на националния идеал (Велислава – „Велислава”; Борис, Методий и Ирина – „Покръщение на Преславский двор”). Тази същност на персонажите – да служат като мярка на националния дух - се реализира в драматични ситуации на конфликт между идеалните образи и „вносителите” на пагубни антinationални страсти. Така във възрожденската историческа драма, наред с положителните образи навлизат и антагонистите – „вредители” на националния интерес. В разработката на актантния модел още по-конкретно могат да бъдат открити традициите на „История славянобългарска”: смелостта и откритостта на българите, мощта на българската държава, предизвиква ненавист в другите народи. Противникът на българския интерес се дефинира с крайно негативни оценки, което в по-късното развитие на българската историческа драматургия намира конкретен образ – „вредителя”, и със значения на противник, враг. Възрожденската историческа драматургия възприема от „История славянобългарска” категорията „противник” да се обвързва с образа на поробителя-чужденец, турчин или грък. Конфликтът, който задвижва действието, по правило биполярен, се разгръща като противоречие между българи, с принос към националния просперитет и персонажи, чужденци-гърци или българи, вредители на националния интерес.

Противопоставянето на българин срещу чужденец всъщност е емблематично. Във възрожденската историческа драма, фигурата на чужденеца функционира и със значение на „близък”, съсед, който изиграва доверилия му се българин.

Така, драмата „Иванко” на Васил Друмев, построена върху конкретно събитие от началото на Втората българска държава: убийството на Асен I (края на XII век) от военачалника Иванк, насочва вниманието върху заговора за убийството на българския владетел, чиито вдъхновител е византиецът Исак. Справката с „История славянобългарска” насочва към описание на тези събития: „Тоя Исак разбил три хиляди българи, но после българите го победили, хванали го, обкръжили цялата гръцка войска и ги заробили... Така сам Бог отмъстил на гръцките царе в това време”⁷. В случая

7 Паисий Хилендарски. История славянобългарска..., с. 205-206.

Паисий изтъква справедливостта на българската кауза чрез въвеждане на мотива за Божието възмездие.

Сюжетът на „Иванко” се разгръща след пленяването на Исак и Друмев включва тези събития (необходим разказ), за да разгръне мотива на отмъщението. Този мотив на отмъщението във възрожденската историческа драма (по-късно в драмите на Иван Вазов) е резултат не толкова на индивидуален рефлекс, а от общите представи за вредителя на българския интерес.

В синхрон с „История славянобългарска” и драмата на Друмев държи да осветли образа на Иванко като убиец на Асен I. Паисий обстойно описва това събитие, трактувайки го като част от по-широк замисъл: „...благочестие и мир сияели в България по времето на благочестивия и славен цар Асен стари и бил от голяма полза забългарите. Чрез него Бог благоволил и издигнал и обновил скиптъра и българското царство...Дяволът не могъл да гледа такова благопочестие и мир в България (управлението на Асен I-б.м.), но подбудил завист срещу цар Асен”.

В подобен план и Друмев обосновава действията на персонажа в пиесата. В „Иванко” събитието, свързано с убийството на Асен I, носи и идеологически смисъл. Моментът на възстановяване на българската държава за драматурга е мотив, който следва да се превърне в аргумент за бъдещи постъпки на българина. От своя страна, последвалите събития, свързани с рушенето на българската държавност, в приведения откъс Паисий обяснява с чувството на завист към българите: „Някой си Иванко бил пръв барон на цар Асен, но бил коварен и завистлив човек... Той Иванко се нагласил със своите и със заговора си склонил мнозина да убият цар Асен и той да се възцари. Така измамил и Асеновата сестра за своето долно беззаконие. Цар Асен разбрал това Иванково дело, повикал го една нощ при себе си на съд и произнесъл смъртна присъда над него... Иванко имал скрит меч, спуснал се и пробол цар Асена. В тая нощ цар Асен умрял. Иванко завладял Търново и извън неговата височина и се укрепил за сражение”⁸. Тази характеристика на Иванко, дефинираща го като злодей, в по-късните преписи на Историята се дообогатява – Иванко се надарява с широк спектър от отрицателни характеристики. Може да се каже, че Иванко, благодарение на масовизиралите се представи през Възраждането

8 На проф. Драгова дължа наблюдението, че всеки преписвач на „История славянобългарска” внася допълнителни черни краски към образа на Иванко. Така че, създавайки „Иванко”, Друмев работи със създадена крайно отрицателна представа за този исторически персонаж.

(най-вече чрез преписите на Историята, по наблюдението на Надежда Драгова), се изгражда като първия исторически образ на злодей-българин .

Съпоставката с драмата на Друмев показва, че сюжетът около самото убийство на Асен I преповтаря посоченото от Паисий. В драмата чрез измама с чувствата на млада жена – дъщерята на Асен I Мария, персонажът прониква в покоите на царя (убийството става през нощта; Иванко вади меч срещу владетеля; впоследствие завладява Търново). Друмев използва колизиите на тези събития не сами по себе си, а като производни от поведението на персонажа Исак, от стремежа му да „отмъсти” на българския цар, в негово лице и на българския народ. По тази причина персонажът получава допълнителни възможности за действие – макар и пленник, византиецът Исак става твърде бързо приближен на Асен и на военачалника му Иванко. Предоставени са му и възможности да присъства (често „скрит”) във всички кътчета на Асеновия палат.

Драматургичната задача на Друмев е да покаже, че българинът Иванко, физически убиец на Асен I, е жертва на плановете на чужденеца Исак – реален убиец на владетеля. Исак, според замисъла на драматурга, прави от Иванко свое оръдие за постигане на целите си - показателно за уголемените възможности на персонажа-чужденец; осигуряват му устойчива площадка за развихряне на дейност, насочена срещу целокупността на българската държава.

В еволюцията на възрожденската ни историческа драма се налага и разработването на още един тип положителен герой, носител на истината, коректив на сбъркания ход на времето, отрицател на чуждоземната воля и агресия. Това са изображенията на колектива. Образите на аристокрацията от миналото (царе, боляри) в историческите пиеси не изпълняват социална функция (или ако изпълняват, е изместена на заден план) и остават да блестят главно като емблеми на държавността. В редица случаи подобни герои са сравними с политически манифести, със значение на припомняне (нацията може отново да бъде свободна), налице е откровената им актуализация, обслужването на съвременни задачи. Обръщайки поглед към „История славянобългарска” става ясно, че всяко събитие тук се свързва с ролата на съответния владетел. Паисий също подчертава наличието на „барони” и висши сановници в историческия процес. Но с една особеност: владетелят и неговият двор реализират целите на творбата като символи на държавността, а не като съхранени социални знаци за съсловни характеристики.

Показателно е, че в историческата ни драма борбата за власт не се осмисля като самоцел. Идеалът за независима българска държава е модусът, по който се ръководят и на който се подчиняват властолюбивите натури. Борбата за власт в много по-малка степен е индивидуален копнеж или стремеж. Тази борба намира обяснение, ако се обвърже с въпросите на националната държавност, а не толкова с разкрепостяване на индивидуалното начало. Така свободата и обогатяването на човешката личност се пречупват през основната идея за отвоюване на национална независимост – чрез нея, в нейното русло, може да става и по-нататъшно усъвършенстване на целия обем от човешки качества и страсти.

В подобно русло Иван Вазов разработва проблема за конфликта в историческите си драми. Периодът, през който големият български писател създава историческите си пиеси, е действително различен, но общата идеологическа платформа на Възраждането – стремежът да се създаде идеалният образ на свободната държава в унисон с националния характер на героя, намира у Вазов висок творчески синтез. В този аспект концептите от „История славянобългарска” Вазов осветлява от позиции на новата действителност.

Център на пиесата „Към пропаст” от Иван Вазов е периодът от управлението на Иван Александър (1331-1371 г.). Драматургът анализира причините, поради които един владетел, свързан с политически успехи, осъществил широка културна програма, подготвя по време на своето управление предпоставки за ликвидиране на независимата държава.

На свой ред, в „История славянобългарска”⁹ се откриват следните оценки за управлението на Иван Александър. В унисон с намерението си да покаже славните дела на владетелите, които предопределят възхода на

9 Във „Възрожденските значения на националното име” Десислава Лилова акцентува върху възрожденски представи за история и личности, свързани с творбата на Паисий. Също така, по идея и под научното ръководство на проф. Надежда Драгова, екип от учени от ЮЗУ „Неофит Рилски” (проф. Даринка Караджова, доц. Елена Тачева, от СУ „Св.Климент Охридски” – чл.кор. проф. д-р Иван Добрев, доц. Маргарет Димитрова и др.), финализират проект, свързан с ръкописното наследство на „История славянобългарска”. Покрай ценните научни резултати от мащабното изследване, които тепърва ще бъдат обнародвани, се оказва – това ми бе разказано от проф. Надежда Драгова, че произведението на Паисий се разпространява ръкописно почти до края на XIX век. Това означава, че „История славянобългарска” се е приемала като *sine qua non* за манифестиране на порасналото самочувствие на регионалните и местни обединения. Всяко едно от тях възприема Историята като собствено дело, върху което надгражда актуалните си „открития”. По тази причина считам за напълно обосновано оценките на Паисий за едно или друго историческо събитие или личност да служат като основа за задвижване на колективната памет – те влизат в нея, но и върху тяхната основа се реализира процесът на „спомняне” на факти, засягащи по-малката общност.

държавата, Паисий описва Александър като разумен владетел, „управлявал своето царство с голям разум, та всички поданици в негово време поживели на свобода”. Споменава и за известни неблагоприятия в личния живот на владетеля: „имал злонравна жена, и зле живеела. Александър я изпъдил и взел една еврейка, заповядал първо да я покръстят и така я взел за жена, а първата жена изпратил заедно със сина си Страшимир във Видин”¹⁰.

В конвенциите на възрожденската историческа драматургия Вазов изгражда своята пиеса върху внушението, че Иван Александър е станал емоционална жертва на чужденката: тя е причина за разрушаване на неговото семейство. По-важното обаче е, че увлечението на владетеля спомага за разрухата на държавата. Вазов не възприема оценката на Паисий за първата съпруга на Иван Александър – злонравна жена, справедливо изгонена. За драматурга актът на деструкция в семейните взаимоотношения е еквивалент на процесите на ерозия в държавността. Налице е и едно по-различно в сравнение с Паисий разбиране (отразено в други исторически пиеси на Вазов): владетелят няма право на избор в личния си живот. Неговият избор трябва винаги да следва бъдещото добруване на държавата. В подобен аспект Вазов се придържа към установени представи за владетеля като баща на народа (рода), готов да се жертва заради общото благо. В същото време изграденият в драмите на Войников и Друмев образ на въплъщаващия всички национални достойнства владетел, става проблематичен във Вазовата пиеса „Към пропаст”.

Това, че Вазов сочи грешките на Александър не е в разрез със стремежа му да създаде и типаж на положителния владетел. В историческата пиеса „Борислав” големият български писател разкрива далеч по-цялостно възгледа си за държавника, който е узрял за своята мисия и сан.

Друг тип значения са осъществени в драмите „Ивайло” и „Престолът”. В „История славянобългарска” Паисий поставя фигурата на Ивайло в началото на частта: „Пак завършваме разказа за Константин Шишман”, непосредствено след разказа за сръбските крале: „Повдигнал се един овчар на име Лаган. Станал воин, след малко време станал барон на Константина. Бил хитър и прозорлив. След малко време Лаган привлякъл към себе си българската войска, защото бил благополучен и храбър на война”¹¹. Така, Паисий осъществява намерението да очертае пътя на Ивайло към трона, както и заговора за неговото убийство.

¹⁰ Паисий Хилендарски. Цит.съч., с.226.

¹¹ Паисий Хилендарски. Цит.съч., с. 222.

В духа на Паисиевата традиция историческата фигура на Ивайло – символ на народния (колективния) живот, вълнува и въображението на Иван Вазов. В „Ивайло” монолитността на героя и националното му съвършенство се допълват от голям брой безименни герои, които гарантират „светостта” на Ивайло. За Вазов образът на Ивайло се явява пряко следствие на народната воля. Колективът е факторът, който избира своя водач и му остава верен, докато той не се раздели с него (тема на драмата „Престолът”). Силата на Ивайло е в следването на национални морални императиви (прякото противопоставяне на опитите да го разделят от съпругата му Кремена). Дори и интригите, подмолните ходове на гъркинята Мария не променят целите на героя, неговите посоки и методи на действие. По този начин се внушава основната авторова идея: народните маси са реални двигатели на историята, те са морални корективи, импулси за „възкресение” на обществото.

И във възрожденската историческа пиеса търсенията на отделните драматурзи се основават върху генетична връзка с „История славянобългарска”: концепиране на историческото събитие като момент от националната идентификация. Примерите от възрожденската драматургия показват, че Войников, Друмев и Вазов не само унаследяват идеята на Паисий за величието на българския дух, за същността на националното развитие. Но съобразно със законите на драмата изграждат в пиесите си конфликтни ситуации, извлечени като смисъл отново от Историята: развой на събитията, оценки на положителните образи (персонажи българи, работещи за просперитета на държавата); отрицателните персонажи (най-често чужденци, работещи срещу интересите на държавата) и т.н.. Така, и историческата драматургия на Българското възраждане се импулсира за осветляване и утвърждаване на националните цели, формулирани от Паисий Хилендарски: знание и гордост от българското име, работа в полза на държавата и българската общност.

ПАИСИЙ - НАЧАЛОТО И КРАЯТ НА РАЗКАЗВАНЕТО¹*

Инна Пелева

Summary: The paper shows those structural and semantic peculiarities of Paisiy's text that turns it into incommunicative, difficult to be apprehended, not receptive to rationalist type of comprehension. What is really presented here as "something strange" regarding the Paisiy's work is basically inherent in the historical chronicle of the Middle Ages; what hinders the today's reader when being in contact with the book would not arouse "tragedy" with "the reader of that time", in "his own time" there is nothing that could stand between the written work and its readers. But which is the own time of "The History..."? In our opinion when comprehending Paisiy's book the literary history has accomplished the classic mystification (some time at present a change of the past reality is made; thus to gain the desired meaning and visibility, a culture, a particular kind of mentality used at one time their necessary precursors, their original causes, right grounds)...

Днес масовият спомен за Паисиевата книга знае донякъде предговорите и послеслова, не и същинската история на монаха. Тоест призивите, авторепрезентациите, поуците, публицистиката на аtoneца, оказвайки се податливи на вкарване в концептуализиращ ги модел, биват „чувани“, докато „самият“ разказ, собствено „историографското“ като че ли няма глас, не успява да излъчи значения, потиснато от значимостите на обграждащите го предварителни и заключителни думи. Паисиевият текст живее – ако изобщо живее – всъщност изгубен, сведен до перифериите си.

Така е и защото начинът, по който се случва разправянето на/в прословутата книга, блокира способностите ни да я четем упорито, да я желаем и разбираме. Текстът на аtoneца притежава структурни и семантически особености, които пораждат разни версии на дискомфорта, отчуждеността на възприемателското съзнание, опитващо се да се внедри в правилата на разказването. В „Историята“ липсва единна и цялостна времева координатна система; практиките на именуване, работещи тук, създават усет за лабиринтно лутане между симетрии и огледални образи; въвеждат се и се отменят синонимии; раздиплящата се повторителност отказва линейно сбъдващ се свят; натрапчивата употреба на разни граматически варианти на неопределеността разколебава доверчивата способност да се въобразява детайлизирано подобие на „истинското“

¹ Текстът резюмира тези, представени в списание „Демократически преглед“, 1996 и в книгата „Възраждания. Българистични студии“, (1999).

с неговата свръхконкретност; на фона на звучащите като репродукция на формула-матрица микроразкази – доста оскъдни в сюжетното и иновациите – неочакваната поява на „неполезната” подробност се осъзнава като объркващо излишество; текстът дезориентира четящия и защото често изневерява на собствената си логика, в чиито норми показва ставащото като съвкупност от биномите на причините и следствията. Нарацията не само твърде често отменя вярата (си) в каузалността (изобилстват лексемите „внезапно”, „ненадейно”, „някак”), но е и силно непостоянна в етоса си – в квалифицирането на нещата като „добри” или „лоши”, заслужаващи награда или наказание.

Отгоре на всичко това, макар в предварителното си говорене Паисиевата книга да обещава наслади и удоволствия както „си седиш у дома”, „без трудности и опасности”, начинът, по който тя представя „фундаментите” на света, не би могъл да осигури лесни радости. Още встъпителните думи на монаха като че ли са заредени с двусмислие, което проблематизира безуспешния достъп до приятност чрез четенето. Историята е писана за нас, българите, за нашата полза, но заедно с това авторът подчертава, че тя служи на владетелите, учи ги как да държат поданиците в страх божи, в послушание и тишина, как да изкореняват бунтовниците и да се опълчват против външни врагове – написаното е невярно в служенето си, то може да ни предложи облаги, но също така може да помогне на турчина-господар. Онова, което обикновено чуваме като формулиране на нашата надежда (*... силни и непобедими в битките, славни и почитани... внезапно отслабваха, смиряваха се, упадаха, загиваха, изчезваха... велики държави клонят към падение*), не е ли именуване на трагедията ни – за нормалността на погиването на Османската империя ли говори атонещът, или ни обяснява, че е съвсем естествено да погине старата царска България. А и тази неконкретизираност на твърдението, тази негова абсолютност и принципност не лишават ли упованията ни от нещо важно: всяко въздигане трябва да бъде последвано от крушение, дори и да станем от мъртвите, пак ще се срутим на дъното, в умора някаква ни потапя този проект. Заедно с това след въвеждането на щрихираната не особено радостна логика за обясняване на битието се намесва и стереотипен глас, който отхвърля изобщо логиките: *Дивни са присъдите на бога... неговите съвети... неизследима е бездната им и... промисъла... И струва ни се... Но кой ще постигне ума господен или кой ще последва неговите съвети. Това знае само бог със своите свети присъди.* Този гносеологически фатализъм отменя обещанието за удоволствие и смисъл във/от научаването – единственият субект на знанието не е и не

може да бъде човек, случващото се е непрозрачно, опитът да го разбираме – набор от самозаблуди (*струва ни се*) – тогава писането и четенето остават без особени оправдания. Или ако все пак такива има, би трябвало да ги дирим не в някакви рационалистки мотивации. Паисиевото пред-разказване наистина измисля оценностяване на книгата извън тях – чрез обвързването ѝ с емоционален свод от реакции и потребности. Ако писаното не може да гарантира знание отвъд илюзорното, то би могло да помогне на обичта. Текстът смята, че е способен да укрепи обичта на родолюбеца и да превъзпита нелюбовта на отцегугателя в любов. Но монахът в края на краищата поставя нерешима задача пред чувствеността на своя възприемател – той трябва да се научи чрез четенето не само да обича, той трябва да се научи едновременно да обича и да презира (*чети историята и като познаеш... суетата на тоя свят, научи се да го презираш*). Да обичаш част от света и да презираш света, да знаеш, но и да знаеш, че знанието е непостижимо, че е илюзия, да се надяваш, позовавайки се на същите примери, които обещава безнадеждност, да ползваш, бидейки роб, поуките на същата тая история, която четат и в която търсят своите поуки господарите – нима Паисиевият текст няма да отнеме щастието на читателя още в „преддверието” си. Как да се мотивира тогава срещата със същинския текст – още повече щом всички знаят предварително, че ще срещнат „разказ с нещастен край”, малко или много обезсмислящ възможните сладости на идентификацията със ставащото в нарацията преди неотменимия завършек с провала на царството ни.

Досега обсъждаме проблеми при комуникацията с текста – като че ли написаното от монаха може да съществува само като текст. Наистина това е един от вариантите за битие на книгата, които Паисий предвижда – за да живее тя, трябва да я прочетат колкото е възможно повече хора, т.е. необходимо е да я преписват. Но „История славянобългарска” знае и за друга версия на онтологическата си наличност – тези, които не мога да пишат, а това означава и да четат, трябва да платят, за да им я препишат. За тях всъщност текстът никога няма да съществува като постижим, той никога на би могъл да им проговори, да им разкаже. Достатъчно е да го притежават в неговото мълчание, в неговото съществуване-несъществуване, в само-материалността на изписаните страници. С други думи монахът проектира съчинението си и като ирационална ценност, получена чрез сакрализиране на Тялото на Книгата. Тя е не само и не толкова послание, включвано-производимо-сбъдващо се чрез акта на четене; тя може да бъде за неграмотния муска, амулет, собственост без прагматическа – отвъд

култа, вярата, свещеността – стойност. Историята значи и когато не я знаеш и не можеш да я научиш, достатъчно е да знаеш, че тя съществува и като наличност е доказуема от непроницаемата няма плът на изписаното. Така че Паисий предприема разказването си, след като е отменил (поне донякъде) неговата смисленост, функционалността му. Предварителната отмяна по особен начин се дублира към края на „Историята”. Този път атонещът сменя от плещите и на грамотния необходимостта да е усвоил и запааметил постигнатото от нарацията като образ на света. Монахът прибъгва към авторедукция на собствения си текст, обезценявайки го чрез съкратените му версии. Разказването умира и кулминира, метаморфозирайки в Списък. Той включва тридесет и три антропонима с кратки бележки към тях. Този преговор-забравяне продължава нататък – Паисий още веднъж свива съчинението си. Последната редукция го превръща в оскъден обем, в който се разполагат само тринадесет владетелски имена. Трудно обозримото множество от съдби, битки, мотивации, обяснения, чудеса се свежда до откровената форма на катехизиса, на преподаването, на педагогизма, отложен в учителната формула „въпрос – отговор”: *С какво бил знаменит цар Кардам? – Понеже...; Защо бил знаменит цар Симеон Лабас? – Понеже...* Първият опит за постигане на групова памет извън фолклорното и християнски-религиозно-универсалното много бързо стига до организиране на забравянето, на отпадането на Текста. Историята на Паисий се терзае, разколебана между ценността на многото и на малкото написано. Жалбата по изгорялата библиотека говори за летописни книги, царски истории и архиерейски кондики, знания за всичко и за много български светци, за жития и служби. В същото време ценността на многото писано се оказва съмнителна от гледна точка на паметта и прагматиката. Нужна е една книга, книгата библиотека, отхвърлила знанието „за всичко” и избрала това, което ни интересува. Тя едновременно трябва да инсценира обилието, осигуряващо престиж, и маломерността, поддаваща се на лесно запаметяване. Монахът започва, заговорвайки *вас, които желаете да разберете и знаете*. В движението на текста обаче той все по-очевидно и настойчиво се извърща и втръчва в необходимостта да се знае, не толкова да се разбира. Разказването става на списък, който може да бъде наизустен (зачестяването на цифровите индекси, преброяването само по себе си мобилизира паметта), дългият списък става на кратък списък. Току-що сбъднала се, книгата се самоотрича, нарацията е непотребна. Всъщност дори и от списъци няма нужда – достатъчно е да се притежава невъзможният за прочитане текст заедно с пред-знанието на неграмотните

(непроверимо по някакъв индивидуално-рационален път), че той е ценен. В края на краищата няма защо да се разбира или знае, важното е да се вярва.

Би могло да се възрази, че Паисиевата история не изглежда по този начин – едновременно смислен и безсмислен разказ, искащ и неискащ да се случи, обичащ и презиращ текст за разбиране и талисман, предмет на магия. Може да се напомни, че особеностите на тази нарация се представят с неадекватна презумпция за тяхната „затруднителност”, без и да се споменава, че примерно, средновековната историческа хроника **по принцип** гради себе си, използвайки начините на мислене и на изричане, които тук като че ли уникализираме, превръщайки ги в характеристика на странността в монашеското съчинение. Би могло да се каже, че това, което изненадва и пречи на днешния възприемател при контакта му с разказа в книгата, не би предизвикало никаква драма у тогавашния.

С други думи би могло да се възрази, че в собственото си време Паисиевата история никак не прилича на тази рисунка тук – т.е. че в собственото му време няма какво да застане между писанието и читателите му.

Тогава ще се наложи да се пита кое е собственото време на този текст. Колцина са чели или чули (за) „История славянобългарска” през 1762 г. Колко души я познават през 1780-а. Какво значи тя преди превръщането ѝ в печатна книга през 1844 г., даже и ако допуснем, че са съществували преписи, нестигнали до нас. И дали дори след това тя е наличен факт на някакво съзнание, което би могло да се определи като групово, щом и отвъд 1844-а продължават да ѝ правят преписи на ръка. Дали този текст не се е случил всъщност едва през 1871 г., когато „собственото му време” е приключило, когато – в края на краищата – няма ум и чувствителност, които да разбират написаното такова, „каквото е”, да го чуват в „собствените” правила на създалата го норма на преживяване.

Всъщност говорим за проблематичните отношения между „литературата” и „историята на литературата”.

Тази проблематичност може да се алегоризира в сюжет от не особено престижен рафт на библиотеката. Азимов в „Края на вечността” разказва за свят, в който, без да е пространство и без да е време, съществува Вечността. Хората, които живеят в нея и я поддържат, наблюдават и контролират огромно количество векове. Заради благото на човечеството те непрекъснато осъществяват промени в реалността – за да намалеят войните, наркоманията, болните от рак. Сред тези промени една е особено важна. За да съществува, периодически Вечността изпраща в определен ранен век Човека, който я

е създал, за да я създаде отново (Тя го е обучила с тази цел). Вечността се крепи върху обратимостта на причината и следствието. Моделът на тази сюжетика може да издържи разказ-дефиниране на мистификацията като литературен и културен феномен. В някое, някакво сегашно време се осъществява промяна на реалността на миналото (занимава ни една – тази разновидност на мистификацията). За да придобие желаните значения и видимости, една култура, един тип менталност полагат в някогашното необходимите им предтечи, първопричините си, правилните си основания. Ако литературната мистификация може да претърпи разобличение, литературната история като мистификатор почти никога не губи. Тя обучава писание като Паисиевото и го изпраща в 1762 г. Би могло да се каже, че то наистина принадлежи на 1762 г. Само че тогава текстът не би могъл да свърши това, което му приписват, че е свършил, поради неналичната структура на модерната публичност; именно тя би могла да му даде онова, което той не притежава – чуваемост, достатъчен брой съзнания, синхронно и адекватно възприемащи посланието.

Градежите на културата винаги текат не „отдолу нагоре”, не от „основите към надстройките”, а обратно – последният етаж опипом дири под себе си стени и опори, вече съществувайки, той изгражда своите, нужните му предишни етажи от първия до предпоследния...²

2 След като през февруари 1996 г. представих тезите си пред широка (и именита) аудитория на филологическа конференция в Пловдив, установих, че без да сме имали контакт, споделяме приближаващи се едно до друго разбирания за Паисиевата книга с още един изследовател. Виж Вл. Трендафилов, „Паисий – не конструктор, а конструктор на Възраждането” – в. Култура, № 51-2, 20.12.1996, с.10-11.

**ПЪТЕШЕСТВИЕТО В/ОТВЪД ЗАГЛАВИЕТО:
ДЪЛБИННОПСИХОЛОГИЧЕСКИ АНАЛИЗ НА ГОЛЕМИЯ
РАЗКАЗ „БАЩИ. И СИНОВЕ...”**

Мила Кръстева

Summary: The article discusses the theoretical features of the title “Fathers. And Sons...” with which the author just named the first of the Great Narrative of the Bulgarian National Revival. It is narrated by Paisiy Hilendarski in “Istoriya Slavyanobolgarskaya”. What are also analysed are the (un)conscious emotional psychological reasons that led Hieromonk Paisiy to set as a central figure the one of the Fathers. To become aware of the fact that the Father is the Institution that sets out the rules of the Order, lays Law regulations down and enforces hierarchical obedience, the following relationships are also discussed: *fathers - sons* and *mothers - sons*. The great narrative “Fathers. And sons...” is interpreted along with some of the later narratives of the Bulgarian National Revival period. Some of them are “The mother. And her unloved sons...”, introduced with the texts by Neofit Bozveli and “The chosen son”, which begins with Georgi Rakovski.

Текстът, който вече четете, огласява главно теоретичните мотиви и тълкува дълбиннопсихологическите причини, белязали логиката на изследователския процес, който избира заглавието „*Бащи. И синове...*” за условно озаглавяване на първия от Големите разкази¹ на Българското възраждане. Думата е за онзи от метанаративите, който цялостно е пресъздаден най-рано от Паисий Хилендарски. Случило се е в Зографския манастир на Света гора Атонска към средата на осемнадесети век. И още по-точно – през 1762^{ра} година, когато светогорският отшелник поставя заключителната точка върху ръкописа на „История славянобългарска”.

Видно е, че в условното озаглавяване синтактичните и пунктуационните акценти извеждат на преден план родословните отношения *бащи/синове*. Откроените фигури, граматикализирани с *pluralia tantum*, се възприемат

¹ Вж.: 1) **Лиотар, Ж.-Фр.** Постмодерното, обяснено за деца. София, 1993. 2) **Лиотар, Ж.-Фр.** Постмодерната ситуация. София, 1996.

архетипно.² Предпочетеният синтаксис подчертава възловата функция на бащите (държавните мъже, религиозните водители и културните будители), защото те са в „ядрото” на сюжета. „Присъединяването” във втория озаглавителен сегмент на архетипа на синовете (у Паисий синовете са и „любомъдри”, но и „юродиви“), указва, че синовността³ е в зоната на „сателитната” сюжетика.⁴ От съществено значение е и „казаното, но недоизказано”⁵ в заглавния апарат, приключен с многоточие, което „крие“ смислотворни послания, а те вестят, че филиоцентричността, която тук е само „отворена”, ще бъде дописвана и нататък, в условните заглавия на Големите разкази, легитимирани след Паисий.

Ако тази е изходната ни теза, то най-важният от всички въпроси, които изследването ни поставя нататък, е въпросът **защо**, а това налага причинната връзка **защото** да бъде осмислена като най-същностната в цялото тълкуване.

Редовете, които следват, дирят отговор на въпроси, които се заплитат със **защо**, а най-важните сред тях са:

- **Защо** в структурата на условното заглавие вграждането на архетипите *бащи/синове* е задължително?
- **Защо** в условното заглавие бащите са ядрото, а синовиете се „присъединяват” „сателитно”.
- **Защо** условно премислените заглавия на Големите разкази от Паисий през Бозвели, Раковски... и до Ботев трябва да съдържат и филиоцентричната идея?

2 При тълкуването на архетипите *бащи/синове* писането ни се оповава на Юнг, в чиято аналитична психология основен е архетипът на майката. У Юнг архетипната майка не е само пряката кръвна родственица, но и всяка друга жена, която се грижи за физическото и духовното здраве на децата (бабата, свекървата, дойката, мащехата, Богородица, светиците). Заради отграничаването на (не)същинските майки, теорията на Юнг ги назовава с термините „mater natura” и „mater spiritualis”. Вж. **Юнг, К. Г.** Архетиповете и колективното несъзнавано. Плевен, 1999, с. 102. Нашето писане пренася по аналогия опорите от юнгианската теория към архетипа на бащата, респективно – архетипа на сина. Аналитичната логика е следната: за баща, чийто възрожденски културноисторически маркиран синоним е „отец”, в изследването ни се мислят както кръвният родител, така и духовният отец, а термините, с които ги назоваваме, съответно са: „pater natura” и „pater spiritualis”. Същият е и теоретичният пренос, белязал психичната институция, представлявана от сина, мислен съответно като „filius natura” и „filius spiritualis”.

3 Нататък ще описваме синовността като „филиоцентричност”. Терминът се свързва с фиксациите, центрирани във фигурата на сина (от filius, лат. ез.) Представата ни е формирана по аналогия с теоретичната система на Е. Фром, където матрицентричността се свързва с центрацията около фигурата на майката, а патрицентричността – с фигурата на бащата. **Фром, Е.** Любов, сексуалност и матриархат. За половете. София, 2006.

4 Chatman, S. Story and Discourse. Narrative Structure in Fiction and Film. New York. Cornell University Press, 1978, с. 53-79.

5 Вж. Георгиев, Н. Анализ на лирическата творба. София, 1994, с. 31-32.

Най-кратките отговори на вече поставените въпроси, са:

- **Защото**, ако прочетем „История славянобългарска”, но не само заради самата нея, а и заради цялостния синхронен (не)български контекст на ранновъзрожденската историография,⁶ а и заради диахронията на литературата от Паисий до Ботев, ще разпознаем, че фигурите, чиито дела завързват и развързват най-трайно огласеното в Големия разказ, тръгващ от Паисий, са на *pater natura* и *pater spiritualis*, от една страна, и на *filius natura* и *filius spiritualis*, от друга. Техните архетипи са онези дълбиннопсихологически опори на интересувания ни първи „модерен“ метанаратив, които единствено не могат да се отстранят, без това да накърни съществено единството и целостта на посланията.
- **Защото** дългогодишните ни проучвания доказаха, че най-последователно кодираното в Големия разказ, легитимиран от Паисий, е сюжетологемата за съдбовната кръвна, духовна и символна обвързаност между отците-предци и синовете-наследници. Развитието на тази сюжетологема осмисля „История славянобългарска” не само като „history” (= История), но и като „story” (= „разказ”, „история”),⁷ обединявайки в неразкъсваемо цяло предисловията и същинската История.
- **Защото** колективната патрицентричност, респективно колективната филиоцентричност, в чиито изяви се толерира каноничното, повтаряемостта, провереното, сигурното, традиционното, **а не индивидуалната инициативност**, премислени не само заради хармонията, но и заради колизиите в родословите, е най-високо заявеното в първия възрожденски метанаратив. Поради тази си явеност, белязаните сюжетни отношения са „нещото”, което не бива да се пренебрегва при дълбиннопсихологическото тълкуване нито в макро-, нито в микросюжетиката, нито в надсюжетните „забежки” на метаповествованието. А, ако ги подминем, то тогава „История славянобългарска” или ще се потули в „нищото”, или ще се разплете като нещо друго.

6 Концепцията „История славянобългарска” да се мисли не само заради самата нея, а и заради всичките ѝ преписи, преправки и приписките към някои от тях, а също и във връзка с дълбинния диахронен и синхронен (над)национален контекст, който я е излъчил такава, каквата я помним днес, е застъпена в редица научни публикации, от които писането ни особено цени цялостното системнонаучно академично дело на Надежда Драгова.

7 За пръв път у нас отношенията *history/story* и тяхната функционалност в „История славянобългарска” са проблематизирани от Инна Пелева, която ги тълкува с акценти, различни от заявените в нашето изследване. Вж. **Пелева, И.** „Паисий. Началото и краят на разказването”. // Българистични студии. София, 1999, с. 7-34.

- **Защото** заветът и проклятията на отците са онзи „велик код”, с който дълбиннопсихологически може да се разплете *несъзнавано* явеното в Големия разказ „Бащи. И синове...”
- **Защото** внимателният прочит на “История славянобългарска” доказва, че тя от край до край е обсебена от правилата на авторитарната етика,⁸ чийто основополагащ авторитет е фиксиран в колективната фигура на Отците. Казано иначе, бащите са упълномощените да бъдат легитимни законодатели на реда, разумността, дисциплината, йерахичните връзки, достигащи властта и подчинението в патриентрично фиксирания родослов.⁹ Синовете пък са призваните да следват заръките и забраните в каноничното бащино право.¹⁰
- **Защото** все така патриентрично белязани са и идолите на племето,¹¹ а в Големия разказ „Бащи. И синове...” такива са и България, *която у Паусий се титулува като отечество*, и родът, и езикът, и вярата, и Историята, и дългът, и честта, и паметта, и забравата, и... Всички те се активизират в сюжета чрез центризацията им във фигурите на *pater natura* и *pater spiritualis*.
- **Защото** съчинителното „присъединяване” на архетипната фигура на синовете указва, че филиоцентричността има допълващо значение за осъзнаване на бащинството, което не може да се възприеме дълбиннопсихологически извън тълкуването на бащиния комплекс у сина.¹²

Без да сме изчерпали систематизацията на многобройните още **защото**, нататък ще обосновем накратко тезата си за задължителната филиоцентричност в условните заглавия на Големите разкази, легитимирани *в/от* литературата на Българското възраждане.

Ако проследим динамиката на процеса, обусловил зараждането, апогея и залеза на Големите разкази на възрожденското българско време, то ще трябва да признаем, че най-последователната литературна кауза на доосвободенската ни култура се концептуализира в прехода от битката **за всички синове** до битката **на избрания син**. Така у Пайсий за синовете се сражават бащите, които обичат условно (не)покорните си мъжки чедя,¹³ и

8 Вж. **Фром, Е.** Човекът за самия себе си. Въведение в психологията на етиката. София, 2005, с. 24-28.

9 Вж. **Фром, Е.** Изкуството да обичаш. София, 1992, с. 37.

10 Вж. **Фром, Е.** Кризата на психоанализата. София, 2003, с. 153; 159.

11 **Айзакс, Х.** Идоли на племето. Групова идентичност и политическа промяна. София, 1997, с. 55-62.

12 Вж. **Фром, Е.** Кризата на психоанализата..., с. 155; 161; 165.

13 Вж. **Фром, Е.** Изкуството да обичаш..., с. 36-38.

наказват *безусловно* с бащината си омраза „блудните“ свои синове. Колкото до синовете, те (и „любомъдрите“, и „юродивите“), са тотално зависими от бащиния принцип.

Към средата на 40-те години на XIX-ти век нещата се променят съществено. В метанаратива, концептуализиран в оригиналния диалог на Възраждането, *за всичките си синове* вече се „бори“ майката, с онази майчина обич,¹⁴ която у Бозвели е по възрожденски взривоопасна, и е някак *нематерински* орисана не само да приласкава, но и да проклина отродените синове. Тази е причината да назовем втория метанаратив на възрожденската наратология с условното заглавие „*Майката. И (не)любимите ѝ синове...*”¹⁵ При концептуализацията на въпросния метанаратив, който откроява отношенията *майка/синове*, е важно фигурата на „майка квачка”¹⁶ да попадне в ядрото на сюжетологията. Ръководени от съзнанието, че майката винаги е уникална, защото е единствена, сме подчертали тази ѝ святост като сме профилирали архетипа със *singularia tantum* и сме членували словоформата на материнския образ. Не бива да се подминава и съчинителното „присъедияняване” на колективната архетипност на синовете, чиято функция в сюжета отново е „сателитна”. И тук синовността, както и в първия от Големите разкази, е множествена: част от синовете все още са „пъпно” обвързани с майката, но сред тях вече има и „блудни” синове, които или са започнали да майцеругаят, или са се „отлъчили” от земята на същинската „Мати Болгарии”, а тя, поради горните причини, ги обича някак *неравно*. Както е видно, и тук филиоцентричността отново е недописана и отново е отворена, затова е и многоточието в заглавието.

И тъй като в Големите разкази „Бащи. И синове...” и „Майката. И (не)любимите ѝ синове...” мъжките чедата са не само *любомъдри*, но са и *отце-*, а и *майцеругатели*, то и бащите, и майката, покосени в мечтите си да зачеват и отглеждат само *благочестиви* синове, ще подирят убежище „назад”. И ще го открият в Храма на Историята. И, приютени в носталгията си по раеподобното ѝ било,¹⁷ те ще мерят синовността със *свещената мяра*

14 Пак там, с. 36-43.

15 Виж подробно **Кръстева, М.** Митът за Едип и „Плач бедная Мати Болгарии” на Неофит. Бозвели. // Съдбата на Едип – българските маршрути. Материали от уъркшоп, 18 май 2010. Пловдив, 2010, с. 192-224.

16 Образът „майка квачка”, който конституира психичната структура на депресивната майка, е на Фр. Риман. Вж. **Риман, Фр.** Основни форми на страх. Една дълбинно-психологическа студия. София, 2002, с. 83-86.

17 Вж. **Елиаде, М.** Трактат по история на религиите. София, 1995, с. 423.

„in illo tempore ab origine”,¹⁸ а не с профанното *тук/сега*, където пребивават само „нешастни фамилии”.

За пръв път към средата на 50-те години и началото на 60-те години на XIX-ти век в третия от Големите възрожденски разкази, подловен от Раковски, който тук условно назоваваме *„Избраният син”*, литературният син е главният субект на действието и основният повод да се постигне филиоцентризацията на метанаратива. Това е Големият разказ, в чието „ядро” вече попада *едничкото, избраното, любимото чедо и на майка, и на баща*. И тъй като деянията на литературния син изцяло проблематизират, узаконяват, валидизират, учредяват, концептуализират, естетизират и „голямото”, и „малкото”, многоточието, символизиращо казаното, но недоизказаното, вече не ни е потребно при изписването на условното заглавие на третия метанаратив.

Сега да обобщя. Както е видно, в трите условни заглавия на първите Големи разкази на Българското възраждане *синовността е неизбежната дълбиннопсихологическа опора*, но до Раковски тя не е най-главното. *У/след* Раковски синовността се превръща във възел на доосвобожденската наратология: така е и у Каравелов, и у Ботев, в чиито „разкази” България е титулувана ту с патрицентрични, ту с матрицентрични фиксации („отечество”, „татковина”, „бащина”, „отчизня”, „майка България”, „родина”).¹⁹ *У/след* Раковски обаче патри- или матрицентричните фиксации не са толкова важни, защото най-важна е филиоцентризацията на сюжета. Така Големият възрожденски разказ за избрания син става *разказ на:*

- *„Воеводата”* („борецът за правда и свобода”), който за пръв път е осъзнал, че ятаганът, посичал непокорните „нехрани-майка” глави, не е само страховита метафора, а е грозната прокоба на изпепелените в Игото; това е онзи юначен син, който със сърце „мъжко и юнашко” е разпознал, че по-свещено от майката и „задушаващата” ѝ обич, и по-свято от топлия спомен за бащиното огнище, е видението за Свободата. Пътят към Свободата, знае вече Воеводата, е път „отвъд” дома, път през Балкана. Път без бащите и майката!
- *„Маминото детенце”* (= „поплювкото) у Каравелов и Ботев.

18 Вж. Елиаде, М. Митът за вечното завръщане. Архетипи и повторение. София, 1994, с. 31.

19 Интересни са наблюденията на Пл. Антов за назоваването на България у Ботев. Към тях обаче има какво още да се добави, а и какво да се коригира. Вж. Антов, Пл. Вазов – Ботев: Матриархат и синът. // Критика, II, № 3. 2001, с. 41-60.

- **Интелигентна-еволюционист** – тази филиоцентричност е твърде пространна и ако я опишем в един само ред, ще пропуснем най-същественото, затова тук оставяме писането си отворено...

Преди да приключим ще драснем и още един щрих, все заради Големите разкази на Българското възраждане. Той отстоява, че след Раковски в литературата се появяват и литературната дъщеря, и (не)възможната литературна снаха, а бащите и майките се **раз/единяват** в подкрепата си за (не)любимите синове и дъщери. Тези са основанията, които ни накараха да проблематизираме Големите разкази на Възраждането, мислейки ги **посредством/заради родословното във възрожденските фамилии**. Все същите основания се крепят на съзнанието, че когато „другите” безчестят свещеното в идеологията на племето, а **българските фамилии са все нещастни**, именно родът, роднинствата и родината са убежището, където предците ни са отхранвали надеждата, че българското може да пребъде.

И така нататък...

**НАУЧНИ ПРИНОСИ КЪМ
ИЗУЧАВАНЕТО НА ПРЕПИСИТЕ НА
„ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА”**

„ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА“ - ГЕОГРАФИЯ НА ПРЕПИСИТЕ В МИНАЛОТО И ДНЕС

Димитър Пеев

Summary: The paper presents a concise check-list of all known extant copies of "Istoriya slavyanobolgarskaya", their locations, and present-day signatures. Further, information is given on the availability of digital copies in the National Database of Manuscript Copies of Paisiy's "Istoriya slavyanobolgarskaya" affiliated with Neofit Rilski Southwestern University (Blagoevgrad) in Bulgaria. The paper offers basic archeographical information on the manuscripts put together in a nutshell.

Паисиевата история е имала сериозно място в съзнанието на просветения българин от края на XVIII и през целия XIX век. Свидетелство за това са многобройните преписи на съчинението. В момента имаме данни за съществуването на над 70 преписа и преработки по всички краища на нашите земи, а често и отвъд тях. Не всички естествено са се запазили, но количеството на запазените буди респект. Маньо Стоянов говори за 40 запазени преписа и преработки на произведението на о. Паисий и за 20, за които само имаме сведения¹. Петър Динеков през 1962 пречислява 62 преписа, без да уточнява колко от тях са запазени². Илия Тодоров през 1984 говори за нуждата от подробно анотирана библиография на запазените и запазени преписи и преработки на Историята, като казва, че той работи по изграждането на такава³. За съжаление обаче изследователят не успява да осъществи този си план. В последните години подобно начинание бе подето в рамките на проекта „Четвърт хилядолетие История славянобългарска“, разработван от съвместен екип на ЮЗУ „Неофит Рилски“ и СУ „Св. Климент Охридски“ под ръководството на доц. д-р Маргарет Димитрова, и излизането на подобна библиография на бял свят е въпрос на близкото бъдеще.

По време на работата ни по създаването на Национална база данни от дигитални копия на Паисиевата история към ЮЗУ в рамките на споменатия вече проект имахме възможността да работим *de visu* с

1 **Стоянов, М.** Преписи на Паисиевата „История славянобългарска“. – В: Паисий Хилендарски и неговата епоха (1762—1962). Сборник от изследвания по случай 200-годишнината от История славянобългарска. София, 1962. Стр. 557—597.

2 **Динеков, П.** Първообраз, преписи и преправки на Паисиевата история. – В: Паисий Хилендарски. Славянобългарска история. Под ред. на П. Динеков. София, 1963. Стр. 130—138.

3 **Тодоров, И.** Паисий Хилендарски. Литература за живота и делото му. Анотиран библиографски указател. София, 2003. Стр. 7.

голяма част от преписите. Оказа се, че тъй като често пъти се работи по писмени източници, известна част от информацията за преписите в съществуващите библиографски изследвания е остаряла и има нужда от актуализация – в някои случаи има нови библиотечни сигнатури, в други се е сменило местонахождението на преписа. Да не говорим, че има и новопоявили се преписи и преработки на Паисиевия труд, някои от които въведени в научен оборот при реализацията на проекта⁴. Тези и други обстоятелства ни убедиха, че публикуването на един кратък „чек-лист“ на съществуващите преписи и преправки с актуална информация за това къде и под каква сигнатура се съхраняват, къде са възникнали и дали са влезли в Националната база данни от дигитални копия на Историята би било изключително полезно. Естествено, поради спецификата на материята – имаме данни, че съществува известно количество преписи в частни ръце, за които няма нищо публикувано, – изнесената информация няма претенции нито за изчерпателност, нито за всеобхватност. Единствената ни цел е актуализация на базисната информация за преписите, като се надяваме с това да провокираме интерес от страна на всички заинтересовани в посока на по-нататъшното попълване на Националната база данни, най-вече с дигитални копия на преписи от частни колекции, а и не само.

На края в табличен вид са представени данните за възникването, разпространението и местонахождението на наличните за момента преписи.

* * *

1. **Зографска чернова.** Място на възникване: Хилендарска и Зографска Св. обител на Св. Гора Атон. Местонахождение: Библиотека на Зографския Манастир „Св. Георги“. **Сигнатура:** *Зогр 43*⁵. Копие в Националната база данни от дигитални копия на Паисиевата история (по-нататък НБД) – да⁶.

4 Срв. **Перчеклийски, Л.** Ахтаровият препис (преправка) на Паисиевата история от 1844 година – Пловдивски Университет „Паисий Хилендарски“. Научни трудове – Филология. Филологически факултет. Т. 47, кн. 1, сб. Б, 2009. Пловдив, 2009. Стр. 96–120. **Ненова, Л.** Чертковият препис на Паисиевата история – Пловдивски Университет „Паисий Хилендарски“. Научни трудове – Филология. Филологически факултет. Т. 47, кн. 1, сб. Б, 2009. Пловдив, 2009.

5 Актуалното в момента сигниране на ръкописите в манастирската библиотека е според каталога на **Райков, Б., С. Кожухаров, Х. Миклас, Хр. Кодов.** Каталог на славянските ръкописи в библиотеката на Зографския манастир в Света гора. СIBAL, София 1994. Срв. стр. 47.

6 Съществуват две фототипни издания: **Райков, Б.** Паисиевият ръкопис на „История славянобългарска“. Зографска чернова от 1762 г. София, 1989; Паисий Хилендарски. „История славянобългарска“. Зографска чернова от 1762 г. Факс. изд. София, 1998.

2. **Първи Софрониев** (Първи котленски) **препис** от 1765 г. Място на възникване: Котел. Местонахождение: НБКМ, София. **Сигнатура:** *НБКМ 368*⁷. Копие в НБД – да.
3. **Самоковски препис** от 1771 г. на поп Алекси Велкович Попович. Място на възникване: Самоков. Местонахождение: Църковно-исторически и архивен институт към Св. Синод на БПЦ. **Сигнатура:** *ЦИАИ 137*. Копие в НБД – да.
4. **Никифоров** (Рилски, Дриновски) **препис** от 1772 г. Място на възникване: Рилски манастир. Местонахождение: Архивен институт при БАН. **Сигнатура:** *Арх. инст. БАН № 96*⁸. Копие в НБД – да.
5. **Втори Софрониев** (Втори котленски) **препис** от 1781 г. Място на възникване: Котел. Местонахождение: Библиотека на Румънската академия на науките, Букурещ. **Сигнатура:** *БРАН 438*. Копие в НБД – не.
6. **Кованлъшки препис** от 1783 г. Място на възникване: с. Кованлък (дн. Пчелище), Великотърновско. Местонахождение: НБКМ, София. **Сигнатура:** *НБКМ 369*. Копие в НБД – да.
7. **Еленски препис** на Дойно Граматик от 1784 г. Място на възникване: Елена. Местонахождение: НБКМ, София. **Сигнатура:** *НБКМ 370*. Копие в НБД – да.
8. **Музеен препис** от 80 г. на XVIII в. („Белова“, Цариградски препис). Място на възникване: вероятно Цариград. Местонахождение: НИМ. **Сигнатура:** *инв. № 39646*⁹. Копие в НБД – предстои.
9. **Първи Русенски** (Пантелеймонов) **препис** от 1809 г. Място на възникване: Русе. Местонахождение: Хилендарски манастир. **Сигнатура:** *Хил. 294*. Копие в НБД – да.
10. **Преображенски** (Гладичов) **препис** от 1809 г. Място на възникване: Русе. Местонахождение: Окръжен държавен архив във Велико Търново. **Сигнатура:** *фонд 165, оп. 2, арх. ед. 3*. Копие в НБД – да.

7 Преглед на преписите от НБКМ в: 250 години История славянобългарска от Паисий Хилендарски: Каталог на изложба, София, ноември 2008. Състав. Елисавета Мусакова и др. Науч. ред. Боряна Христова. София, 2008.

8 **Кодов, Хр.** Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската академия на науките. София, 1969.

9 Фототипно издание: **Паисий Хилендарски.** История славянобългарска: Препис-белова на Паисиевия автограф. Предадена на новобълг. език от П. Диневков. София, 2004.

11. **Втори русенски** (Лазаров) **препис** от 1811 г. Място на възникване: Русе. Местонахождение: НБКМ, София. **Сигнатура:** *НБКМ 776*. Копие в НБД – да.
12. **Карловецки** **препис** от началото на XIX в. Място на възникване: неизвестно. Местонахождение: Библиотека на сръбската патриаршия, Белград. **Сигнатура:** *P 140*. Копие в НБД – да.
13. **Тошковичев** (Калоферски) **препис** от 1829 г. Място на възникване: неизвестно. Местонахождение: Основно училище „Христо Ботев“, гр. Калофер. **Сигнатура:** *няма данни*. Копие в НБД – да.
14. **Венелиновски** **препис** от 1838 г. Място на възникване: неизвестно. Местонахождение: Руска държавна библиотека, Москва. **Сигнатура:** *РГБ, ф. 49 (архив Венелина), к. 7, ед. хр. 8*. Копие в НБД – да.
15. **Башкьойски** **препис** от 1841—1842 г. Място на възникване: с. Башкьой (дн. Кирсово), Бесарабия. Местонахождение: НБКМ, София. **Сигнатура:** *НБКМ 375*. Копие в НБД – да.
16. **Първи търновски** (Първи Славейков (Славейков А)) **препис** от 1842 г. Място на възникване: Велико Търново. Местонахождение: НБКМ, София. **Сигнатура:** *НБКМ 371*. Копие в НБД – да.
17. **Втори търновски** (Втори Славейков (Славейков Б)) **препис** от 1842 г. Място на възникване: Велико Търново. Местонахождение: НБКМ, София. **Сигнатура:** *НБКМ 372*. Копие в НБД – да.
18. **Ахтаров** **препис** от 1842 г. Място на възникване: Велико Търново. Местонахождение: Архивен институт при БАН. **Сигнатура:** *Арх. инст. БАН № 102*¹⁰. Копие в НБД – да.
19. **Белочерковски** (Горнотурченски) **препис** от 1843 г., наричан Царственик. Място на възникване: с. Бяла Черква (Мурад бей, Горни турчета), Великотърновско. Местонахождение: НБКМ, София. **Сигнатура:** *НБКМ 1116*. Копие в НБД – да.
20. **Трети търновски** (Шишковски) **препис** от 1845 г. Място на възникване: Велико Търново. Местонахождение: НБКМ, София. **Сигнатура:** *НБКМ 376*. Копие в НБД – да.
21. **Академичен** (Софийски) **препис** (преработка), писан между 1840 и 1850 г. Място на възникване: неизвестно. Местонахождение: Архивен

¹⁰ Вж. бел. 8.

- институт при БАН. **Сигнатура:** *Арх. инст. БАН № 97*¹¹. Копие в НБД – да.
22. **Четвърти търновски (Чехларовски) препис** вероятно от началото на XIX в. Място на възникване: неизвестно. Намерен във Велико Търново. Местонахождение: НБКМ, София. **Сигнатура:** *НБКМ 373*. Копие в НБД – да.
23. **Мердански препис**¹², XIX в. Място на възникване: неизвестно. Намерен в с. Мерданя, Великотърновско. Местонахождение: Библиотека на търновската митрополия. **Сигнатура:** *няма данни*. Копие в НБД – не.
24. **Втори музеен (Бобчев) препис** на даскал Тодор Пирдопски от 30-те години на XIX в. Място на възникване: неизвестно. Местонахождение: НИМ, София. **Сигнатура:** *КВП 14848*. Копие в НБД – предстои.
25. **Чертков (Московски) препис**, XIX в. Място на възникване: неизвестно. Местонахождение: Държавен исторически музей, Москва. **Сигнатура:** *ГИМ, Чертков 310*. Копие в НБД – да.
26. **Поппунчова преработка** от 1796 г. Място на възникване: с. Мокреш, Ломско. Местонахождение: НБКМ, София. **Сигнатура:** *НБКМ 693*. Копие в НБД – да.
27. **Пирдопска преработка** на даскал Тодор Пирдопски от началото на XIX в. Място на възникване: Пирдоп. Местонахождение: НБКМ, София. **Сигнатура:** *НБКМ 374*. Копие в НБД – да.
28. **Рилска преработка** (сглоба) на монах Паисий Рилец от 1825 г. Място на възникване: Рилския манастир. Местонахождение: НБКМ, София. **Сигнатура:** *НБКМ 775*. Копие в НБД – да.
29. **Хилендарска преработка** от началото на XIX в. Място на възникване: вероятно Рилския манастир. Местонахождение: Хилендарски манастир на Св. Гора. **Сигнатура:** *Хил. 723*. Копие в НБД – да.
30. **Попйоанова преработка** от началото на XIX в. Място на възникване: Рилския манастир. Местонахождение: НБКМ, София. **Сигнатура:** *НБКМ 1113*. Копие в НБД – да.
31. **Старозагорска преработка** от 1837 г. Място на възникване: Стара Загора. Местонахождение: Регионален исторически музей, Стара Загора. **Сигнатура:** *6 Сз 108*. Копие в НБД – да.

11 Вж. бел. 8.

12 **Кенанов, Д., А. Петков.** Мердански сборник от XIX век с непълен препис на „История славянобългарска“. – Литературна история, 1988, кн. 17, 58–66.

- 32. Григоровичева преработка** от 30—40-те г. на XIX в. Място на възникване: неизвестно. Местонахождение: Руска държавна библиотека, Москва. **Сигнатура:** *РГБ, ф.87 (собрание Григоровича), ед. хр. 50.* Копие в НБД – да.
- 33. Втора змеевска** (първа Харитонова) **преработка** от 1831 г. Място на възникване: с. Змеево, Старозагорско. Местонахождение: НБКМ, София. **Сигнатура:** *НБКМ 1115.* Копие в НБД – да.
- 34. Чирпанска** (втора Харитонова) **преработка** от 1831 г. Място на възникване: Чирпан. Местонахождение: НБКМ, София. **Сигнатура:** *НБКМ 1114.* Копие в НБД – да.
- 35. Герова преработка** от втората половина на XIX в. Място на възникване: Пловдив. Местонахождение: НБКМ, София. **Сигнатура:** *НБКМ, БИА, ф.22, арх. ед. 622.* Копие в НБД – да.
- 36. Кесариева преработка** от 1840—1841 г. Място на възникване: Пазарджик. Местонахождение: НБКМ, София. **Сигнатура:** *НБКМ 1235.* Копие в НБД – да.
- 37. Панагюрска преработка** от 40—50-те години на XIX в. Място на възникване: неизвестно. Местонахождение: НБКМ, София. **Сигнатура:** *НБКМ 1236.* Копие в НБД – да.
- 38. Болградска преработка** от началото на XIX в. Място на възникване: вероятно Болград, Украйна. Местонахождение: Хилендарска изследователска библиотека, Университет на щата Охайо, Калъмбъс, САЩ. **Сигнатура:** *OSU, HRL 1.* Копие в НБД – да.
- 39. Първа габровска преработка** от 1832 г. Място на възникване: Габрово. Местонахождение: НБКМ, София. **Сигнатура:** *НБКМ 1436.* Копие в НБД – да.
- 40. Втора габровска преработка** от 1833 г. Място на възникване: Габрово. Местонахождение: НБКМ, София. **Сигнатура:** *НБКМ 1112.* Копие в НБД – да.
- 41. Втора хилендарска преработка** (Хилендарски препис) от 40-те год. на XIX в. Място на възникване: Хилендарския манастир. Местонахождение: Хилендарски манастир на Св. Гора. **Сигнатура:** *Хил. 295.* Копие в НБД – да.
- 42. Свищовска преработка** от 1842 г. Място на възникване: Свищов. Местонахождение: частно притежание. **Сигнатура:** *няма данни.* Копие в НБД – не.

43. **Ахтарова преработка** от 1844 г. Място на възникване: Велико Търново. Местонахождение: Църковно-исторически и архивен институт към Св. Синод на БПЦ. **Сигнатура:** *ЦИАИ 1523*. Копие в НБД – да.
44. **Царственик или история болгарская** на Христки Павлович от 1844 г. Място на възникване: печатно издание, Будапеща. Местонахождение: екземпляр в НБКМ, Рилския манастир и др. Копие в НБД – да.
45. **Пирдопска (Оджакова) преработка** от 1880 г. Място на възникване: Пирдоп. Местонахождение: НБКМ, София. **Сигнатура:** *НБКМ 1438*. Копие в НБД – да.
46. **Банска преработка** (Втори бански препис) на Константин Чучулайн от 1882 г. Място на възникване: Банско. Местонахождение: Къща-музей „Никола Вапцаров“, Банско. **Сигнатура:** *няма данни*. Копие в НБД – да.
47. **Първа павликянска преработка** от средата на XIX в. Място на възникване: Пловдивско. Местонахождение: НБКМ, София. **Сигнатура:** *НБКМ 777*. Копие в НБД – да.
48. **Втора павликянска преработка** на Лавренти Кьосестоянов от средата на XIX в. Място на възникване: Пловдив. Местонахождение: НБКМ, София. **Сигнатура:** *НБКМ 1313*. Копие в НБД – да.
49. **Трета павликянска преработка** на Домин Едуардо от 1849 г. Място на възникване: с. Калъчлий (дн. Генерал Николаево), Пловдивско. Местонахождение: НБКМ, София. **Сигнатура:** *НБКМ 1312*. Копие в НБД – да.
50. **Четвърта павликянска преработка** на дон Петър Балсамаджийски от 1856 г. Място на възникване: Пловдивско. Местонахождение: НБКМ, София. **Сигнатура:** *НБКМ 1314*. Копие в НБД – да.

* * *

География на наличните преписи и преработки

<u>По място на възникване</u>		<u>По местонахождение</u>	
Банско	1	Архив на БАН	3
Бесарабия	2	Библ. на Сръбската патриаршия	1
Велико Търново и Великотърновско	8	Библ. на Търновската митрополия	1
Габрово	2	Държавен ист. музей, Москва	1
Елена	1	Зографски манастир	1
Зографски манастир	1	Къща-музей „Н. Вапцаров“, Банско	1
Котел	2	НБКМ, София	26
с. Мокреш, Ломско	1	НИМ, София	2
Пазарджик	1	Окр. държавен архив Велико Търново	1
Пирдоп	2	ОУ „Хр. Ботев“, Калофер	1
Пловдив и Пловдивско	5	РИМ, Стара Загора	1
Рилски манастир	4	Румънска АН	1
Русе	3	Руска държавна библ., Москва	2
Самоков	1	Хил. изсл. библ., Охайо, САЩ	1
Свищов	1	Хилендарски манастир	3
Стара Загора и Старозагорско	2	ЦИАИ, София	2
Хилендарски манастир	1	Частно притежание	1
Цариград	1	Старопечатни издания	1
Чирпан	1		
Неизвестно	9		
Старопечатни издания	1	Копия в НБД	45

КЕСАРИЕВ ЛИ Е ПАЗАРДЖИШКИЯТ ПРЕПИС НА ПАИСИЕВАТА ИСТОРИЯ? ПАЛЕОГРАФСКА АТРИБУЦИЯ

Даринка Караджова

Summary: This article suggests a correction of the existing opinion about the scribe of the Pazardzhik copy of "Istoriya Slavyanobolgarskaya". In scholarship it has been believed that Kesarii Popvasiliev produced this copy of Paisiy's History. Kesarii Popvasiliev, born in Kazanlak, was a student of Neofit of Rila and worked as a teacher for a long period in Pazardzhik. Manyo Stoyanov and Hristo Kodov, in their description of the manuscript collection of the National library in Sofia (vol. 4), relate manuscript no. 1235 (the Pazardzhik copy of "Istoriya slavyanobolgarskaya") to the production of this bookman. Still, their conclusion was only hypothetically drawn: they left only a short note that the handwriting in manuscript no. 1235 resembles Kesarii's handwriting. D. Karadzhova reconsiders this opinion comparing the Pazardzhik copy with Kesarii's autographs. She studies in detail the Pazardzhik copy juxtaposing the handwriting with sources kept in the Bulgarian Historical Archives of SS Cyril and Methodius National Library in Sofia and particularly with manuscripts and documents signed by Kesarii Popvasiliev. In particular, she chose to compare the Pazardzhik copy of Paisiy's History with Kesarii's handwritten copy of the Russian printed world history textbook (in 1834 Kesarii signed his copy of this book) and with a letter signed by Kesarii Popvasiliev in 1862 (this document is kept in the State Archives in Pazardzhik). In result, Karadzhova concludes that although the Pazardzhik copy of "Istoriya Slavyanobolgarskaya" is kept amongst the archival materials of Kesarii Popvasiliev, it was not produced by him but by someone else which has not been identified yet.

Във връзка с работата на колектива от проекта „Четвърт хилядолетие „История славянобългарска“, свързан с юбилейното издание на Гладичовия препис от 1809 г., и наложилата се необходимост да поместим биографични сведения за този книжовник, реших отново да се задълбоча в наличните архиви и да потърся още данни. Бяха прегледани различни фондове в Български исторически архив на Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – София, Централен архив на БАН и Регионален музей – Враца. Появиха се ценни документи, някои от които не бяха известни, а други не бяха свързани с Гладичов поради погрешно разчитане на името му. Освен това бяха издирени и сверени сегашните местонахождения на ръкописите му, според студията на Юрдан Трифонов за историята на Плевен и според сведенията от публикацията на Велчо Велчев, тъй като те са отпечатани

отдавна, през 30-те и 40-те г. на миналия век¹. Проверени бяха и данните, засягащи книжовното дело на Гладичов, в описите на славянската ръкописна сбирка от Националната библиотека в София.

Покрай тези научни издирвания и наложилите се палеографски идентификации се откриха и нови данни за редакторска намеса на Гладичов в Пазарджишкия препис (НБКМ, № 1235) на базата на щателно сравняване на неговия по-късен скорописен почерк от: маргиналиите и летописните му бележки, направени около 1830/31 г. в собствения му препис на Паисиевата история; от ръкописния му превод на „Хрисмос“ от 1831 г.; кондиката на църквата „Св. Никола“ в Плевен, която той е попълвал между 1831 и 1851 г. Последните два ръкописа се съхраняват в Националната библиотека (НБКМ, № 348; НБКМ, БИА, БИА, II А 7779). Извършени бяха и корекции по отношение на авторството на самия Пазарджишкия препис, наричан доскоро Кесариев.

В описа на Маньо Стоянов и Христо Кодов (т. 4.) на славянските ръкописи от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София Пазарджишкият препис на Паисиевата история (НБКМ, № 1235) е отнесен към първата половина на XIX в., по-точно след 1829-та година. Датировката е направена по едно косвено указание – според последния турски султан, избран в хронологичния списък на султаните в текста². Дватама учени причисляват ръкописа към книжовната дейност на известния възрожденец от Пазарджик Кесарий Попвасилиев (роден в Казанлък), ученик на Неофит Рилски. Но тяхното заключение е осъществено на хипотетична основа, те отбелязват само, че почеркът на основния текст наподобява Кесариевия. По тази причина се наложи ръкописът да бъде отново обстойно изследван палеографски в съпоставка със сигурен Кесариев автограф. За целите на палеографската атрибуция бяха прегледани архивните материали от фонда на Кесарий Попвасилиев в Българския исторически архив на Националната библиотека и издирени именно датирани и подписани от самия Кесарий ръкописи и документи. Избрах преписания от него през 1834 г. обемист руски печатен учебник по световна история, където той собственоръчно е оставил името си (НБКМ, БИА, ф.32, а. е. 14, л. 2-317; фигурира и в описа на Стоянов и Кодов под № 1230). Впоследствие потвърдих заключенията си чрез сравняване с още един Кесариев автограф от 23 март 1862 г. – писмо,

1 **Трифонов 1933:** Трифонов, Ю. История на града Плевен до Освободителната война. София, 1933, 110-113; **Велчев 1956:** Велчев, В. Неизвестен последовател на Паисий Хилендарски.// Език и литература, 11, 1956, № 6, 446-458.

2 **Стоянов, М., Хр. Кодов.** Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т.4. София, 1971, с. 76-79.

съхранявано в Държавния архив в Пазарджик, написано и подписано от Кесарий Попвасилиев от името на Църковната комисия в града (вж. по-нататък Ч. III. на тази статия).

I. Пазарджишки препис. Основен преписвач *АНОНИМ*

Ръкописът на Пазарджишкия препис на Паисиевата история засега е анонимен. На пръв поглед изглежда, че принадлежи на четири ръце, но това е само привидно (Ч. I: л. 1а-48а; Ч. II: л. 49а-53б; Ч. III: л. 54а-55а; Ч. IV: л. 55б-61б). При буквените начертания често се откриват по няколко варианта на изписването им. Забелязва се и обща промяна в големината на писмото и на типа писмо – *скоропис* (главно среден, само някои по-малки части са с дребен и с доста по-едър скоропис) и *нов правилен среден и дребен полуустав*. Полуустановно изписване сред скорописните части обаче има единствено при оформянето на повечето заглавия, при начални думи и по-рядко сред текста – за означаване на важни реалии и имена (лл. 6б, 8а и др.).

Обстойният палеографския анализ на ръкописа, по-специално на ръкописни части I и III (съответно лл. 1а-48а и лл. 54а-55а) показва, че са от една ръка, независимо че има очебийна разлика между двете части по причина на твърде дребното изписване във втората, много малка по обем, част. Частите I и III всъщност съставят основния дял – това са 50 л. от целия ръкопис, който има 61 изписани листа (прил. 1-3).

Ще проследим по-характерните начертания, чрез които се унифицират тези части: **а** се изписва с петлица, вляво удебелена и горе завършваща с точка, като стремежът е да не се допира до хастата; **б** има два варианта: 1) **б** обикновено скорописно с отворена петлица, понякога разтеглена и наподобяваща полегнала буква **с**; 2) **б**, изписано на принципа на **ь** с висока хаста, завършваща с широка хоризонтала. Скорописно **в** се изписва с дълго калиграфско подчертаване; скорописно **д** е с дясно краче като камшик; малката графема **е** в реда се изписва, подобна на **с**; буква **ж** се изписва плетенично в два скорописни варианта, единият от които (специфична плетеница с дълга опашка) е свойствен и за книжовните паметници от последната четвърт на предходния XVIII в.; знакът „дзяло“ **џ** е много едър и излиза над горния графичен ред; **и** се изписва в двата варианта – като обикновено и десетирично; надредната запетая на **й** се намира над графемата или много вдясно от нея; среща се надреден полегнал знак за **ь** във вид на плоска петлица с опашка, редом с обичайното му изписване; особено „кси“ **ѣ**, имитиращо три успоредни чертици в долната част на буквата; характерно надредно **р** с извита накъдрена хаста; **т** се предава в

два варианта – като еднократно, с вълниста горна част, и като трикратно; **ш** прилича на скорописно трикратно **т**, подчертано отгоре; лигатурната буква **џ** е ниска и много често в горната си част лежи разтворена върху реда; **ѿ** е почти изправена в долната си част.

Изписването на **у** се извършва по три начина – с права хаста, с камшичеста хаста и по трети, много рядко използван конкретно в този ръкопис, начин в съчетанието **оу**, при което **о** се намира в подножието на **у** и слиза под долния графичен ред с вида на много малко колелце (между другото, подобно изписване на **у** може да се намери сред почерците на учениците на монах Харитон в Чирпанския препис на „История славянобългарска“ от Националната библиотека (НБКМ № 1114), както и при някои други книжовници от първата половина на XIX в.).

В края на думите, завършващи на **ан** и **ин** със специална лигатура, **н** излиза надредно в красиво съчетание с предходната буква. Еднократното **т** често образува лигатурни изписвания при **тр** и **ти**. Много типично е съкращението при **свтая**, **свти** със своеобразна кръгла, отляво завита навътре, като охлюв, титла, при това надредното **с** в празнината е само малка точка. Така оформени, тези буквени съчетания се превръщат в сигурен белег за палеографска атрибуция.

*И другата почеркова разновидност (Ч. II) принадлежи на същата ръка, изписала основния дял (част I и III) на Пазарджишкия препис. На лл. 49а-53б се разгръща текст с едър скоропис, с недобре подострено перо, като че ли от ръката на проходящ в калиграфията книгописец, който бавно и усърдно е подреждал буквите. Анонимният преписвач тук изписва **д** по два различни начина, несъвпадащи с току-що анализирания графеми (ту е с камшичеста, впечатляващо дълга, опашка, силно завита наляво под реда, ту е с извита, като дъга, висока хаста над петлицата); **р** има камшичеста опашка; **ѣ** има хаста, също завършнаща с петлица (камшиче), а кобилица **й** вдясно е дълга и стига чак до долния ред, и др. На пръв поглед разликата в изписванията между Ч. I и III (съставящи основния дял) и коментиранията тук Ч. II е голяма, обаче на л. 9б в основната част на ръкописа откриваме, макар и спорадично, свършено същото едро скорописно писмо: при изреча „Народъ славный и непобедимый“, при името на Александър Македонски – Алеџандръ (прил. 4), както и по-нататък на л. 20б в думата „зравица“ (по-специално имаме предвид **б**, **д**, **и**, **р**, **ц** и един от вариантите на **м**). Само **џ** е предадено по скорописния маниер на първата основна част – с три успоредни чертици.*

Независимо от изброените специфики, обстояният палеографски анализ показва, че *всички останали графемни в Ч. II са изписани на принципа на тези от основния дял, съвпадения има дори в начина на съкращение*: например при споменатите форми **свтая**, **свти** с особена, завита като охлюв, кръгла титла. Силно доказателство е и тежкото ударение – дълго и най-често много полегато, като пада след ударената буква. Всички тези констатации неопровержимо настояват, че и този начин на изписване принадлежи на същата основна ръка от Пазарджишкия препис на „История славянобългарска“.

В края на ръкописа (Ч. IV, л. 55б-61б), се намира текст, изписан със среден и дребен правилен нов полуустав, който на пръв поглед като че ли е дело на още една ръка. В случая правим сравнение със заглавията и с някои начални или поместени сред реда думи от основната част, някои от които са скорописни, други полууставни, а трети представляват ошрифтени подражания на печатни образци. Оказва се, че полууставният текст на въпросния последен дял и полууставните изписвания в основната част са също почерково идентични, както по отношение на буквените начертания, така и по отношение на надредните знаци – титли, ударения, придихания и пр.(прил. 6-7).

Напълно е възможно изводът (подложката) на Пазарджишкия препис да е бил предоставен на книжовника за ограничено време, поради което се е наложило той да пише убрзано и с възможно най-продуктивния си скоропис. Повод за подобна хипотеза е текстовото поле под миниатюрата на Св. Димитър на л. 29а (прил. 3), където се вижда как обикновенният му скоропис може да се превърне и в изключително приятна за окото, старателно изписана, страница, рамкирана с двоен контур.

Остава неясно на какво се дължат различните писарски хрумвания на анонимния копист на Пазарджишкия препис, като например решението му да изпише някои страници с едро скорописно писмо, като по учебник, да използва в края на ръкописа си традиционен среден и дребен полуустав, да рамкира, очертавайки с мастило текстовото поле на отделни части (л. 49а-56а), и пр.(вж. прил. 5). Между другото, както беше отбелязано, върху листовите в Ч. II и при отделни думи от основния текст той демонстрира възможности и за още по-калиграфски, но много по-бавен, скоропис. Споменатите разлики може би се дължат на евентуални прекъсвания в процеса на преписването или пък на други, неясни засега, причини.

От палеографския анализ може да се заключи, че, с изключение на маргиналните бележки, различните на пръв поглед почерци в

Пазарджишкия (наричан доскоро „Кесариев“) препис на Паисиевата история (НБКМ, № 1235) принадлежат само на една, анонимна засега, ръка. От друга страна, те не съвпадат с автографа на Кесарий Попвасилиев в ръкописа от 1834 г. (НБКМ, № 1230), както и в писмото му от 1862 г. (ДА – Пазарджик, ф. 525К, оп. 1, а. е. 35), в които той е оставил подписа си.

II. Маргинални бележки на Влад Поппетков Гладичов в Пазарджишкия препис на Паисиевата история

В Пазарджишкия препис на Паисиевата история има няколко маргинални пояснения, добавки и корекции. Те са направени със скорописно писмо – изключение има само на л. 49а, където същата ръка е писала с нов полуустав. Поместваме ги по реда на листовите, върху които се намират:

На л. 6б в лявото поле е поправена грешка в текста: „унгарите не са ѿ славанъ“.

На л. 14б, в лявото поле вертикално е разположено следното допълнение: „по Θεодῶσια Малагῶ. Мартианъ. Лесῶнъ Макель. Лесῶнъ си^и Зинῶ^в по не^м отецъ егῶ Зинῶнъ. по не^м Анастасiа Императо^р“.

На л. 20б, в лявото поле срещу пасажа за Никифор Фока, където има споменаване на пушки, е написано: „туи лажа зацо барῶуть немаше“.

На л. 49а (само тук с нов полуустав), вертикално в дясното поле, срещу израза „понеже тогда былъ султанъ под власть болгарскую“, е отбелязано: „не солтанъ : но Солῶнъ“.

На л. 60б, до „царь Сумесῶнъ сынъ Мiхайловъ“ коректорът е добавил скорописно „Лабасъ“ (вж. *прил. 6*).

На л. 61а, срещу името на цар Мурат е написано на същия ред: „Сей бысть убиень ѿ сербовъ“ (вж. *прил. 7*).

Посочените маргинални добавки и корекции имат изписване, което може да бъде идентифицирано с почерка на Влад Гладичов, който през 1809 г. преписва в Русе „История славянобългарска“. Към ръкописа си книжовникът впоследствие прави редица скорописни добавки и корекции. Преписът му днес се съхранява в Териториалния държавен архив на Велико Търново (ф. 165, оп. 2, а. е. 3). За жизнения и творчески път на книжовника вж. статията на Д. Караджова в изданието на Гладичовия препис на Паисиевата история³. За целите на палеографската атрибуция

3 Караджова, Д. Влад Поппетков Гладичов – жизнен път и книжовно дело. – В: История славянобългарска. Гладичов препис. Изследване и текст. Съст. Д. Караджова. София, Болид-инс, 2012, 19-40.

на този почерк, като принадлежащ Гладичов, в Пазарджишкия препис изреждаме следните по-характерни начертания, които вече познаваме от летописните му добавки в преписа му на Паисиевата история: скорописно **б**, изписвано ту с дълга, извита хоризонтално, хаста, която при наличие на ударение е пречертана (л. 65б, 66а), ту с хаста във вид на дъга (л. 22б, 66а); скорописно **з**, излизащо над и под реда; високо скорописно **к** с особено изнасяне на дясната, прилична на дълбока дъга, горна част (л. 16б); високи скорописни **л**, **м**, **н** и еднократно **т** (с накъдрена хаста); **ц** с камшичеста опашка; **ъ** и **ь**, дълго подчертани в основата; надредно **и**, изписано във вид на правоъгълник, с калиграфско дълго подчертаване отдолу и отгоре, и др.

Тези специфични начертания са определено присъщи на скорописния почерк на по-късните маргинални добавки и скорописни летописни бележки на Влад Попетков Гладичов, направени през 1830-1831 г. в Плевен към собствения му екземпляр на Паисиевата история, но така също и на останалите му, известни засега ръкописи и документи⁴ (вж. прил. 8-10).

Между Гладичов и Кесарий Попвасилиев определено е имало контакт.

Кесарий учителства в продължение на четири години (1842-1846) в Плевен, където от около 1815 г. се е преместил да живее Гладичов.

Трябва да се отбележи, че у Влад Гладичов наблюдаваме два коренно различни почерка в собствения му препис от 1809 г. на „История славянобългарска“: *правилен нов полуустав* в основната част и *калиграфски скоропис* при споменатите маргинални добавки и при летописните бележки накрая. Ако не беше подписът към приписките му, едва ли щеше да се забележи, че става дума за писмо на едно и също лице.

Макар и само в една маргиналия от четири думи, в Пазарджишкия препис на л. 49а (прил.5) откриваме и основното полууставно писмо на Влад Гладичов, където също намираме характерни начертания в подкрепа на палеографската ни атрибуция: Ѵ има по-дълга лява хаста (докато в Пазарджишкия препис книжовникът я изписва обратно – дясната хаста на Ѵ при него е по-дълга); ь е с типично дълго подчертаване (в Пазарджишкия препис няма подчертаване на еровете); единствено буква а в солтанъ е изписана със скорописния почерк на Гладичов. И ударенията са същите, доста дълги, за разлика от тези, които употребява анонимният преписвач на Пазарджишката „История славянобългарска“. Ще добавим и своеобразното

4 Караджова, Д. Гладичов препис на „История славянобългарска“. Палеографско описание. – В: История славянобългарска. Гладичов препис. Изследване и текст. Съст. Д. Караджова. София, Бюлид-инс, 2012, с. 67-77.

изписване на Ÿ в един от редките варианти – с изтеглената като дъга лява хаста (виж маргиналията от Гладичовия препис, л. 15а, ред 2, горе; летописни бележки, л. 87а, ред 2, долу и др. под.). Същият вариант може да се види съответно в Пазарджишкия препис (маргиналия, л. 22б).

Към атрибуцията включваме и особеното лигатурно съчетание на **н** с предходната гласна в края на думата: тук **н** се изписва надредно с две успоредни чертици, пресичащи висока лигатурна дъга с оформена накрая петлица (например **си^н** от маргиналията на л. 16б в Пазарджишкия препис) – съчетанието съответно е различно от начина на изписването му в основния текст на ръкописа (л. 9б, 20б, 21б, 31а, 52б и мн. др.).

Подобно изграждане на лигатура откриваме и в приписката на Гладичов към летописните му бележки в края на неговия препис на Паисиевата история при упоменаването на град **Плеве^н** (л. 87б). Разликата е следната: при Гладичов лигатурната хаста-дъга образува петлицата в посока надолу, докато в основния текст на Пазарджишкия препис петлицата се оформя обратно и по-красиво – над реда свързващата дъга се издига и обръща надясно и надолу, пресичайки се, и така образува примка, която включва първата част на надредната графема **н**.

Към общото визуално впечатление от почерка на маргиналиите в Пазарджишкия ръкопис можем да отнесем и характерната способност на калиграфа Влад Гладичов да изписва скорописните си текстове равно и без разлиновка.

III. Почеркът на Кесарий Попвасилиев

Отбеляза се, че за основа на палеографската атрибуция се използва ръкописен препис на руска печатна книга – „Всемирная история” (НБКМ, № 1230), в която на с. 284 има и авторска приписка от Кесарий Попвасилиев: Конецъ Всемирной Исторіи. Совершися от Кесаріа папа Василіева во 1834 лѣто Априлїи 22⁵. Съхранява се в Българския исторически архив към Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий”, във фонда на Кесарий Попвасилиев (БИА, ф.32, а.е. 14, л. 2-317)(*прил. 11-13*). Независимо че палеографският анализ е направен главно на основата на този препис, в който най-пълно се разгръща почеркът на книжовника, в подкрепа на палеографската атрибуция привличам и един документ от фонда на Кесарий, който се съхранява в Държавен архив – Пазарджик (ф. 525 К, оп. 1, а. е. 35). Представлява писмо от Църковната комисия при “Общинж

5 Стоянов, М., Хр. Кодов. Цит. съч., с. 76-77.

Пазарджиска” до свещениците в Пещера за изплащане на дълг. Написано е от Кесарий Попвасилиев на 23 март 1862 г.⁶ (*прил. 14*)

Почеркът на Кесарий представлява обигран нов скоропис, почти калиграфски, по 25-26 реда на страница, равномерно издържан до края на ръкописа. Характерното за почерка е следното: **б** се среща в два варианта – с оформена петлица или с петлица, недокосваща хастата, която се изнася вертикално нагоре, завива надясно и обикновено завършва с точка; **д** се изписва на принципа на **о**, което не се допира до хастата – дъгообразна и широко извита наляво; петлицата на **е** се помества в средиредието, а опашката се изтегля надясно към долния графичен ред или пък се завива нагоре; **ж** се изписва на три маха, като двете крайни дъгички се свързват лигатурно със средната хаста; надредната запетая на **й** е изнесена силно вдясно в празното пространство преди следващата дума; **к** се изписва с дълга и тънка горна дясна част, допряна до хастата, и с много по-къса долна дясна част – накъдрена или като много късо право краче; хастите на **р** и **у**, спуснати под долния графичен ред, се изписват с камшици; **т** е оформено на принципа на скорописно **ш**, с подчертаване отгоре; знакът **ѳ** има два варианта – с кобилица, плътно доближена до петлицата, или пък леко отделена, но лигатурно свързана с петлицата; **я** се изписва на непрекъснат принцип – лявото краче прави лигатура с петлицата, която изглежда разгъната и рядко се доближава до дясното краче.

Общото впечатление, което писмото създава, е за обиграна калиграфия, която в много отношения се доближава до съвременното писмо. Сръчният почерк на Кесарий се дължи на тридесетгодишната му учителска и книжовна практика, по време на която той непрекъснато се самоусъвършенства и разширява научния си кръгзор. Кесарий Попвасилиев най-продължително пребивава в Пазарджик⁷. Освен учител и църковен певец, той е и общински писар, а книжовната му дейност включва преписи, преводи, поучителни слова, съставени лично от него педагогически ръководства, лекарственик и др., както и непрекъснатата работа с различни ръкописни и печатни гръцки, руски и сръбски източници.

6 Тук искам да изкажа голямата си благодарност и възхищение от професионализма и експедитивността на ръководството и сътрудниците в Държавен архив – Пазарджик, които незабавно откликнаха на молбата на колектива на проект „Четвърт хилядолетие „История славянобългарска” да получим документа.

7 **Батаклиев, Ив.** Преглед на учебното дело на гр. Татар-Пазарджик. (От 1823 год. до освобождението на България). // Училищен преглед, 23, 1924, № 2-3, с.172; **Вакарелски, Хр.** Кесарий поп Василиев – учител и общественик от времето на Възраждането (Принос към историята на учебното ни дело).// Училищен преглед, 24, 1925, № 9-10, с. 368-397.

ето землостраініс, шестъ тѣспцалъ непрестанно
повсѣрдеіа тѣлаге

Наста въ трѣцѣхъ імператорѣ анастасіѣ вѣвѣ
тѣмъ 495: прійде кралъ свѣтіліанъ Свѣткою
Силою, ꙗже вѣтъ трѣскаю войнѣ, прѣрѣкою звѣра
и ѡсвоиши врескѣмъ, и сѣва царѣ анатоліѣ стѣно
стѣндарашѣ и прѣтирѣс Снѣмъ: Подо галѣв
лѣто тѣмъ: 514: Свѣталіанъ кралѣмъ Свѣтѣмъ прѣ
іурѣша и быша константинополя, імператорѣ стѣпрѣсѣ
нѣмъ, ꙗже вѣтлю франкѣю, и вѣтлю послѣдѣше ѡ
подо врескѣмъ болгарскіѣ кралѣмъ: постѣрѣтѣ
анастасіа наста въ трѣцѣхъ:

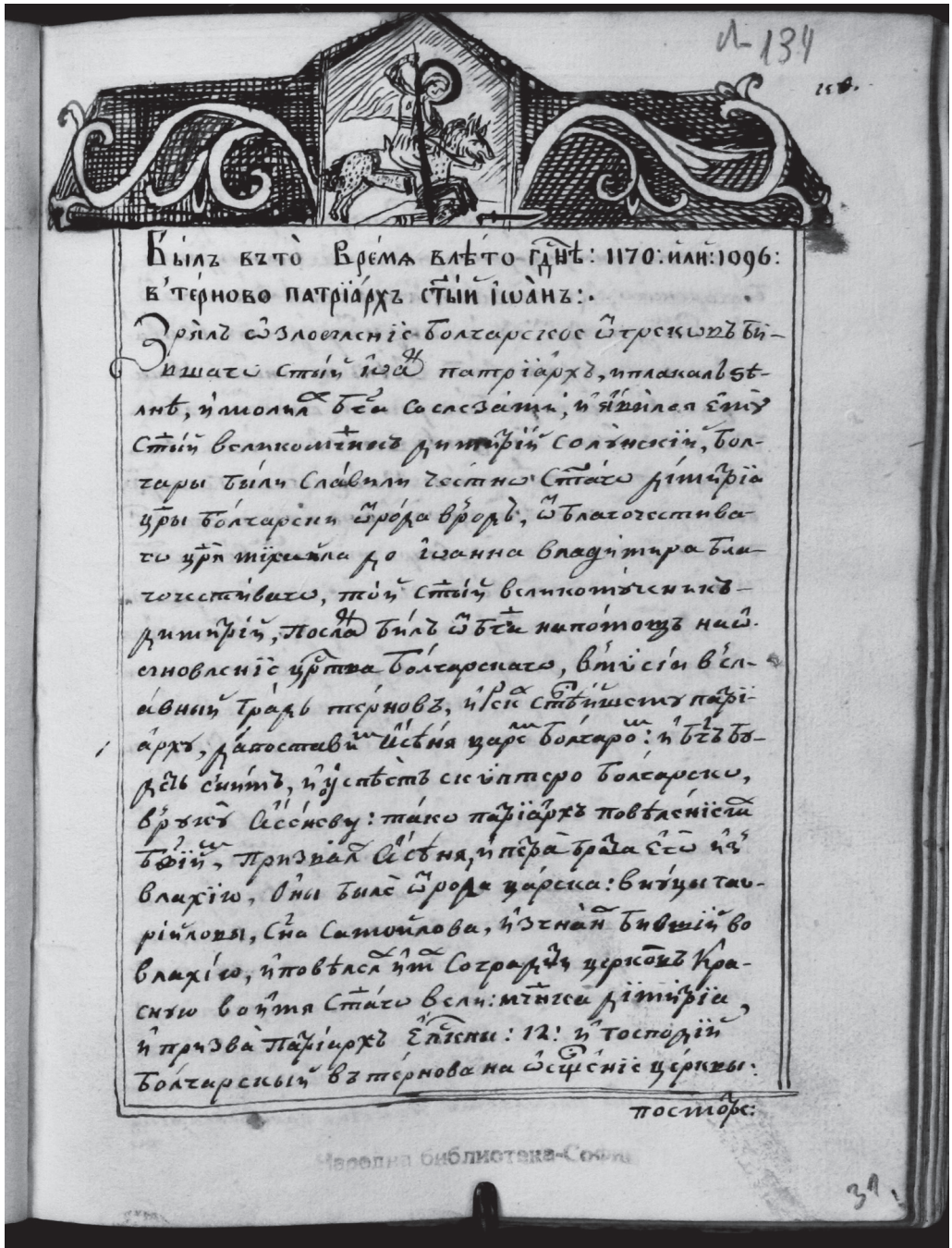
Іустініанъ прѣмѣнъ: а во болгарѣхъ кралѣ Гервѣ
ліанъ тѣстѣ вѣнарѣ, іустініанъ бѣше ѡрѣдр
и нскѣмъ землѣ ѡтра охрѣра роко болгарѣ царѣ
нови вѣтрѣцѣхъ 39 годѣ и чѣмъ вѣтлю тѣмъ: 521:
Потерѣла кралѣ настѣ на кралѣвствѣ
болгарскѣмъ дѣмѣмъ: вѣтлю тѣмъ 608: и вѣтлю
кралѣмъ драгѣмъ на роко парра кралѣ француз
скѣмъ, и вѣтлю алѣцѣмъ вѣвѣрѣ болгарскѣмъ
дѣмѣмъ тѣмъ вѣтлю, ѡ ѡні бѣли и вѣтлю
ѡта вѣра: кралѣ драгѣмъ дѣмѣтѣмъ роко парра
вѣ алѣцѣмъ вѣтлю и вѣтлю вѣтлю тѣмъ ѡ
по вѣтлю роко парра и патѣмъ вѣтлю вѣтлю
ѡтѣ; вѣтлю 625: и на патѣмъ тѣмъ и вѣтлю
и хѣ вѣтлю 18: тѣмъ и патѣмъ тѣмъ
скѣмъ

то фотаксіѣ Магачѣмъ. Марѣмъ. Аѣмъ. Мѣмъ. Кѣмъ. Зѣмъ.
тѣмъ. Олѣмъ. Вѣмъ. Зѣмъ. Мѣмъ. Аѣмъ. Мѣмъ. Кѣмъ. Зѣмъ.
тѣмъ. Олѣмъ. Вѣмъ. Зѣмъ. Мѣмъ. Аѣмъ. Мѣмъ. Кѣмъ. Зѣмъ.

Прил.1. Пазарджишки препис на Паисиевата история, скорописен почерк, с добавка от Влад Гладичов в лягото поле (НБКМ, № 1235, л. 146)

пцу лажѣ —
дощи барбты
не мавше.

нехотѣ притирѣтисѣ Разторѣтисѣ поубѣдоу но
Рѣкѣ, и ли бѣз и ли дѣволѣ та влестѣ, Мотѣи Кръ
Радѣтисѣ иростѣи Стѣлюю, и возрѣвѣ влестѣсно
иакѣвѣ лѣвѣ аленѣ, Сисору Ватрачѣтѣ тѣса и прох
хорои: и аѣиѣ нападѣ на нѣкифора оли^и слоботѣра
тради, и радѣнстѣи вѣсконѣтисѣ, и вѣсѣ войнѣсно
нѣкифорѣтисѣ, потѣилѣ и Зерѣвилѣ и вѣса црѣсел
Знатѣнѣя, и црѣшурѣнѣя, вѣжалѣ, орѣтѣи ирѣстѣи
Барѣнѣи вѣлѣнѣя пѣтѣи, тѣи цѣили и нѣкифора
фрѣса, и тако спонѣсѣ негалѣнно нѣкифорѣф
ѣсѣ, Пѣвѣлѣ Кръ ѣсѣтѣи Тлѣвѣ нѣкифора, и в
онѣнѣмѣ тлѣву нарѣсѣлѣ, Рѣдѣи позорѣнѣца, да пѣт
нѣтѣи вѣсѣнѣи болѣтарѣнѣи дѣвѣсѣа, Кѣи и тѣвѣ
болѣтарѣи пѣсѣтѣа трѣсѣи, и пѣвѣлѣлѣ Слатарѣ
ѣи ѣсѣтѣи тлѣвѣ нѣкифора Слатѣи и Зрѣтѣ
шѣи Златарѣи ѣвѣрхнѣтѣи Кѣста дѣшѣи Злѣ
чѣтѣи ѣокованѣна пѣсѣнѣи вѣлѣтѣи Трѣтѣ: ѣоѣ
Кѣтѣдѣвѣ и тѣвѣлѣ Крѣтѣи вѣсѣлѣи пѣлѣ вѣно
и вѣнѣя, и тлѣвѣ вѣслѣвѣ тѣрѣи и ѣнашѣ пѣ
отѣрѣи. и ѣвѣрѣвѣ вѣ прѣятѣли мѣи сѣшѣи:
ѣтѣоѣ вѣ вѣрѣтѣнѣи ѣста вѣполѣтѣрѣ: Здрѣвнѣивѣвѣрѣи
и рѣнѣсѣлѣ, тако ѣолада, Кръ мнѣтѣи тлѣди трѣтѣ
сѣиѣи, Мѣвѣ пѣсла кѣдѣтѣхѣилѣ Итѣрѣдѣ: трѣсѣи
атѣи, Мѣра Рѣдѣи, ѣ мѣхѣилѣ нехѣтѣ мѣрѣ Сѣтѣо
рѣтѣи: новѣста на болѣтарѣи войнѣсно: и Крѣтѣи
Сѣогра вѣ войнѣсно Сѣоѣ, и ѣполѣтѣсѣ тлѣздѣ мѣсѣ
рѣиѣи

БЫЛЪ ВЪ ТО ВРЕМЯ БЛ҃ГО ГД҃НЬ: 1170: ИЛИ: 1096:
 ВЪ ТЕРНОВО ПАТРИАРХЪ СТЫИ ІУАНЪЗЪ:

Зрѣло ѿзловленіе болгарское ѿ трескѣвъ бы-
 вшатъ стѣи, иже патриархъ, и плакальств-
 лнѣ, и моля бже сослѣжити, и иже деля ему
 стѣи великомъ велии рѣшити, солименіи, бол-
 гары были слышли гостану стѣи рѣшити
 црѣ болгарскіи вѣрѣ вѣрѣ, ѿ благодѣствѣ-
 то црѣ тишеяпа ро іуанна владѣти ра би-
 то гослѣвѣтѣ, поѣ стѣи великомъ велии
 рѣшити, послѣ былъ ѿ бже напомотѣ нѣд-
 еловненіе црѣ болгарскѣ, вѣи си в сл-
 авнии традѣ терновѣ, и рѣ стѣи шестѣ паѣ-
 архѣ, рагосставѣ и себѣ царѣ болгаро: и бже ба-
 рѣѣ сѣитѣ, и ѣсѣствѣ се ѣ паѣро болгарскіи,
 вѣрѣѣ аскосѣ: тако паѣ архѣ повѣленіи стѣи
 бже и, призваѣ себѣ на, и пѣра брада стѣи иѣ
 влахѣи, они были вѣрѣ царскіи: вѣи цѣ та-
 рѣи коѣ, сѣна самойлова, и ѣтѣ наѣ бѣвшѣи во
 влахѣи, и повѣлѣ стѣи созрѣѣ цѣрѣкоѣ кра-
 снѣи во иѣтѣ стѣи вели: мѣи стѣи рѣшити,
 и призваѣ паѣи коѣ елѣни: 12: и гостѣи
 болгарскѣи ѿ тернова на ѿ сѣи стѣи цѣрѣкѣи.

посторѣ:

Национална библиотека "Св. Кирил и Методиѣ"

39

Прил. 3. Пазарджишки препис на Паисиевата история, полууставен и скорописен почерк на книгописеца (НБКМ, № 1235, л. 29а)

членат ѿ ѿми сѣи свой тартката: по старіи ліліи збѣла
ілірїка пор. властї александрові: и вѣа александр
воисит ілірїкскѣи, и двасїна крѣпнѣи и сѣи
рч и хѣ князи црѣтїи свосїт, и поїде таснїи ве-
леннѣи снїтїи. тово зрашнїе александровѣи по-
ра індїискато и ѿ проти црѣтїи: просїша ілірї-
ци александра гасѣи зетїи онѣи вѣдарова и
та маїраїи ѿ тасїеи свас. влѣтѣи тїрабїтїи
5038, и рѣсїи тїтїа созлїи тїтїеи на
кѣву писанна: **Народѣ славнїи и не-**
погедїтвїи, сѣи сѣи рѣсїи царїа тѣи
и александрѣ маїдонскїи фїлїповї
и сїи тїтїи царїа царѣ бїтїи захра-
орѣи прѣслїи и вїтї славнїи поабїтїи
абїтїи вѣи вслїннїи сосїи славнато ро-
да ілірїкскато и болгарскато, и ѿ тогѣ
врѣтїи славнїи тасїи рѣсїи звѣтїи, и та-
сїи ико вѣрскѣи, и ѣлїтїи вѣсїи новзапа-
ртїанїи, и францїи, и італїи, и сатїи
великато рѣтїи рѣсїи рѣсїи тїрабїтїи
5604

Блѣтїи сѣи рѣсїи хрѣтїи ѣв на бѣлїи
врѣтїи тасїи и тїи сѣи прїи сїлїи
и тїи сѣи црѣтїи вѣсїи совѣтнїи.
свои

Прил. 4. Пазарджишки препис на Паисиевата история, скоропис с елементи от едрія скорописен почерк на книгописеца, ред 10-12, горе (НБКМ, № 1235, л. 96)(вж. тук и прил. 5)

Въ оучителехъ славянскихъ

Воспомянути похвалою естъ въ кра-
тицѣ застъихъ иучителей, болгарскихъ
Кирилла, Меѳодіа, Климента, Саввѣтіа,
Наѳанъ, Грамзъ, Антѣдариѣ, въ кои вѣрѣ
составлялы, писма и книги на славян-
скыи языкѣ, въ лѣтѣ хрѣтово: 845:

Число в библиотеке-София

Въ время мѣхити царя иконоборца,
сына Феодорѣова, оныху дѣти оубо
мѣхитъ и константинъ, родилися
въ солунѣ градѣ, ѡтѣ оубо итенствѣ
лѣа, матерѣ же мариѣ, самовитѣ,
и добротѣ, и догородѣ телна глѣа,
старшій же сынѣ его, мѣхитъ,
сталѣ во ерѣвѣ болгарскыи, пон-
еже тогда былѣ султѣнѣмъ подв-
аствѣ болгарскыю, и по: 10: лѣтѣ
оставилѣ гнѣ войнскыи, и пр-
иѣлѣ гнѣ иноческыи, и нареченѣ
быствѣ меѳодіѣ, а оубо и оубо кон-
стантинѣ, оубо оубо и оубо астро-
нѣа, въ константинополя: таме
и оубо

не солтанъ: но солтанъ.

Прил. 5. Пазарджишки препис на Паисиевата история, едър скорописен почерк на книгописеца (НБКМ, № 1235, л. 49а)

- 26 КРАЛЪ МОУСЕЕВЪ СЫНЪ АРЪВЪСІЕВЪ.
Первыи царь Іванъ Асѣнъ вѣсто гдѣ. 717. старіи
- 2 ЦАРЬ ДОБРУЦА.
- 3 ЦАРЬ ФЕЛЕЗВІА СЫНЪ ДОБРИЦОВЪ.
- 4 ЦАРЬ САБИНЪ СЫНЪ ФЕЛЕЗВІОВЪ.
- 5 ЦАРЬ ПАГАНЪ. вѣсто 740.
- 6 ЦАРЬ ТАЛЕРІКЪ. СЫНЪ ІЛЛІСОВЪ
- 7 ЦАРЬ ТАЛЕРІКЪ ВТОРЫИ.
- 8 ЦАРЬ КАРДАНЪ ВЪКЪ ІЛЛИРИКОВЪ.
- 9 ЦАРЬ КРЪМЪ СЫНЪ КАРДАМОВЪ.
- 10 ЦАРЬ МІХАЙЛЪ БРАТЪ КРЪМОВЪ : или МІРСТАГОМЪ.
- 11 ЦАРЬ СЪМЕШОНЪ СЫНЪ МІХАЙЛОВЪ. *лабасъ*
- 12 ЦАРЬ ПЕТАРЪ СЫНЪ СЪМЕШНОВЪ.
- 13 ЦАРЬ БОРИСЪ СЫНЪ ПЕТРОВЪ.
- 14 ЦАРЬ СЕЛЕВІКІА БРАТЪ ПЕТРОВЪ.
- 15 ЦАРЬ САБОТИНЪ СЫНЪ СЕЛЕВІКІЕВЪ.
- 16 ЦАРЬ ДАВЫДЪ СЫНЪ КОМИТОВЪ.
- 17 ЦАРЬ САМОИЛЪ СЫНЪ КОМИТОВЪ.
- 18 ЦАРЬ РОМАНЪ СЫНЪ САМОИЛОВЪ.
- 19 ЦАРЬ ГАВВРІИЛЪ СЫНЪ САМОИЛОВЪ.
- 20 ЦАРЬ ІУАННЪ СЫНЪ ААРОНОВЪ.
- 21 ЦАРЬ ДЕЛІАНЪ РАВЪ вѣсто 1032.
- 22 ЦАРЬ ТИХОМИРЪ БАРОНЪ.
- 23 ЦАРЬ АЛЪЗІАНЪ ЦАРЕГРАДСКІИ.
- 24 ЦАРЬ АСѢНЪ СЫНЪ ГАВРІЙЛОВЪ.
- 25 ЦАРЬ ПЕТАРЪ ВТОРЫИ СЫНЪ ГАВРІЙЛОВЪ.

Прил. 6. Пазарджишки препис на Паисиевата история, полууставен почерк на книгописеца, с добавка от Влад Гладичов, ред 12, горе (НБКМ, № 1235, л. 606)

- 26 царь Іоаннъ Каломанъ Асѣновъ.
- 27 царь Борилъ сынъ Петровъ.
- 28 царь Смилюцъ сынъ Каломановъ.
- 29 царь Константинъ Шиманъ.
- 30 царь Лаханъ воинъ: дръвгій історіи разсѣйникъ.
- 31 царь Іоанъ Асѣнъ третій.
- 32 царь Петръ трети баронъ. Народна Библиотека-София
- 33 царь Свѣтославъ баронъ.
- 34 царь Михайлъ второй сынъ Константиновъ.
- 35 царь Александръ сынъ Константиновъ.
- 36 царь Георгій Страшимиръ сынъ Александровъ.
- 37 князь Владиславъ сынъ Александровъ.
- Тузатъ родословіе турскіи царемъ: первіишахъ ии
- 1 масаръ или малсада.
 - 2 царь Іотоманъ. столица: Іотоманова порта.
 - 3 царь Хамза сынъ Іотомановъ.
 - 4 царь Сюлюманъ сынъ Амговъ.
 - 5 царь Хаганъ сынъ Сюлюмановъ.
 - 6 царь Іорканъ сынъ Хагановъ.
 - 7 царь Сюлюманъ: в: сынъ Іоркановъ.
 - 8 царь Мхратъ. а: Сехъ бысттеъ убьенъ въ сербове.
 - 9 царь Баазитъ сынъ Мхратовъ.
 - 10 царь Мхиломанъ сынъ Баазитовъ.
 - 11 царь Муха сынъ Баазитовъ.
 - 12 царь Селимъ первый.
 - 13 царь Мехметъ первый.

Исторія

василіа македонскіи междѣ ѡнези роби: како
стопаль Благотовѣино и прилично, а прѣнь
то привинали при себѣси влизѣ, имѣ даль
ѣдна пѣлоса голѣма: царско знаменіе, и
тако ѡбѣстиаго. Сетне понаное врѣмѣ
такози василіа станала црѣ греческій. а
Крѣна црѣ спитналого своя смѣрть.

Понемѣ на стала на Царство вратѣ ето
15. Мѣртатонъ или Борисъ.

В то врѣмѣ имале греци мѣрѣ со болгари,
но мѣртатонъ црѣ болгарскій имале много
войска в панонію, на срецо кесара римска:
сѣ Лодовика, и плениль много земля
римска, затто римляни испудиле лодови-
ка ѡ кесарство. в то врѣмѣ биле и се-
рѣи по власть болгарская, тѣи тѣво чи-
са биле войска в панонію, и такъ ходилъ
мѣртатонъ са войска на срецо сѣславниче,
и на вилъ ихъ са голѣмо провопролитіе,
и таи инадеѣте страни, поставилъ
имѣ правители, то естѣ: на мѣцари, и
на сѣславни, и испудилъ цо биле ѡ те-
хми ро правители, и по ставилъ имѣ бо-
лгари владеѣтели и сѣры. в то врѣмѣ
царѣвалъ на греци: Фисофиль иконоборецъ
и оумралъ

тѣмъ мѣртатонъ билъ ето црѣ и в
дѣмѣно врѣмѣ по ето мѣрѣ Крѣна М.
Крѣтосонъ. 15.

такози мѣрѣ боленъ. то е аѣно панно
то естѣ по сѣславниче болгаръ: Борисъ.
в то врѣмѣ естѣ камѣф вѣ мѣрѣ
на сѣславниче тѣ
тѣмѣ

Прил. 8. Гладичов препис на Паисиевата история, добавки на Влад Гладичов в собствения му препис (В. Търново, ТДА, ф. 165, л. 206)

ѡ ЦРПВѢ БОЛГАРСКИЕМЪ НА

и оумрала ѡпалниѣ . а по немѣ ѡстала
 жена еѣѡ Феодора царица вдова . тамбѣ
 мати ѡна црѣ погива оузель систраси . що
 а била пленила ѡнапредѣ црѣ Нисифора .
 капто била пленила домъ крѣновѣ брала еѣѡ .
 сестра негова била крещена . и оуцена .
 писаніе грѣеское . изаконы християнскій .
 ѡна погива потела да бѣе брата своего
 мѣртвѣна царя . да вѣрова во хрта вѣта .
 имала ѡще одного роба грѣса на рицѣ
 са Феодора кофарта . той била хриди
 анина добръ . и ископана в книжное писа
 ніе . та и той частю воспоминавала мѣ
 ртвѣно . да бѣе вѣровала во хрта . и да
 пріеме стѣое крещеніе . но ѡна по вѣ сла
 бѣ прѣстала . и ко оумѣ своему не пола
 гала никогдѣ да бѣе пріимла той светѣое
 крещеніе . и била любима вѣсма да ходо
 сакоги на ловѣ . да лови звери . за това
 на правили на ѡнаѣ гора една палатѣа го
 лама . та кога иде на ловѣ . даси погива
 тамѣо . и да сверзова тамѣо псѣта . и по
 вѣдала нагоемѣ монахѣ мѣвѣдію іконо
 писцѣ . що била пришла из цариграда
 да на пише по ѡмези палатѣи : зѣвѣрїе .
 и ѡи

† Сестра неговѣ ѣвѣна . востанѣла да живѣе . капто она била крещена . и оуцена . писаніе грѣеское . изаконы християнскій . ѡна погива потела да бѣе брата своего мѣртвѣна царя . да вѣрова во хрта вѣта . имала ѡще одного роба грѣса на рицѣ са Феодора кофарта . той била хриди анина добръ . и ископана в книжное писаніе . та и той частю воспоминавала мѣртвѣно . да бѣе вѣровала во хрта . и да пріеме стѣое крещеніе . но ѡна по вѣ сла бѣ прѣстала . и ко оумѣ своему не полагала никогдѣ да бѣе пріимла той светѣое крещеніе . и била любима вѣсма да ходо сакоги на ловѣ . да лови звери . за това на правили на ѡнаѣ гора една палатѣа го лама . та кога иде на ловѣ . даси погива тамѣо . и да сверзова тамѣо псѣта . и по вѣдала нагоемѣ монахѣ мѣвѣдію іконо писцѣ . що била пришла из цариграда да на пише по ѡмези палатѣи : зѣвѣрїе . и ѡи

Прил. 9. Гладичов препис на Паисиевата история, добавка на Влад Гладичов в собствения му препис (В. Търново, ТДА, ф. 165, л. 21а)

- 1687, обладале Немунѣ Калето Буря ^и Мосмеланиѣ са големъ бѣи. въто време после дѣле Немунѣ тѣлѣ аѣво Калсеи патерунѣ За Мира.
- 1769, рвсунѣ дохождѣ на Влашко. пѣтоле 5. години почява ирѣнава Минвоал - до ч.К. Спитале, вѣтсѣ баталїи вѣлз рѣсени Коланянъ Г. Саварова.
- 1788, рвсунѣ дохождѣ в Меравїи. въто време дошел бѣлѣ и Немунѣ на Влашко идо голатова алати развалилѣ пѣрунѣ ипѣгонїлѣ ивѣзоха вѣржаватаниѣ, пробїлѣ Мехѣ Фїи.
- 1791, въто време сторїлѣ Мира пѣрунѣ сѣрвсунѣ и вѣтопїрїнѣ дѣлѣ Карамѣли пѣрвсунѣ сѣ сѣтїлѣ Мелѣта до рѣки Миѣтров.
- 1806, въто време додѣха рвсунѣ повлашко - ирѣна ^{сѣ} Минара и стїтѣха до планината. поїлѣ вѣтопїрїнѣ на 1812. дѣлї илѣса ѣмождо Венѣта Земѣ - ѣрѣна Миѣтров - до рѣки прѣтїи.
- 1821, Сѣтїна Вѣсвѣда: ѣгарїїнѣ ивѣлѣнїи ипѣчїонѣ прѣдѣлїа.
- 1828, по апрїлїи Мїръ прирѣтїасѣ рвсїїнѣлата Орѣдїи повлашко, илїпѣха дѣново бѣсѣ Забава по дѣброзѣлати, и доволѣ воева Краи шѣвскѣ, алѣ Кѣпѣтѣ небѣ возмѣжно да вѣзѣ в шѣдїєнѣ, вшѣдѣсѣхѣ впрѣводїа чїи на прѣлѣтїи, сѣ потѣлѣла слѣа воева пѣлѣ окопѣ шѣвскѣ, алѣ го не ѣблѣда, илї мїна балканскѣ прїсѣ Алѣволь, ислѣвѣнѣ, и ѣблѣда ѣтрѣнѣтрѣнѣ ивѣжѣва вѣнїи, Главна Командїа Бра Дїбїчѣ, вѣтїовѣса ина зѣва Дѣбїчѣ Забалканскїи, дѣлѣ стїсїна непѣмѣнѣвалѣ, толїнова полѣлѣдѣваме вѣ дѣва прѣ-пѣстїи рѣнїи ѣблѣдаха рвсунѣ сѣ голѣмо прѣвопїрїлїїє, илѣвѣтѣ Стрѣлѣ, Сїлїетрїи, иварїа. рѣтїо ислѣмѣ илїпѣратѣри Николай пѣвловскїи намѣрїисѣ сѣ вѣрїїтїисѣ на Варнѣнѣлата баталїи. дѣлѣтїи вѣрїїнѣтїи пѣлѣ 1829 мїна дѣнова на ѣрѣховѣ ипо разїи градѣтїа игопїлїи игопїлїа

284.

архивахъ великое соудовленіе отъ итальян-
скихъ меншинъ, что и подало поводъ къ названію
сей земли. Въ 1778 году по Санъ Илдефонсо-
му мирному договору вся южная Амазонская
земля досталась Португаліи.

Конецъ Всемирной Исторіи.

Свершена отъ Кесарія Попвасиліева

въ 1834 году Архивъ №1

Предисловіе.

Издаваемая въ трехъ томахъ всемирная исто-
рія для народныхъ училищъ въ росси раздѣлена
на главы, заключающія въ себѣ народы, которые
е действіями своими производили великія въ свѣ-
тѣ переломы. Въ одной послѣ отисанія земель,
случившихся обогащеніемъ тѣмъ народамъ, по-
казаны непрерывными порядкомъ главными ихъ
дѣянія, доколѣ они тѣмъ пребыли, и изяснены
случившіяся во владѣніе ихъ значительныя переломы
вѣкъ одной эпохи до другой, воспоминающія великія
дѣла ихъ согражданъ, оказавшихъ истинную лю-
бовь къ своему отечеству, и означены богуслу-
женіе, законы, обычаи, нравы, науки, художе-
ства, торговля и все то, что возводило или
низвергало ихъ благосостояніе.

Въ разсужденіи о благахъ должно припо-
мнить, что по принятому вообщемъ числу 5508
лѣтъ, прошедшихъ отъ созданія міра до ро-
жденства Христова, годы, вынесенныя на вѣт-
кѣхъ сей цифрѣ до р. Х. показываюотъ,
за сколько лѣтъ какое происшествіе случилось
прежде рожденства Христова, восходя къ соз-
данію міра.

При преподаваніи сей исторіи надлежитъ на-
блюдать слѣдующее:

НБКМ БИА
ФОНД № 32
АРХ. СД. 77
л. 90

Введение въ Историю.

§ 1.

Исторія есть описание достопамятныхъ проис-
шествій. Ся достопамятнѣйшя произшествія до-
жны бысть истинны; и по этому требуется, чтобъ о-
ныя утверждены были свидетельствами своихъ вре-
менъ, или векъъ замѣли, послѣдовавшихъ. Исторію раз-
дѣляютъ по ея предметамъ. Ежели въспоминать къ
единственно приложенія или церкви или науки, или ху-
домствъ, или купечества, или мореплаванія, или
какихъ нибудь другихъ важныхъ предметовъ: то
оныхъ и Исторія пользуется свое названіе. Но
здесь предлагается всеобщая Исторія, описывающа
весь родъ Человѣчскій вообще по значительности
его дѣланъ, которыми онъ произвелъ великую
въ свѣтѣ перемену. —

§ 2.

Польза

Польза отъ Исторіи есть сія, что оную додвигая Исторіи
наша наша различныя предметы для нашего рассу-
жденія; склоняется сердце наше прибирать, въ ней
приводившимъ, къ подразманію дѣланъ добродѣ-
тели и къ отвращенію отъ пороковъ; ою позна-
емъ причины, отъ чего родъ Человѣчскій сталъ
лучше или хуже; отъ чего Государства возраста-
ли и упадали; какими образамъ науки, художе-
ства, и другія Человѣчскія изобрѣтенія развѣданы
всемъ мѣт, Ч. 1.

Прил. 13. Препис на „Всемирная история” от Кесарий Попвасилиев, с. 9 (НБКМ, БИА, ф.32, а. е. 14)

Благороднии свещеници, които получават
в село пещера. известяваме на ваше съвест-
аге, какво имате оставена бекія отъ Господъ
на Св. Св. Ф. Бахариева, за тази година шире за
лтна тисломъ гроша 150= и шоволъ сто и тедесет
когато неаривно трябва да ги донесете до два чл,
срн дни, и если благонадеждни, за коротото чл дон-
снне. прочее дстаемъ за вгедо ваше добромелет.

1862, мартата 23=

Пазарджикъ
Кесарий Попвасилевъ

Общинн Пазарджикъ.

" " " " " "

Церковна Комисія

Така стур да донесете и за новий-тъ елбатн
за апаста-та, зашр ако то скоро не доидете шур в
десе праздн, така ви известяваме.

ТРИ ПРЕПИСА НА ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА: ПАНТЕЛЕЙМОНОВИЯТ, ГЛАДИЧОВИЯТ И КАРЛОВЕЦКИЯТ

Маргарета Димитрова

Summary: The paper concentrates on the changes introduced by three Bulgarian bookmen in the text of Paisij of Hilandar's History. The three copies discussed belong to the textual version of the so-called by Nadezhda Dragova Bishop Sofronij's Textbook based on *Istoriya Slavjanobolgarskaya*, the earliest copy of which is Sofronij's autograph of 1781. In all likelihood, in 1809 in Russe, the Hilandar hieromonk Panteleimon revised this Sofronij's version. Panteleimon's copy was used as antigraph (Vorlage) by Vlad Poppetkov Gladichov in Russe in the same 1809. This paper argues that the copy of *Istoriya Slavjanobolgarskaya* which was kept in Sremski Karlovci (Serbia) and is now held in the Library of the Patriarchate of the Serbian Orthodox Church (Belgrade) was made from Vlad Gladichov's copy and that it was written between 1809 and 1831. In the Sremski Karlovci manuscript, however, the peritexts and epitexts in Gladichov's copy were disregarded.

Когато един текст се е разпространявал чрез преписване (в ръкописи), изследователските подходи към него са два: 1. сравняват се преписите, за да се установи как приблизително е изглеждал оригиналният текст (протографът), ако не разполагаме с автографа на създателя му, и каква е стемата (дървото) на преписите, т.е. кой препис от кой друг е направен (кой е антиграф, кой е апограф) – чрез такава реконструкция се изказват предположения колко преписа са изгубени, но са били свързващо звено между оцелелите преписи. Чрез използването на този метод се правят критическите издания; 2. сравняват се оцелелите преписи, за да се установи каква е била рецепцията на този текст, т.е. какво и защо са променяли преписвачите, какво не са разбирали, какво са заменяли, какво са изпусkali, какво са обяснявали; чрез този метод се установяват и анализират редакциите и преправките на текстовете и се съди за начина, по който читателите са възприемали един текст. За щастие, ние разполагаме днес с автографа на преподобния Паисий Хилендарски. Неговата книжица се пази днес в Зографския манастир на Атон. Тя е датирана от автора си – написана е през 1762 г. Ранни преписи на *История славянобългарска* са Първи котленски препис, направен от поп Стойко Владиславов (бъдещия Софроний Врачански) през 1765 г. и Първи самоковски, направен през 1771 г. от поп Алекси Велкович Попович. Близки

до автографа на Паисий са изчезналият Жеравненски препис¹ (за който днес учените съдят по Втори русенски (Лазарев) препис от 1811 г. и по Чертковия препис от XIX в.), както и т. нар. Музеен (или Втори самоковски, или Цариградски препис). Тези преписи, заедно с Тошковичевия (пазен днес в Калофер), би трябвало да се използват за едно бъдещо критическо издание на *История славянобългарска*. Всъщност Йордан Иванов през 1914 г. издава Зографския ръкопис с някои разночетения². Нужна е обаче по-широка гама от разночетения, които да ни дадат представа за онази основа/основи, която/които са получили поп Стойко в Котел и поп Алекси в Самоков. Това е необходимо и защото, от една страна, в Зографския ръкопис липсват листове (днес те са попълнени от късна ръка, но не ми е ясно откъде точно тази ръка е преписвала), а от друга, между изброените ръкописи има разлики и не всички от тях са решения (нововъведения) на копистите, вероятно те идват от основа, която днес ние не познаваме.

Целта на моята статия обаче не е да обсъждам перспективите и задачите на едно бъдещо критическо издание на текста на *История славянобългарска*, а да обобща свои наблюдения за рецепцията на Паисиевия текст, за начина, по който този текст се е разпространявал. Отдавна е известно, че някои книжовници, заели се с преписване на Паисиевата книжица, са досътворявали текста, добавяли са, редактирали са. С различна смелост са се намесвали в чуждия текст – понякога само езиково, понякога по-радикално. Понякога са добавяли коментари, информация, почерпена от другаде³. Тази свобода в отношението към антиграфа е специфична не само за преписите на Историята, но изобщо за книжовната практика сред българите през XVIII век⁴. От това време са запазени и по-пространни бележки обръщения на книжовниците към читателите, например колофона на дяк Негро от 1744 г. в Белчинския требник (Sam. Mus. Hist. Slavo 2 в Историческия музей в Самоков), наречен от книжовника „Слово към

1 **Тодоров, Ил.** Жеравненският препис на “История славенобългарска”. – Известия на Народната библиотека “Кирил и Методий”. Т. 16 (22), София, 1981, 19–59.

2 **Иванов, Й.** История славенобългарска, собрана и нареждана Паисием йеромонахом. София, 1914.

3 **Тодоров, Ил.** Разпространение и въздействие на История славянобългарска през Възраждането. – В: Доклади на Първия международен конгрес по българистика. Социални и революционни движения в България. Националноосвободителни движения XV-XVIII в. Т. 1. София, 1982. Срв. например бележките на Влад Гладичов; за него и бележките му напоследък **Караджова, Д.** Влад Поппетков Гладичов – жизнен път и книжовно дело – В: История славянобългарска. Гладичов препис. Изследване и текст. Съст. Даринка Караджова София, 2012, 19-40.

4 **Минчева, А.** За отношението писмен текст – книжовна норма в началния период от историята на новобългарския книжовен език. – Wiener Slawistischer Almanach 13, 1984, 221-235.

читателите“⁵. В него той се обръща към читателите така, както Паисий се обръща към тях в своето предисловие през 1762 г., т. е. 18 години по-късно. И двамата книжовници използват стари формули, средновековни клишета, но търсят нов тип контакт с читателя, по-малко дистанциращ. По средновековному Паисий е скромен, но си дава сметка, че той възпитава чрез словото си, създава нови нагласи и интереси, нов поглед към света и човека. В същия регион, където дяк Негро пише своята бележка през 1744 г., в Самоков, младият, едва 28-годишен, йерей Алекси Велкович Попович преписва *История славянобългарска* през 1771 г.⁶ Това е един от най-ранните й преписи, той я преписва само 9 години, след като Паисий създава т. нар. Зографски автограф (1762) и 6 години след първия препис на поп Стойко Владиславов в Котел (1765). Самоковският йерей преписва и послеслова на Паисий, но отначало изпуска името му, изглежда сякаш той самият пише този послеслов, сякаш той е съставил историята и се е мъчил да направи нещо „на ползу роду болгарскому“, въпреки че не е изкусен в граматиката. Той не преписва и последния параграф на Паисий за Лаврентий и за отиването на Паисий в Зограф. За младия поп Алекси не са били важни биографичните данни за автора на Историята, за него е било важно внушението, което Паисий прави за ползата от историята и за ползата от усилията в името на българския род. Поп Алекси запазва обичайните за средновековната литература клишета, но той набляга на новите формулировки, които внася Паисий в делника на един български свещеник: радостта от това да се потрудиш на „ползу роду“ и да изразиш гордостта си, че българите са имали славно минало⁷.

През 1809 г. хилендарският проигумен Пантелеймон преписва Историята, като оставя бележки, че прави това в Русе и че завършва преписа на 28 май 1809 г., като споменава руско-турските военни действия

5 За този требник и бележките на дяк Негро вж. **Димитрова, М.** Из късното ръкописно наследство на Самоковско. – В: Етнос и сакрална география. Годишник на Асоциация „Онгъл“. Т. 10. София, 2012, 296-317 и специално за тази бележка вж. издание и превод в **Христова, Б., Д. Караджова и Ел. Узунова.** Бележки на българските книжовници X-XVIII в. Том 2: XVI-XVIII в. София, 2004, 73-74 и 261.

6 Пазен днес в ЦИАИ 137 и издаден фототипно: Самоковският препис има фототипно издание: Паисий Хилендарски. История славянобългарская. Самоковски препис от 1771 г. Фототипно издание с предговор от Ангел Кръстев и Цветана Иванова. София, 2004.

7 За паратекстовете от българското Възраждане, вж. **Радев, Ив.** Паратекстът и художествената творба през Възраждането. София, 1993.

от онова време⁸. Той оставя и послеслов, който отново се обляга на Паисиевото слово, на Паисиевия предговор за ползата от Историята, без да сочи изрично откъде взима този текст (както е характерно за онова време) – очевидно този текст на Паисий е бил много важен за отец Пантелеймон, чрез Паисиевите формулировки той е дал израз на собствените си мисли. Преписът е известен с названието Пантелеймонов или Първи русенски. Този ръкопис съдържа редакция на текстологичния вариант във Втори котленски препис (1781), редакция, която не ни е известна от друг ръкопис и е възможно да е дело на самия йеромонах Пантелеймон.⁹ Вторият препис на *История славянобългарска*, който прави поп Стойко Владиславов в Котел през 1781 г., е нова редакция на Паисиевия текст, по език много по-близка до народната езикова стихия¹⁰. Надежда Драгова предполага, че Софроний го е използвал като учебник по българска история и го нарича „Софрониев учебников вариант“¹¹. В моя текст Софрониев учебников вариант ще наричам именно тази версия (редакция, текстологична разновидност) на Историята на Паисий. Тя ни е известна по автографа на поп Стойко Владиславов, създаден в Котел през 1781 г. (наричан и като Втори котленски препис). Дали поп Стойко е направил друг препис на своя „учебник от *История славянобългарска*“, не е ясно, но не е изключено, защото са известни редица преписи и редакции на тази текстологична разновидност, вероятно свещеникът целенасочено я е разпространявал. Познати са два ранни преписа на Софрониевия „учебников вариант“ – Кованлъшкият от 1783 г. и Еленският от 1784 г. Хилендарският йеромонах

8 Двете му бележки са публикувани от **Стоянов, М.** Преписи на Паисиевата „История славяноболгарская“. – В: Паисий Хилендарски и неговата епоха (1762-1962). Сборник от изследвания по случай 200-годишнината на История славянобългарска. София, 1962, 557–596. Преписът не е издаван, пази се в Хилендарския манастир под номер 294. Проучването си по него правя по копие от микрофилма, предоставено ми от Хилендарската изследователска библиотека в Университета на щата Охайо, САЩ, за което съм благодарна на нейния директор проф. Предраг Матеич.

9 **Харалампиев, Ив.** Текстологични и езикови наблюдения над Гладичовия препис на Паисиевата история. – В: История славянобългарска. Гладичов препис. София, 2012, 78-100, **Димитрова, М.** Пантелеймоновият препис на Паисиевата „История славяноболгарская“: между установените истини и бъдещите задачи. – В: Истина, мистификация, лъжа в славянските езици, литератури и култури. Сборник с доклади от Десетите национални славистични четения, посветени на 90-годишнината от рождението на проф. Светомир Иванчев, 22-24 април 2010. Софийски университет „Св. Климент Охридски“. Факултет по славянски филологии). Съст. Найда Иванова и др. София, 2011, 233-241.

10 Преписът е издаден от **Романски, Ст.** Нов Софрониев препис на Паисиевата история от 1781 г., съпоставен с преписа от 1765 г. София, 1938.

11 **Драгова, Н.** Софрониевият учебников вариант на „История славянобългарска“. – В: Класика и литературна история. В памет на Любомир Стаматов. Благоевград, 2005, 125-160.

Пантелеймон не само е преписал тази версия на Паисиевата книжица, но и я е редактирал.

Той вероятно е бил родом от Източна България¹² – за това говори езикът му: той е дал воля на източнобългарската редукция в по-голяма степен в сравнение с ръкописите в групата на Софрониевия учебников вариант – с Еленския препис и с Кованлъшкия препис. Засега не е установено със сигурност откъде проигуменът е преписвал: от Втори котленски препис от 1781 г. или от негов апограф, все препис на Софрониевата редакция, на Софрониевия учебник по *История славянобългарска*. Този апограф на Втория котленски препис би могъл да е направен от самия Софроний или от негов сподвижник и днес да е изгубен. Повече по този въпрос може да се каже, ако подробно се сравнят Кованлъшкият препис на поп Стоян от 1783 г. и Еленският на Дойно Граматик от 1784 г. Тъй като Пантелеймоновият препис не съдържа добавките на Дойно Граматик, ясно е, че Пантелеймон не е преписвал от Еленския препис, но вероятно е преписвал от антиграфа на Кованлъшкия и Еленския препис. Ясно е обаче, че отец Пантелеймон редактира версията на *История славянобългарска*, позната ни най-рано от Втори котленски препис, т. е. той редактира Софрониевия „учебник по *История славянобългарска*“. Самата Софрониева версия предполага и допуска подобна редакция, защото именно тя слага началото на роенето на текстологични варианти от Паисиевия текст, които го приближават до все по-широка и широка читателска публика. Пантелеймон добавя фрази, пояснения, на места засилва градацията, сякаш задъхан от желанието си да каже повече на своя читател, да му въздейства по-силно. Търси и нова информация, например за св. Димитър Басарбовски. Той доближава текста повече до своя идиолект – въвежда от една страна повече елементи от говоримия език (на фонетично равнище например въвежда много повече форми с редукция), а от друга, въвежда повече църковнославянски думи, форми, клишета, които са били обичайни за речта му като монах от Атон.

Неговият препис е използван от Влад Поппетков Гладичов, родом габровец, живял дълго в Плевен. Според собствената му бележка Влад преписва от оригинала на йеромонах Пантелеймон, когото вероятно е познавал. Преписва в Русе през 1809 г. Може би специално е бил повикан

12 Заличността му вж **Стефанов, архим. Павел**. Отец Пантелеймон Хилендарец и неговият принос към българското Възраждане. – В: Православие. БГ. (31.05.2007), на www.pravoslavie.bg (достъп 20 март 2011) и **Драгова, Н.** Софрониевият „Учебников вариант на „История славянобългарска“. – В: История славянобългарска. Гладичов препис. София, 2012, 41-66.

там, за да направи преписа си¹³. Влад Поппетков Гладичов е следвал Пантелеймоновия препис, но е направил и някои промени – това добре е показано от Иван Харалампиев в статията му, цитирана по-горе. Основна отлика е, че Гладичов не преписва въведението към *Историята* – може би защото то е повторено в Послеслова на Пантелеймон¹⁴. Влад Гладичов е оставил и по-късни летописни бележки, написани с полукурсивно писмо, различаващо се от тържествения стил на преписа на *Историята*. Най-късната засяга 1831 г. – годината на холерата. Същата ръка, със същото мастило, вероятно по същото време, е правила добавки (книжовникът сам съобщава, че е сравнявал с Историята на Йован Раич и други източници) и поправки на няколко места в преписа на Историята¹⁵.

Карловецкият препис е друг ръкопис, пазещ Пантелеймоновата редакция на *История славянобългарска*. Нарича се така, защото е попаднал и е бил пазен в Сремски Карловци. Днес се съхранява в Патриаршеската библиотека в Белград, под № 140. Интересът към този препис се породи в резултат на вдъхновение от идеите на професор Драгова за проучване на преписите на Паисиевата *История* и от нейната работа и открития в архива в Сремски Карловци. Карловецкият препис е слабо известен. През 2010 година ми се удаде да го видя за малко, но днешните ми бележки са резултат предимно от съвместната ни работа с професор Лилия Илиева (Югозападния университет „Неофит Рилски“) върху нейните записки и препис на части от ръкописа¹⁶. През 1912 г. Йордан Иванов е видял ръкописа и го е нарекъл

13 Гладичовият препис, наричан още Преображенски (защото се е пазел в Преображенския манастир) се съхранява днес в Териториалния държавен архив във Велико Търново, за него вж. **Снегаров, Ив.** Един препис на Паисиевата история в Преображенския манастир. – Македонски преглед 13, 1942/43, № 2, 85–124; **Велчев, В.** Неизвестен последовател на Паисий Хилендарски. – Език и литература 9, 1956, № 6, 446–458; **Радев, Ив.** Преображенски препис – бележки за неговия автор. – В: Ив. Радев. Паисий Хилендарски и Търновският край. В. Търново, 2012, 54–65; вж. и студиите на Н. Драгова, Д. Караджова и Ив. Харалампиев в новото издание на преписа История славянобългарска. Гладичов препис. Изследване и текст. Съст. Д. Караджова. София, 2012.

14 Ив. Радев греша, че Гладичов оставя „самостоятелен „послеслов“ в точния смисъл, който не тръгва нито от Паисий, нито от йером. Пантелеймон Хилендарец, а е плод на вече изтъкнатата култура на общуване с литературата от страна на самия Влад Гладичов“ (**Радев.** Преображенският препис ..., с. 62). Ив. Харалампиев показва, че наистина Влад Гладичов оставя бележка, че е препис от оригинала на негово високопреподобие Пантелеймон, но послесловът не е негов, а на Пантелеймон, който пък го взима от преговора на Паисий (срв. **Харалампиев, Ив.** Още за книжовника Влад Гладичов и за неговия препис на Паисиевата история. – В: По вековните пътеки на българския език. София, 2006, 279–290 (първоначална публикация в Език и литература, 1978, № 5, 54–63).

15 Бележките първо са издадени от Снегаров, Един препис ..., срв. и най-новото издание под редакцията на Д. Караджова. История славянобългарска. Гладичов препис, цитирано по-горе.

16 Благодарение на личното разрешение на Негово светейшество патриарх Йериней Л. Илиева е имала възможност да работи с ръкописа при съдействието на сътрудниците в Синода.

Карловецки препис. В изданието си на Паисиевата *История* той казва, че по наслова прилича на Чехларовия препис (Четвърти търновски), че в езика му личат източнобългаризми¹⁷. Още от първото ми кратко запознанство с преписа в Белград видях, че той е най-близък до Пантелеймоновия (Първи русенски) от 1809 г. и до Гладичовия (Преображенски) препис от 1809 г., защото и в трите присъства разширеният разказ за св. Димитър Басарбовски. Източнобългаризмите в езика на Карловецкия препис, забелязани от Йордан Иванов, идват от текстологичната версия на Историята, която се съдържа в Пантелеймоновия препис.

Карловецкият препис е писан с красиво писмо, близко до печатното, с често използване на малък юс според правописа на българските книжовници от XVIII век. Личи добре школувана ръка, калиграфски почерк и добро владеене на правописните предпочитания на онова време. В този ръкопис отсъстват красиви заставки плетеници, за разлика от украсата на преписите на поп Стойко Владиславов, Пантелеймон, Стоян Кованлъшки, Влад Гладичов. Създателят на Карловецкия препис рисува неумело барокови вази с цветя, но пред главата за славянските светци сполучливо е нарисувал манастир крепост, вероятно – атонски. Почеркът му е по-обработен и изящен от почерка на Пантелеймон и Влад, по-близък е до печатните книги. Правописът му е по-изряден от правописа на предшествениците му.

За разлика от Пантелеймоновия препис, подобно на Гладичовия, Карловецкият не съдържа Паисиевото въведение; за разлика от Гладичовия обаче той не съдържа и Послеслова на Пантелеймон. Защо? Може би преписващият е бил напълно убеден в застъпването тези в тези текстове (епитекст според класификацията на паратекстовете от Жерар Женет), смятал е, че вече всички са убедени в тях и патосът на тяхната реторика за ползата от историята вече е излишен. Може би е готвел своя препис за печат и е смятал предговорите и послесловите за типичен белег на епистоларния жанр и те нямат място в едно официално издание, което с изнесените факти от историята на българите говори повече от реториката на текстовете обръщения към читателите.

Йордан Иванов е прав, че Карловецкият препис има общи черти с Чехларовия. Но връзката между двата преписа не е пряка, а е опосредствана. Чехларовият препис е преработка на редакцията на Софрониевия учебников вариант. При това Чехларовият препис не е пълен. Не би могъл негов оригинал да е Гладичовият или Карловецкият препис, защото Чехларовият съдържа

17 Иванов. История ...

Паисиевото въведение, а в тях то отсъства. Чехларовият препис има повече общи черти с Пантелеймоновия, отколкото с Втори котленски препис и затова би могъл да бъде преработка на Пантелеймоновата редакция. Той обаче не съвпада напълно с Пантелеймоновия, например текстът за св. Димитър Басарбовски е по-различен от този в Пантелеймоновия.

В следващите редове ще дам примери, показващи, че Карловецкият препис съдържа редакцията на Пантелеймон и е препис от Гладичовия препис, направена вероятно от носител на западнобългарски диалект. Ще започна с примери, показващи, че Пантелеймоновият препис е редакция на Софрониевия учебников вариант, а Гладичовият и Карловецкият следват редакцията на Пантелеймоновия препис. Очаквано е Гладичовият да следва Пантелеймоновия, защото самият Влад съобщава, че преписва от подложка (антиграф) на йеромонах Пантелеймон. В примерите използвам следните съкращения: I Котл = Първи котленски препис на поп Стойко Владиславов от 1765 г.; II Котл = Втори котленски препис на поп Стойко Владиславов от 1781 г., автограф на Софрониевия „учебник по *История славянобългарска*“; Пант = Пантелеймонов препис (Първи русенски) от 1809 г.; Глад = Препис на Влад Поппетков Гладичов от 1809 г.; Карл = Карловецки препис от периода между 1809 и 1831 г..

1. Зогр: *веча са по море корабѣши венецианомъ работаятъ*

I Котл: *корáбчи, венецѣномъ работаятъ*

II Котл: *гемеѣи са, на Венедѣкатъ работатъ*

Пант: *сигá са сè гемеѣи на Ве(не)дѣка работат*

Глад: *сигá са сè гимѣѣи на Венедѣка работет*

Карл: *сѣга сà се гимѣѣи на Венедѣка работат*

2. Зогр и I Котл: *и бѣль заточѣнь з. лѣтъ*

II Котл: *и бѣль тáмо заточѣнь до седмь годѣни*

Пант: *и сидѣль тáмо в сюрдюнлюкъ до сѣдемь годѣни*

Глад: *и седѣль тáмо в сюрдюнлюкъ дò сѣдемь годѣни*

Карл: *и седѣль тáмо в сюрдюнлюкъ до сѣдемь годѣни*

3. Зогр, I Котл и II Котл: *Кафиля, цара арабскаго vs Скафиля царя арапскаго* Пант, Глад, Карл.

Както отбелязва Ив. Харалампиев, има и редица разлики между Пантелеймоновия и Карловецкия препис. В тези случаи Карловецкият препис следва Гладичовия, а не Пантелеймоновия. Ще започнем с няколко примера, които Ив. Харалампиев (2006: 283-284) дава за илюстрация на разликите между Пантелеймоновия и Гладичовия препис. В тези случаи Карловецкият препис съвпада с Гладичовия:

1. Пант: *и утишле на западнаа страна прикраи вкїѡнь море, що са нарича море болтийское и помарїйское. и населили са тамо покрай брандибура и по оно име скандални, нарекли ги славни и до днес*

Глад: *вдигнале са оттамь и утишлє нà западнаа страна прикрай Брандибурга, и по оно име скандални нарекле ги тамо славени и до днес*

Карл: *вдигнали са оттамь и утешли нà западнаа страна прикрай Брандибурга, и по оно име скандални нарекле ги тамо славени и до днес*

2. Пант: *а Хамовоту плѣмà на тридесеть и два язѣка. Онуѣ племà и прокльє Ной и оно са и най више билѡ умнижилѡ и от негѡ наи мерзски родове и язѣци произиле 9а*

Глад: *Хамовото плѣмà на тридесеть и два язѣци 6б*

Карл: *Хамовото плѣмà на тридесѣть и два язѣци 7а*

3. Пант: *от грѣческаа прегордаа политика и мудрость*

Глад: *от грѣческаа прегордаа политика, церемонїа и мѹдрость*

Карл: *от грѣческаа прегордаа политїка, церемонїа и мѹдрость*

4. Пант: *и утишле на западнаа страна прикраи вкїѡнь море, що са нарича море болтийское и помарїйское. и населили са тамо покрай брандибура и по оно име скандални, нарекли ги славни и до днес*

Глад: *вдигнале са оттамь и утишлє нà западнаа страна прикрай Брандибурга, и по оно име скандални нарекле ги тамо славени и до днес*

Карл: *вдигнали са оттамь и утешли нà западнаа страна прикрай Брандибурга, и по оно име скандални нарекле ги тамо славени и до днес*

Ето и други примери, показващи, че Карловецкият препис съвпада с Гладичовия и се различава от Пантелеймоновия:

5. П Котл: *и таквъ конєць сѣрбѡмь, и Вукашинѡвь и Маркѡвь*

Пант: *и тако́въ коне́ць се́рбомь. и Вукаши́номь и Ма́рковъ*
Глад: *и тако́въ коне́ць : се́рбомь, Вукаша́номь, и Ма́ркомъ*
Карл: *и тако́въ коне́ць : се́рбомь, Вукаша́номь, и Ма́ркомъ*

6. Зогр: *Хршава*, II Котл: *Храшава*, Пант: *Ръшава*, Глад и Карл: *Рошава*.
7. Зогр, II Котл, Пант: *Малсада* (арабски военачалник Маслама) – Глад и Карл: *Маслада*.

В Пантелеймоновия препис е пропуснат цар Суботин след параграфа за Селевкия. Пропуснат е следният текст, наличен във Втори котленски препис: *По немь настъл на ц(а)рство Суботинь, но не быль бл(а)гополучень, по много затова, защо приаьл ц(а)рство болгарское потъпкано и покорено под греческая власть. Но во время Васи́лїа Порфирогенїта паки отложили сѧ болгари от греци. По немь поставили болгари на ц(а)рство Д(а)в(и)да сына Комитополова).*

В Пантелеймоновия препис след параграфа за Селевкия стои следното (л. 33а): *По немь восталь на ц(а)рство Д(а)в(и)дь с(ы)нь Комитополов.* По-късно пропускат е компенсирани, като в полето е добавено: *По Селевкїа Суботинь*, а над *По немь* е написано *Саботина* и следва информацията за цар Давид. В Гладичовия препис кратката добавена бележка в Пантелеймоновия препис е преобразувана в следното изречение, написано с червено: *По Селевкия настъл Суботин. по Субо-/тина настъл на Царство : Давид той син Комитополов.*

В Карловецкия препис липсва не само послесловът на Пантелеймон, но и бележките на Влад Поппетков Гладичов в края на неговия препис, които стигат до известието за холерата през 1831 г. Той не е преписал и бележките на Влад, оставени по полетата, които допълват или дискутират основния текст на Софрониевия учебник по *История славянобългарска*. Защо създателят на Карловецкия препис не ги е предал? Може би не ги е сметнал за важни и е знаел, че не принадлежат на изконния текст на *Историята*. Може би е избягвал пери- и епитекстове, защото е готвел преписа си за печат. Възможно е и друго обяснение: летописните бележки не са били налични в подложката, която е използвал. А тя би могла да е текст, Гладичовият препис или препис от Гладичовия, в който тези бележки липсват. Възможно е следователно Влад да е написал бележките си по-късно, след като вече от неговия препис е направен (са направени) други

преписи. Освен това в Гладичовия препис личат поправки на първоначално преписания текст. Вероятно Влад ги е направил по времето, когато е написал бележките си с курсив в края на ръкописа¹⁸. Тези поправки не са отразени в Карловецкия препис. Изглежда от Гладичовия препис е направен нов препис, Карловецкият или неговата подложка, в периода след 1809 г. и преди 1831 г., когато Влад Гладичов прави промени в преписа си и оставя бележки, последната от които е от 1831 г. и разказва за бича на холерата.

Ето два примера за това, че в Карловецкия препис не влизат по-късните поправки в Гладичовия препис. Първо, при изреждането на българските светци в Гладичовия и Карловецкия е пропуснат светецът, който в другите преписи, включително във Втори котленски и Пантелеймонов, е под номер 20. В Пантелеймоновия препис и в по-ранните преписи това е Йоаким Осоговски (*Сарандаполски* (sic!) в разглежданите преписи). Като *Двадесетии* Влад е означил следващия светец Йоан от планината Девича. Този светец е двадесет и първи в по-ранните преписи. Влад е забелязал пропуска си и под номер двадесет и първи е сложил Йоаким Осоговски. Така е и в Карловецкия препис. По-късно обаче, може би през 1831 г., Влад е прочел отново *Историята* и е поправил: в параграфа за Йоан Девичи към *двадесети* е добавил *и първи*, а в параграфа за следващия светец, у него Йоаким Осоговски, е задраскал *първи* и така Йоаким е станал двадесети, както е в по-ранните преписи на *Историята*. Тази поправка обаче не е отразена в Карловецкия препис, в него двадесетият светец е Йоан Девичи. Освен това при сведенията за Йоаким Сарандапорски, Пантелеймон е добавил в полето място на пребиваване *Крива паланка*, информация, която отсъства в по-ранните преписи от групата на Софрониевия учебник по *История славянобългарска* (известен в Втори котленски препис от 1781 г.). В Гладичовия препис и в Карловецкия препис, както може да се очаква, тази информация присъства, но с написание *Кри паланка*.

И още един пример за по-късна преправка в Гладичовия препис, която отсъства в Карловецкия. В частта за св. Йоан, патриарх търновски, петия светец сред изброените български светци, в Гладичовия препис виждаме следната поправка: *Во вре́ма ца́ря Асе́на ста́раго, тои свети патриа́рхъ биль в нача́лъ вѣнчал Асе́на на ца́рство*. В Карловецкия препис тази поправка не е отразена и там стои *в началъ*.

18 **Караджова, Д.** Гладичов препис на „История славянобългарска“. Палеографско описание. – В: История славянобългарска. Гладичов препис. Изследване и текст. Съст. Д. Караджова. София, 2012, 68-69.

Създателят на Карловецкия ръкопис не е преписвал безкритично от своята подложка. Той е поправял грешки на Влад. Ето няколко примера, които показват неговата намеса. Първо, докато по-ранните преписи, вкл. Пантелеймоновият, казват, че Лесновската пустиня е в епархия Щипска, у Гладичов има лапус: *Шипска*, докато в Карловецкия е *Щипска*:

Пант 86б: Пожива̀ль в пустинню лѣсновскую во епархїи щипскїа, мно̀го лѣта препрово̀диль по̀стническое и сто̀е житїѐ своѐ

Глад 77б Пожива̀ль в пустиню̀ лѣсновскою̀, во̀ епархїи Шипскиа̀ мно̀го лѣта препрово̀диль сто̀е житїѐ своѐ та̀мо

Карл 66а: Пожива̀ль в пустыню̀ лѣсновскую̀, во̀ епархїа̀ Шипска̀а̀ мно̀го лѣта препрово̀диль свето̀е житїѐ та̀мо̀ своѐ.

От една страна, в Карловецкия препис има очакваната форма *Щипская*, както е в другите преписи на *Историята*, но от друга, той следва доста точно Гладичовия, като изпуска определението *постническое*, а добавя наречието *тамо*. От трета страна, този пример ни показва и как се е отнасял създателят на Карловецкия препис към своя оригинал: уеднаквили е окончанията на определение и определяемо, в Пантелеймоновия и Гладичовия формата *епархии* е в м.п. ед.ч., а *Щипския* е някаква хибридна форма, която прилича повече на именителна, докато в Карловецкия виждаме двете очаквани именителни форми на съществителното и неговото определение: *епархия Щипская*. Ако се сравни правописът на Карловецкия и Гладичовия препис в цитирания пример, личи, че създателят на Карловецкия препис въвежда повече омеги, употребява на етимологичното му място ери в *пустыня*, променя словоредата, срв. *сто̀е житїѐ своѐ та̀мо̀* в Глад., а в Карл. *свето̀е житїѐ та̀мо̀ своѐ*, с което засилва книжовната струя. Същевременно обаче той променя и ударенията: *житїе* вместо *житїѐ*, *препрово̀дил* вместо *препрово̀диль*, което издава западнобългарски диалектна основа.

Ето още един пример, в който личи, че създателят на Карловецкия препис е поправил грешка на Влад Гладичов: примерът е с еловите причастия от текста за Йоан Калиман:

Пант. 72б и ѿт сички цари бѣлгарски най̀ вышѐ земля̀ то̀й держаль̀, и пресѐлаль̀ грѐци в болгарїю̀ ...

Глад 65а и ѿт сички цари бѣлгарски най̀ вышѐ земля̀ то̀и держаль̀, и присѐла̀ грѐци в болгарїю̀

Карл 55б и ѿт сички цари бѣлгарскїй най̀ вечѐ земля̀ держаль̀, и пресѐла̀ль̀ грѐци в болгарїю̀

В Карловецкия препис има причастие, както е и в Пантелеймоновия препис, докато формата в Гладичовия по-скоро прилича на аорист: присѣла. Карловецкият препис съдържа и други разлики от Гладичовия препис: копистът му избягва редукцията, защото може би е бил родом от по-западни краища; заменя книжното *више* с *вече*, изпуска *той*, променя и ударението според западнобългарското произношение.

В заключение, Карловецкият препис е направен от Гладичовия препис или от негов апограф. Преписът възниква сравнително скоро след като Влад Поппетков преписва в Русе през 1809 г. оригинала на хилендарския проигумен Пантелеймон, носител на източнобългарски диалект. Години по-късно Влад поправя своя текст, вероятно през 1831/1832 г., като го сверява с препис на Историята. Тези поправки не са отразени в Карловецкия препис. Явно той е направен по-рано. Създателят на Карловецкия препис е образован човек, който поправя грешки на Влад. Той може би произхожда от регион, в който няма редукция и в който ударението пада на последната сричка на еловите причастия, т. е. говор, разположен на запад от Габрово и Плевен. Нужни са повече анализи, за да се установи по-точно диалектът на този книжовник.

И така чрез сравняването на Втория котленски препис, Пантелеймоновия, Гладичовия и Карловецкия може да научим повече за рецепцията на Паисиевата История, за промените и редакциите, които са внасяли неговите следовници, грамотни люде, които са обичали Паисиевия текст, досътворявали са го, така че да отговори на нуждите на тяхното време и среда, използвали са неговите формулировки, за дадат израз на собствените си тежнения, мисли, тревоги, представи и амбиции. Някои пък, като създателя на Карловецкия препис, са отстранили паратекстовете, уверени, че фактите, изнесени от Паисий, са достатъчни, за да вдъхнат любов у читателя към българското минало и да го убедят във величието на българската история и в християнската максима, че за добрите дела има отплата, а за злите – наказания. Може би копистът на Карловецкия препис е вярвал, че няма нужда тези идеи дидактично да бъдат изказани в предговор обръщение към читателя, защото фактите от Историята сами говорят за себе си: *verba movent – exempla trahunt*.

АХТАРОВИЯТ ЦАРСТВЕНИК ОТ 1844 ГОДИНА

Лъчезар Перчеклийски

Summary: Ahtar's Tsarstvenik of 1844 is a manuscript that follows to the great extent the Rila Tsarstvenik of 1825. In the research on Ahtar's copy up to now, the most significant is its archaeological description made by V. Pandurski in 1972.

The present article discusses Ahtar's copy in the context of the other copies of the Rila Tsarstvenik. Its *differentia specifica* is outlined. The analysis reveals that in the stemma of this text family, Ahtar's Tsarstvenik should be related to the copies with modernized language, i.e. to the Stara Zagora one of 1837 and Grigorovich's one of 1839. Along with the common features typical of this group of copies, there are several specifics that differentiate Ahtar's copy from the rest of the manuscripts belonging to this textual family, amongst which are the following: 1) the additions of the Elena copy of "Istoriya Slavyanobolgarskaya"; 2) the revised introduction where only the second preface of Paisiy's work is used; and 3) a great number of images of patriotic symbols (saints, rulers and coat of arms) from „Stemmatographia“.

В края на XVIII и началото на XIX век наред с многобройните преписи на Паисиевата "История славяноболгарская" се появяват и т. нар. нейни преправки¹, които обикновено представляват компилация от Паисиевото произведение (често с разместване или изпускане на отделни глави) и други исторически източници, някои от които с легендарно съдържание.

¹ Термините *преправка*, *сглоба* и *преработка* са утвърдени в научната литература от авторите, които досега са се занимавали с този въпрос (В. Златарски, Б. Ангелов, М. Стоянов, Ил. Тодоров и др.). В тази работа посочените названия се използват по традиция, за да се избегне тавтологията. Колективът към научния проект „Четвърт хилядолетие *История славяноболгарска*“, по предложение на проф. Надежда Драгова, се обедини около термина *царственик*, тъй като разглежданите произведения не са преправки на Паисиевата история, а по своето естество те представляват нови истории (със свое значение и функции), в съдържанието на които е включена и голяма част от текста на „История славяноболгарская“.

Специални или по-обща изследвания върху преправките са правили В. Златарски, Б. Ангелов, А. Стоилов, Н. Начов, И. Тодоров и др.²

Най-ранните познати преработки са Поппунчовата, поместена в неговия сборник от 1796 г.; Рилската от 1825 г., представляваща сглоба от Паисиевата история и тази на отец Спиридон (1792 г.); и Габровската от 1833 г., която “представлява до известна степен отделна редакция на преправките на *История славянобългарска*”³.

Най-голямо разпространение през Възраждането има Рилският царственик, писан от Паисий Рилски. В продължение на около 30–40 години той (заедно със същинските преписи на Историята) се радва на широка популярност сред българския народ. Тази сглоба е преписвана и разпространявана главно в Източна България, около Стара планина и Средна гора.

В края на 30-те години на XIX в. някъде в градовете от Предбалкана (може би във или около Стара Загора) е извършено осъвременяване на езика в текста на преправката. Такъв е например езикът в Старозагорската преработка от 1837 г. и в Григоровичевата от 1839 г.

С осъвременен език е и един царственик, който е създаден през 1844 г. в гр. Търново. Ръкописът е известен в науката под наименованието *Ахтарова преправка* и е дело на Кънчо Стоянович Бакал, а поръчител е небезизвестният възрожденски родолюбец Стоян Пенювич Ахтар⁴.

Първите научни съобщения за Ахтаровия царственик от 1844 г. са на тогавашния директор на Църковно-историческия и архивен институт В. Пандурски и на Й. Аронов. В статии, посветени на Църковния музей

2 **Златарски, В. Н.** Към въпроса за тъй наречените преправки на Паисиевата история. Периодическо списание, кн. LIX, 1899, с. 723–757; **Ангелов, Б. Ст.** Рилската преправка на “История славянобългарска”. С., 1966, 156 с.; **Стоилов, А.** Преписи, преработки и първообразът на “История славянобългарска” от Паисий Хилендарски. – Юбилеен глас за прослава на Паисий Хилендарски, С., 1912; **Начов, Н.** Забележка за Паисиевата история. – Периодическо списание, XLVI, 1894, с. 513–523; **Тодоров, Ил.** Неизвестен препис на Паисиевата история в Хилендарския манастир. Старобългарска литература, 1985, № 18, 193–203; **Тодоров, Ил.** Паисий Хилендарски. Анотиран библиографски указател. С., 2003.

3 **Ангелов, Б.** Рилската преправка..., с. 67.

4 За живота и делото на Стоян Пенювич Ахтар вж. **Маждракова-Чавдарова, О.** “Възрожденецът Стефан Пенев Ахтар” (С., 1985).

в София, те правят кратки съобщения, в които дават обща информация за ръкописа⁵.

Подробно археографско описание на ръкописа прави отново В. Пандурски през 1972 г. в статията “Нов търновски препис-преправка на Паисиевата *История славеноболгарская* от 1844 г., съхраняван в Църковния историко-археологически музей в София”⁶. Авторът смята, че ръкописът е направен за одеския българин Спиридон Николаев Палаузов⁷. Пандурски доказва, че Ахтаровата преправка е създадена въз основа на Рилската сглоба, но не е пълно нейно копие, тъй като в ръкописа има известни промени (съкращения и размествания на глави) и добавки (новите части са заимствани главно от Еленския препис от 1784 г.). Важен извод в работата е, че образите на българските и сръбските крале и светци, както и гербовете на славянските и неславянските народи, взети от „Стематография“ на Хр. Жефарович (1741 г.), са обединени с Историята, за да подсилват още повече (в сравнение с Рилската сглоба) ефекта от съдържанието, в което се показва “славното минало на българския народ и неговите вождове и се издига престижът на славянските народи”⁸.

Ръкописът е споменат още веднъж през 1985 г. в монографията на О. Маждракова-Чавдарова “Възрожденецът Стефан Пенев Ахтар”⁹. В нея авторката споменава само, че “Ахтар участва пряко или съдейства за появата на 6 нови преписа на „История славянобългарская” в разстояние на 3 години”¹⁰. Това са Първи търновски (Славейков А) от 1842, Втори търновски (Славейков Б) от 1842, Драганов препис от 1842 (сглоба от Еленския препис на “История славянобългарская” и Фотиновската преправка), Ахтаров препис от 1842–45, *препис на учителя Кънчо Стоянович от 1844* и препис на Тодор Шишков от 1845.

За последен път преправката се споменава в статията на П. Стефанов “Отец Пантелеймон Хилендарец и неговият принос към Българското

5 Пандурски, В. Църковният музей в София. Духовна култура, № 10, 1965, с. 23; Пандурски, В. Църковният музей в София. Славяни, кн. 6, С., 1968, с. 24–45; Пандурски, В. Паметници на културата в Църковно-историческия музей в София. – В: Известия на Църковноисторически и архивен институт и на Централния църковен историкоархеологически музей (под редакцията на Ив. Дуйчев, В. Пандурски, Т. Събев и Хр. Христов). София, Синадално издателство, Том I, 1978; Аронов, Й. Реликви на творческия гений на народа. Вечерни новини, 24 февруари 1969.

6 Духовна култура, бр. 12, 1972, с. 56–63.

7 Пак там, с. 58–59.

8 Пак там, с. 61.

9 С., 1985.

10 Пак там, с. 81.

възраждане”¹¹. В работата, без да се споменава названието, с което ръкописът вече е известен в науката, просто се посочва, че в Русе е намерен писмен паметник, който не принадлежи към ръкописната традиция на крайдунавския град, а има търновски произход.

Целите на тази работа са:

- да се потърси мястото на Ахтаровия царственик сред ръкописите, които произлизат от Рилската сглоба от 1825 г.;
- да се посочат онези особености на ръкописа, които го отличават от останалите преписи с подобно съдържание.

* * *

От досега публикуваните списъци и класификации на преписите и преправките на Паисиевата история в научната литература по-голямо внимание заслужават тази на М. Стоянов в статията “Преписи на Паисиевата История славеноболгарская”¹², двете на Б. Ангелов в предговорите към изданията на Никифоровия препис от 1772 г.¹³ и на Рилската преправка от 1825 г.¹⁴ и тази на Ил. Тодоров в статията за Хилендарската преправка на Паисиевата история¹⁵.

От преписите, които възхождат към Рилския царственик в списъка на Б. Ангелов¹⁶ са включени около 20 ръкописа. Представена е кратка информация за произхода, автора, местонахождението и библиографията върху паметниците, без да се проследяват връзките между отделните преписи.

В списъка на М. Стоянов¹⁷ са повторени преработките от изследването на Б. Ангелов, като информацията е допълнена с нови факти относно съдържателната страна на отделните ръкописи и по-важните им археографски и палеографски особености. В споменатата работа Стоянов също не търси генеалогичната връзка между отделните преправки.

11 – В: <http://www.pravoslavie.bg/old/index.php?option=com_content&task=view&id=7267&Itemid=58&feed=rss10&date=2009-01-01>

12 **Стоянов, М.** Преписи на Паисиевата „История славяноболгарская”. – В: Паисий Хилендарски и неговата епоха (1762-1962). Сборник от изследвания по случай 200-годишнината на История славяноболгарска. Под ред. на Д. Косев и др. София: Издателство на БАН, 1962, 557–596.

13 **Ангелов, Б.** История славяноболгарская. Никифоров препис от 1772 г. София, 1961.

14 **Ангелов, Б.** Рилска преправка..., 1966.

15 **Тодоров, Ил.** Неизвестен препис..., 1985, с. 193–203.

16 **Ангелов, Б.** История славяноболгарская. Никифоров препис...

17 Стоянов, М. Цит. съч.

С тази задача пръв се нагърбва отново Б. Ангелов в предговора към изданието на Рилската сглоба¹⁸. Макар и да смята, че самият Рилски ръкопис е препис от по-ранна преправка, Ангелов доказва, че всъщност творбата на Паисий Рилски става основа за по-нататъшни преписи и преработки, “някои от които по съдържание пряко възхождат към нея”¹⁹. Най-близки по съдържание и език до Рилската преправка са Попйоановата от 1830 г. и Змеевската (не е запазена) на Йоаким Петкович от 1830 г. От другите преработки Ангелов определя генетичната връзка между Змеевската, от една страна, и трите Харитонови и Свищовската от 1842 г. (с. 55), от друга страна; между Попйоановата и Първа старозагорска от 1837 г. (близостта е най-вече в съдържателно отношение); между Първа старозагорска и Григоровичевата от 1839 г. (Ангелов смята, че двете са дело на един и същи книжовник).

Генеалогията на преправките, произлизащи от Рилския царственик, е коригирана и доразвита от Илия Тодоров, който към споменатите по-горе ръкописи добавя още Хилендарския, Кесариевия и Панагюрския препис. В своя труд Тодоров изразява мнението, че Рилската сглоба представлява самата редакция, а не препис от по-ранна компилация. Във връзка с това той прави и класификация според текстовите особености на „ръкописите от компилативната редакция на Паисий Рилски”²⁰. Авторът разделя паметниците на две групи: 1) „преписи, които не се различават съществено по език и стил от текста в преработката на Паисий Рилски”²¹; 2) „преписи, в които е извършено целенасочено осъвременяване на езика и стила”²².

В първата група авторът включва Попйоановия, двата Харитонови (подлага на съмнение съществуването на Третия), Кесаревия, Панагюрския, Геровския²³ и Хилендарския. Към втората група са отнесени Първа старозагорска и Григоровичевата преправка. Към своята класификация Тодоров не включва незапазените и засвидетелстваните само по библиографски справки преписи, които по съдържание възхождат към Рилския царственик.

18 **Ангелов, Б.** Рилска преправка...

19 Пак там, с., 50.

20 **Тодоров, Ил.** Неизвестен препис..., с. 198.

21 Пак там.

22 Пак там.

23 Тук авторът има предвид Геровия препис от кр. на 50-те или нач. на 60-те год. на XIX в., който е на съхранение в БИА в НБКМ (ф. 22, арх. ед. 622), а не Геровската преправка, която е известна още с наименованията II Харитонова или Чирпанска преработка от 1831 г.

Ахтаровата преправка не намира място в нито една от направените досега класификации. Ръкописът е твърде интересен не само със своя език и съдържание, но и със своето оформление. В общи линии Ахтаровият царственик следва представения в много други преписи текст на Рилската преправка от 1825 г. Тук няма да се спирам подробно на това, кои части са взети от Историята на Спиридон и кои са по Паисий. Подобно описание е направено от Б. Ст. Ангелов в Увода към изданието на Рилската преправка²⁴. Само ще бъдат изтъкнати някои особености, които отличават разглеждания ръкопис от най-старата известна преправка с това съдържание и нейните по-късни преписи:

а) Ахтаровият царственик има **уникален** (засега) **предговор**, който е компилация от увода в Историята на отец Спиридон и само второто предисловие на Паисиевото произведение.

В съдържателно и езиково отношение предисловието на Попйоановата преправка следва много точно предговора на Рилската от 1825 г. (малкото разлики са преди всичко от графично естество). То представлява компилация от *двата* предговора на Паисиевата история и този на Спиридоновата история от 1792 г.

Езикът на Григоровичевия препис е онароднен, но текстът на предисловието повтаря съдържанието на двете по-стари преправки.

Новото в предговора на Ахтаровия царственик, което не се забелязва при останалите три ръкописа, е, че за основа на редакцията е взето *само второто* предисловие от “История славянобългарска”, а началото на текста отново повтаря отец Спиридон.

б) Ахтаровият ръкопис е с **осъвременен, предимно народен език** (според езиковите особености диалектът е източен) с множество русизми, гърцизми и турцизми. По това Ахтаровата преправка е близка до двете Старозагорски преработки, както и до Григоровичевия препис.

По-характерните *народни* особености, с които се отличава езикът на Ахтаровата преправка, са следните:

– фонетични: ятов преглас; рефлексът на стб. голяма носовка е Ъ, а на малката – Е; големият и малкият ер имат застъпници съответно Ъ и Е; опозиция твърдост : мекост при съгласните и др.;

– граматични: предимно *аналитичен*, новобългарски строеж на именната система (от старите падежи се срещат преди всичко *родително-*

24 Ангелов, Б. Рилска преправка..., с. 45.

винителният и дателният); наличие на определителен член; аналитично степенуване на прилагателните с частиците *по-* и *най-*; след числителни имена се срещат бройни форми при съществителните от мъжки род; редовна употреба на третолични местоимения, образувани на основата на стб. показателно местоимение *Тъ*; относителни местоимения, образувани на основата на въпросителните с удължение *-ТО*; употреба (макар и рядка) на описателни форми за бъдеще време; глаголи от *а-*спрежение; широка употреба на преизказността и т. н.

в) В същинското изложение на царственика се съдържат някои **отклонения от текста на Рилската сглоба**, които могат да се обобщят по следния начин:

- В главата *Лѣтопѣнїи їсторїа славенно болгаромъ* има три допълнения, които липсват в Рилската преправка: за проклятието на Хам (л. 27^а), за наследниците на тримата Ноеви синове и за тяхното разселване (л. 28^б).
- След главата за Крум в Ахтаровата преправка е поместена песента за победата на Крум над Никифор на далматинския поет Андрея Качич Миошич (1702–1760), публикувана за първи път в “*Razgovor ugodni naroda Slovinskoga*”.

Споменатите по-горе допълнения в Ахтаровата преправка, които не принадлежат към текста на “История славянобългарска”, се съдържат в Еленския препис от 1784 г. и в създадения въз основа на него Първи търновски препис (Славейков А) от 1842 г. Почти сигурно е, че в Ахтаровия ръкопис тези добавки са дошли от един от тези два паметника.

- От съдържанието на Рилския царственик в Ахтаровия препис липсват последните 9 части: накратко за русите, за българските патриарси, списък с имената на българските светци, за сръбските крале, за сръбските светци, за българското знаме, списък с имената на българските крале и царе, списък с имената на турските султани, българската земя на четири части разделена.

Като изключим гореспоменатите разлики (допълнителните епизоди и липсващите глави) до разказа за похода в Сърбия (включително) Ахтаровата преправка в общи линии следва последователността на частите в Рилската сглоба.

Обикновено Паисиевото послесловие липсва в преработките и техните преписи. Така е и в съдържанието на Ахтаровия ръкопис от 1844 г.

(послесловът не е поместен и в текста на Славейков А, въпреки че е налице в Еленския препис).

г) Ахтаровата преправка е **непълна**. В обратен ред в края на ръкописа са добавени главите *Во время второе разорение болгарии* (по Отец Спиридон) и *Ѡ оучителехъ славенскихъ* (по Паисий). Тези части са писани от друг книжовник (Стоян Ахтар ?) и по всяка вероятност това е станало малко покъсно от времето, в което е писан основният дял от преправката.

д) **Илюстрациите на царе, светци и гербове** (прерисувани от „Стематография“ на Хр. Жефарович) не са някакво странично допълнение, а са неделима част от цялостното оформление на книгата, която има своето идейно значение за времето на Възраждането.

По тези отличителни черти може да се потърси и мястото на Ахтаровата преправка в генеалогичната схема на връзките между преписите, които произлизат от Рилския царственик от 1825 г.

Въпреки че не прилича напълно нито на автографа, нито пък на някой от запазените преписи, все пак очевидно е, че Ахтаровата преправка принадлежи със сигурност на разглежданото родословно дърво.

Още по-конкретно мястото му трябва да се търси сред преписите с осъвременен език и стил, т. е. към двете Старозагорски и Григоровичевата преправка.

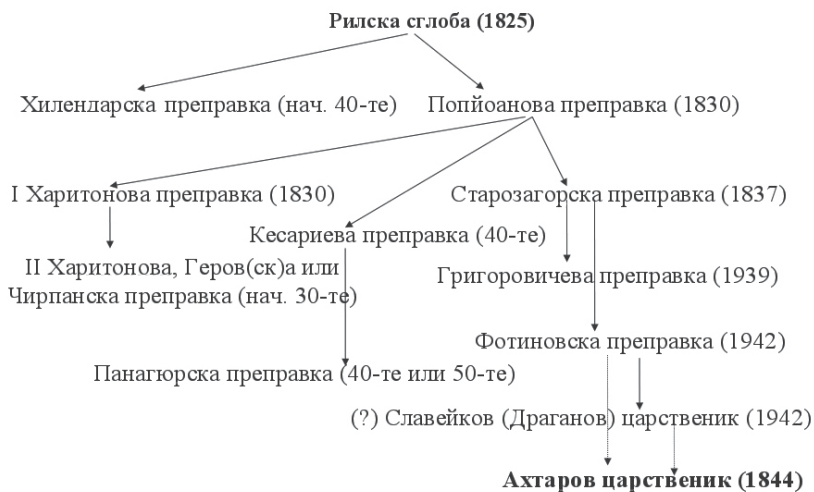
При по-внимателно вглеждане в съдържанието на Старозагорската и Григоровичевата преправка, от една страна, и Ахтаровата, от друга страна, се вижда, че разликите дори в рамките на този клон са съществени. Това може да означава две неща. Първо, възможно е авторът на Ахтаровата преправка да е проявил творчество както при обогатяването на съдържанието, така и при използването на различни изразни средства в царственика. Второ, трябва да допуснем и наличието на друг (ненамерен или изгубен) ръкопис, от който да е преписвал Кънчо Стоянович. Не е за подценяване фактът, че горе-долу по това време (1842 г.) през Търново преминава К. Фотинов, който носи със себе си препис от преправка на Паисиевата история, направен специално за него в Стара Загора. Именно този ръкопис е бил преписан (и вероятно допълнен с части от Еленския препис на Паисиевата история) от П. Р. Славейков и Хр. Драганов. В своите спомени П. Р. Славейков пише: „Наставаше вече есен, когато К. Фотинов посети Търново. Поради историята ний се запознахме с него. Той носеше от Стара Загора друг един ръкопис българска история, не същата като отец Паисиевата, а по-кратка, но имаше някои работи повече, отколкото в отец Паисиевата история, особено

в началото и в края. В няколко дена ние преписахме това, що имаше повече в Старозагорския ръкопис (...) и сглобихме и съставихме от двата ръкописа една история. (...) Аз от Фотинова толкоз помня само, че той, като минал през Стара Загора (...) намерил този ръкопис и 16 дена се бавил, доде му го препишат, а от него го преписахме ние, та допълнихме отец Паисиевата история. (...) Този ръкопис (Фотиновският – бел. моя) изгоря с другите ми книги при разорението на Стара Загора във войната на 1877”²⁵.

Не може да се отхвърли и възможността Кънчо Стоянович да е разполагал със споменатия от Славейков препис-преправка, който представлява компилация от Паисиевата история по Еленския препис и Фотиновската преправка²⁶. Още повече, че в Ахтаровия царственик се съдържат части от Еленския препис (тук могат да се прибавят и илюстрациите), които, както беше споменато, отсъстват от текста на Рилската преправка. Проблемът е, че в науката днес не е известен трети Славейков (или Драганов) препис-преправка. Единственото свидетелство за съществуването на такъв ръкопис е цитираният спомен на търновския възрожденец.

И така, **допълненото генеалогично дърво на Илия Тодоров** (вж. Тодоров 1985) относно преписите на Рилската преправка би изглеждало така:

Мястото на Ахтаровата преправка от 1844 г. сред ръкописите, произлизащи от Рилската сглоба (1825 г.)

25 **Славейков, П. Р.** Автобиографични творби, биографии и исторически очерци. Съчинения, Т. III (съст. Соня Баева), С., 1969, с. 113, 114.

26 За съществуването на подобен препис вж. също **Маждракова-Чавдарова, О.** Цит. съч., с. 81 (авторката го нарича „препис на Хр. Драганов от 1842 г.”).

* * *

На анализ в статията беше подложена една от малко известните преправки на “История славянобългарская” – Ахтаровият царственик от 1844 г.

Ахтаровият препис-преправка възхожда към клона, в чието начало стои Рилският царственик от 1825 г., но не съдържа всички негови части (липсват последните 9 глави). Езикът му е доста осъвременен в сравнение с този в Рилската и в Попйоановата сглоба, като с това се отнася към преписите, които идват от клона на Старозагорската преправка (от 1837 г.).

Ахтаровият царственик се отличава от другите преправки със следното:

– преработен предговор, при който за основа на компилацията с Отец-Спиридоновата история е взето само второто предисловие на “История славянобългарска”, а не двете, както е при другите преработки;

– добавки от Еленския препис на „История славянобългарская“;

– в съдържателно отношение текстът е непълен;

– наличие на множество изображения на светци, царе и гербове от „Стематография” на Жефарович;

– изразни средства предимно от говоримия език.

Като се вземат предвид тези особености могат да се дадат две предположения: 1) за основа на Ахтаровата преправка е използван препис на Старозагорската, който е бил изменен преди да бъде донесен в Търново (Фотиновската преправка, която е изгубена) или в Търново (неизвестен засега Славейков или Драганов препис-преправка); 2) Ахтаровата преправка е нова редакция на Рилската сглоба (това не изключва вероятността за влияние от страна на друг ръкопис), осъществена от К. Стоянович и Ст. Ахтар, като новите части са допълнени най-вече от текста на Еленския препис на „История славянобългарска”.

В създаването на царственика са взели участие двама книжовници (по-голямата част от текста е писана от К. Стоянович, а последните две глави и илюстрациите са дело на Ст. Ахтар). Въпреки че има доста графични различия в текста, като цяло двата почерка си приличат. Нещо повече, при сравнението на Ахтаровата преправка с двата търновски преписа (Славейков А и Б) също се забелязва поразително сходство в това отношение. Не можем да допуснем, че преписвачът на изброените ръкописи е един и същи, но пък имаме основание да говорим за единна калиграфска школовка на търновските книжовници.

Във фонетично и граматично отношение езикът на преписвачите е близък. Сред езиковите елементи преобладават източнобългарските народни особености, поради което уверено може да се твърди, че редакцията е осъществена в този район на страната. В текста са запазени и доста западни черти, на които произходът все още не е изяснен.

И така, с изследването на Ахтаровия ръкопис от 1844 г. се прави поредната крачка към създаването на единна (възможно най-пълна) класификация на преписите и преправките на Паисиевата история. Това е една от все още нерешените, но важни задачи пред специалистите (езиковеди и литаратуроведи), които се занимават с проблемите на Българското възраждане. Изследването на подобни писмени паметници ще помогне за проследяване на взаимовръзките между отделните преписи и преправки, а с това ще се достигне и до по-цялостно разбиране на литературните и езикови процеси във времето, в което се формира новобългарският книжовен език.

НЯКОИ ЛЕКСИКАЛНИ ОСОБЕНОСТИ НА ЧЕРТКОВИЯ ПРЕПИС НА „ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА”

Любка Ненова

Summary: The article is focused on the textual specifics of the so-called Chertkov copy of “Istoriya slavjanobolgarskaya” by Paisiy Hilendarski. The particular date and place of origin of the Chertkov copy are unknown. Among other copies of the “Istoriya”, the Chertkov one is notable because it is a direct apograph of the now lost Zheravna copy, which is considered to be one of the closest to the original text of Paisiy. The study of the lexis of the Chertkov copy qualifies this manuscript as one of the witnesses that are considered to be the closest ones to Paisiy's protograph.

Настоящата статия има за задача да представи някои лексикални особености на **Чертковия препис** на Паисиевата *История* в компаративен план с пет други преписа. Съпоставят се Паисиевият *I Предговор* и *Послеслов*, както и главите за *Славянските учители* и *За българските светци*.

Според Илия Тодоров¹ съществуват две групи преписи на Паисиевата *История*, а именно:

I гр. – **Самоковски, Никифоровски и Музеен препис**;

II гр. – **I Котленски, Жеравненски, Лазаров (II Русенски), Тошковичевия, Чертков и Бодянски препис**.

За да проверя дали тази двудялба е налице, в работата си съм включила два преписа от I група (**Музеен и Никифоров препис**) и три преписа от II група (**I Котленски, Лазаров и Чертков препис**). Цели се да се посочи мястото на **Чертковия препис** сред останалите разглеждани.

¹ **Тодоров, Ил.** Жеравненският препис на „История славянобългарска”. – Известия на Народната библиотека „Св. Кирил и Методий”. Т. 16, София, 1981, 19–59.

Важността на **Чертковият препис** се крие във факта, че той е направен в Русия като копие от изгубения в наши дни **Жеравненски препис**² на *Историята*. Като негов притежател В. Априлов го предава за изследване първо на Юрий Венелин, а после и на Николай Мурзакевич. По инициатива на известния историк, археолог и етнограф Н. Мурзакевич са направени два преписа. Така се появяват **Чертковият**³ и **Тошковичевият препис**⁴.

- 2 Според Тодоров Жеравненският препис е “един от най-старите и най-ценни преписи”, защото е възникнал, докато св. Паисий Хилендарски е бил жив. Преписът е известен още като Априловски, защото, намерен от един възрожденски сливенски деец – Атанас Дучев (Дукиади) в с. Жеравна, става притежание на В. Априлов в Одеса през 1838 г. Още за преписа вж. **Григорович, В. И.** Статии, касаещи древнославянския език. Казань, 1852; **Раковски, Г. С.** Няколко речи о Асеню Первому, великому царю българскому, и сину му Асеню Второму. Белград, 1860; **Дринов, М.** Отец Паисий, неговото време, неговата история и учениците му. Периодическо списание, № 1–4, 1871, 3–26; **Лавров, П. А.** Одна из переделок „Истории славяноболгарской” йеромонаха Паисий, сохранившаяся в рукописи № 1731 собрания проф. Григоровича – В: Труды восьмого Археологического съезда в Москве. Т. 2. Москва, 1895, 242/252–263; **Теодоров-Балан, Ал.** Котленският препис на Паисиевата история. Български преглед, 4, 1896, № 12, с. 163; Преписи от Паисиевата история. Църковен вестник, XIII, № 19, 12. V. 1912, 239–240; **Стоянов, М.** Преписи на Паисиевата „История славяноболгарская” – В: Паисий Хилендарски и неговата епоха (1762–1962). Сборник от изследвания по случай 200-годишнината на История славяноболгарска. Под ред. на Д. Косев. София, 1962, 557–596; **Динеков, П.** Първообраз, преписи и преправки на Паисиевата история. – В: П. Динеков. Паисий Хилендарски. Славяноболгарска история. Издава се за 200-год. от написването ѝ. София, 1963, 131–138; **Ангелов, Б.** Жеравненският препис на „История славяноболгарска”. Наша родина, 1972, № 9, 20–22; **Тодоров, Ил.** Жеравненският препис на „История славяноболгарска” – Известия на Народната библиотека „Св. Кирил и Методий”. Т. 16, София, 1981, 19–59; **Тодоров, Ил.** Паисий Хилендарски. Анотиран библиографски указател. София, 2003.
- 3 **Ангелов, Б.** Неизвестен препис на „История славяноболгарская”. Народна култура, № 31, 4. VIII. 1962, с. 2; **Венедиков, Г. К.** За един нов препис на „История славяноболгарская” от Паисий Хилендарски. – Български език, 1962, № 6, 518–520; **Венедиков, Г. К.** Неизвестен препис на „История славяноболгарская” на Паисий Хилендарски. – В: Българистични студии. София: Наука и изкуство, 1990; **Стоянов, М.** Преписи на Паисиевата „История славяноболгарска” – В: Паисий Хилендарски и неговата епоха (1762–1962). Сборник от изследвания по случай 200-годишнината на История славяноболгарска. Под ред. на Д. Косев. София, 1962, 557–596; **Динеков, П.** Първообраз, преписи и преправки на Паисиевата история – В: П. Динеков. Паисий Хилендарски. Славяноболгарска история. Издава се за 200-год. от написването ѝ. София, 1963, 131–138; **Тодоров, Ил.** Паисий Хилендарски. Анотиран библиографски указател. София, 2003.
- 4 Някои смятат, че Тошковичевият препис е направен през 30-те години на миналия век в Русия (вж. **Тодоров, Ил.**, Жеравненски препис.... с. 30). Според други Тошковичевият препис е даден на Стефан Тошковичев, на когото е донесен в Одеса от Света гора. Още за преписа вж.: **Теодоров-Балан, Ал.** Котленският препис на Паисиевата история. Български преглед, 4, 1896, № 12, с. 163; Преписи от Паисиевата история. – Църковен вестник, XIII, № 19, 12. V. 1912, 239–240; **Стоянов, М.** Преписи на Паисиевата „История славяноболгарская” – В: Паисий Хилендарски и неговата епоха (1762–1962). Сборник от изследвания по случай 200-годишнината на История славяноболгарска. Под ред. на Д. Косев. София, 1962, 557–596; **Динеков, П.** Първообраз, преписи и преправки на Паисиевата история – В: П. Динеков. Паисий Хилендарски. Славяноболгарска история. Издава се за 200-год. от написването ѝ. София, 1963, 131–138; **Емануилова, Ев.** Преписи на Паисиевата история от Пловдив и Пловдивския край. – Отечествен глас, № 8628, 6 IX. 1972, с. 4; **Неделчева, Цв.** Ценен препис на Паисиевата история. – Пиринско дело, № 26, 7. II. 1980, с. 4.

Не е известно времето и мястото на възникване на **Чертковия препис**. Знае се само, че попада в библиотеката на Александър Дм. Чертков като едно от копията на **Жеравненския препис** през 1844 г.⁵ Не се знае и кой е преписвачът му, защото липсват приписки.

Преписът от личната библиотека на Ал. Чертков преминава в Румянцевския музей, оттам постъпва във *фонда Чертков* на Държавния исторически музей в Москва. Така той получава и названието си по името на притежателя, подготвял го за издаване⁶.

В краткото, по-скоро обзорно изследване, са включени следните шест преписа, които по-долу представям със съкращенията:

Чертк. – **Чертков препис** (*Московски препис*), ГИМ, Чертков 310 (Москва).

Зогр. – **Зографски препис**⁷ от 1762 г. (*Зографска чернова* или *Паисиев автограф*), Зографски манастир № 168.

1 Котл. – **Първи Котленски препис**⁸ (*Първи Софрониев препис*) от 1765 г., НБКМ № 368.

5 **Тодоров, Ил.** Жеравненският препис на „История славянобългарска” - В: Известия на Народната библиотека „Св. Кирил и Методий”. Т. 16, София, 1981, с.26.

6 Венедиков предполага, че ръкописът влиза в библиотеката на Чертков след 1845 г. (**Венедиков, Г. К.** За един нов препис на „История славянобългарска” от Паисий Хилендарски. – Български език, 1962, № 6, 518–520.). Смята се, че самият А. Д. Чертков е нанесъл корекции върху текстовото поле на ръкописа, защото го е подготвял за издаване (**Венедиков, Г. К.** Цит. съч., с.206–207).

7 **Ангелов, Б.** Зографският препис на ”История славянобългарска”– Народна култура, 1969, № 29, с. 5; Динев, П. Първообраз, преписи и преправки на Паисиевата история. – В: П. Динев. Паисий Хилендарски. Славянобългарска история. Издава се за 200-год. от написването ѝ. София, 1963, 131–138; **Стоилов, А.** Преглед на славянските ръкописи в Зографския манастир. – Библиотека. Приложение на Църковен вестник, 3, 1903, № 7–9, 121–122; **Стоилов, А.** За автографа на „История славянобългарска”. – Преглед, 1, 1908, № 6–7, 339–344. **Стоянов, М.** Преписи на Паисиевата „История славянобългарска” - В: Паисий Хилендарски и неговата епоха (1762–1962). Сборник от изследвания по случай 200-годишнината на История славянобългарска. Под ред. на Д. Косев. София, 1962, 557–596.

8 **Бенкова, М.** Софроний Врачански – продължител на Паисиевите идеи. Родна реч, 1980, № 4, 12–16; **Жерев, Ст.** Езикът на втория Софрониев препис на “История славянобългарска” от 1781 г. в сравнение с първия (1765 г.). – Български език, 19, 1969, № 2, 122–137; **Райков, Б.** Паисий Хилендарски. “История славянобългарска”. Първи Софрониев препис от 1765 г. София, 1973; **Райков, Б.** Паисиевият ръкопис на „История славянобългарска” 1762. Т. 1–2. София, 1989; **Теодоров-Балан, Ал.** Котленският препис на Паисиевата история. – Български преглед, 4, 1896, № 12, с. 163.

Муз. – Музеен препис (Белова)⁹, НИМ, Инв. №39646.

II Рус. – Втори русенски препис¹⁰ (Лазаров препис) от 1811 г., НБКМ № 776.

Ник. – Никифоров препис¹¹ (Рилски или Дриновски препис) от 1772 г., НА на БАН, № 96.

Няма да се спирам подробно върху палеографските особености на самия **Чертков препис**. Той се характеризира с красив късен полуустав и е беден откъм украса. Инициалите не са орнаментирани, с изключение на онези, с които започват двата *Предговора*. Ръкописът е на тънка хартия от XIX век. Масилото прозира на другата страница. Пагинацията е буквена. За заглавията и подзаглавията е използван червенослов. Обемът на паметника е 123 листа по 18 реда на страница. Върху правописните особености на паметника няма да се спирам в настоящата работа, тъй като те вече бяха представени в друга моя статия, посветена на преписа¹².

Следващата таблица представя най-важните текстологични разлики между използваните тук преписи.

9 Музейният препис се нарича още „Белова” на Историята или Цариградски препис. Преписвачът е неизвестен. Още за него вж.: **Димитров, Б.** Беловата на „История славянобългарска” – В: Паисий Хилендарски. История славянобългарска 1762. Белова. София, 2004, 5–17; **Драгова, Н.** Преписът на „История славянобългарска” в Националния исторически музей – В: Паисий Хилендарски. История славянобългарска 1762. Белова. София, 2004, 18–40; **Христова, Б.** Цариградският препис на „История славянобългарска” – В: Възрожденският текст. Прочити на литературата и културата на Българското възраждане (в чест на 70-годишнината на проф. Дочо Леков). София, 1998, 367–370.

10 **Ангелов, Б.** История славяноболгарская. Никифоров препис от 1772 г. София, 1961: прилож. 3; **Динеков, П.** Първообраз, преписи и преправки на Паисиевата история – В: П. Динеков. Паисий Хилендарски. Славянобългарска история. Издава се за 200-год. от написването ѝ. София, 1963, 131–138; **Пантелеев, С.** Преписвачи на Паисиевата история в Русе. – Дунавска правда, № 246, 17 окт. 1962, с. 4; 250 години История славянобългарска от Паисий Хилендарски (Каталог на изложба). Съст. Б. Христова и др. София, 2008.

11 Никифоровият препис е създаден в Рилския манастир от монах Никифор, който е оставил приписка на един от листовите му. Повече за преписа вж. **Ангелов, Б.** История славяноболгарская. Никифоров препис от 1772 г. София, 1961.

12 **Ненова, Л.** Чертковият препис на Паисиевата “История славянобългарска” – В: Научни трудове на Пловдивския университет. Филология. Т. 47. Кн.1, Сб. Б. Пловдив, 2009, с.121–130.

Сравнителна таблица

I Предговор Ползата от историята	Зогр.	I Котл.	Муз.	Ник.	Лаз.	Чертк.
1.	Ѡкѡдѡ же вѣдѣни сѣхъ возможеши; въ ни хъ и вѣдени сего въ наслаждение оумноѣ и въ полѡ себе и инимъ оупотребити, ѡети исторію;	Ѡкѡдѡ же вѣденіе сѣхъ возможеши; въ ни хъ и вѣденіе сего въ наслажденіе оумное ѡ въ полѡ себе и инимъ оупотребити, ѡети исторію;	Ѡкѡдѡ же вѣдені сѣхъ возможеши; въ ни, ѡ вѣденіе сего въ наслаженіе оумное ѡ въ полѡ себе и инимъ оупотребити, ѡети исторію;	Ѡкѡдѡ же знати сѣхъ возможеши; въ ни хъ, н знати сн х' н ползвати себе н инн х', ѡестн исторію;	Ѡкѡдѡ же вѣденіе сѣхъ возможеши; въ ни х', ѡ вѣденіе сего въ наслаженіе оумное: ѡ въ полѡ себе ѡпотребити, ѡести исторію;	Ѡкѡдѡ же вѣдѣні возможеши сниз'кати; ва ни хъ и вѣдени сего въ наслаждение оумное и въ полѡ себе и инимъ оупотребити, ѡети исторію;
2.	Ѣти исторію ѡ ѡ не познавъ свѣта міра сего. ѡбвѡчай с презирати его	Ѣти исторію ѡ ѡ не познавъ свѣта міра сего, ѡбвѡчай се презирати его	Ѣты исторію и ѡ не познавъ свѣта міра сего. ѡбвѡчай с презирати его	Ѣты исторію сю да познаешн мнра сего свѣта	Ѣти исторію и ѡ не познавъ свѣта міра сего, ѡбвѡчай с презирати его	Ѣти исторію и ѡ не познавъ свѣта міра сего, ѡбвѡчай с презирати его
3.	Долго жити	Дльго жити	Долго жити	Много житн	Долго житн	Дольгѡ жити
4.	оувѣщаваеъ его, глаголетъ	оувѣщаваеъ его, глаголетъ	оувѣщаваеъ его, глаголетъ	оучнтъ его н глаголет'	оувѣщаваеъ его н глаголетъ	оувѣщаеъ его, глаголетъ
Глава За славянските учители	Зогр.	I Котл.	Муз.	Ник.	Лаз.	Чертк.
1. Съюз н в м. а	въ кое времѣ составили писмена ѡ книги на славѣнски язикъ; ѡ владци и свѣщеніци греческіе не дирали нѣкако;	въ коѣ времѣ составили писмена ѡ книги на словѣнски язикъ; ѡ владци и сщеници гречески не дирали нѣкако	въ кое времѣ составили писмена ѡ книги на словѣнски язикъ; ѡ владци и сщеници греческіе не дирали нѣкако	въ кое времѣ составили писмена ѡ книги на словѣнскн язикъ; ѡ владци и сщеници греческн не дирали нѣкако	въ коѣ времѣ составили писмена ѡ книги на словѣнски язикъ;	въ коѣ времѣ составили писмена ѡ книги на словѣнски язикъ; ѡ владци и сщеници гречески не дирали нѣкако
2.1. Наречие 'заедно'	оучил се послежде философи въ Цариградъ заедно с Михаила цр	оучил се послеже въ цри градъ философѡ наедно с смихаила црѡ	оучилс послежди философѡ въ цри градъ заедно смихаила цр	оучил с последн философѡ въ Цариградъ заедно с Михаила цр	оучил се послежде въ Цариградъ заедно с Михаила цр	оучил с послеже во цри градъ заедно смихаила цр (пропусната е думата философѡ)
2.2. Наречия 'там' – 'тук' и 'там' – 'така'	там', тамо; тако	там', тамо тако	тѡ	Тѡ; н тамо имен столица црска	тѡ;	тѡ; и тамо имели столица црска
2.3. 'докато'	доде	доде	докле, докле	доуде	докле	докле, докле
3. Словосъче- тание	писца йконаго	иконписца	писца йконаго	писца йконаго	писца йконаго	писца йконаго ¹

4. Прилагателно име.	неѡстѣпно въ бл҃гоустѣивоу вѣрѣ пребиваетъ	въ бл҃гоустѣіе неѡстѣпноу вѣрѣ пребиваютъ ²	неѡстѣпно въ бл҃гоустѣивоу вѣрѣ пребиваютъ	неѡстѣпно въ бл҃гоустѣивнѣю вѣрѣ пребиваютъ	неѡстѣпно въ бл҃гоустѣивоу вѣрѣ пребиваютъ	неѡстѣпно въ бл҃гоустѣивоу вѣрѣ пребиваютъ ³
5. Предлози. Предлогът ѿ вм. по:	ѿ имѣютъ · архіерей · ѿ свои ѣзѣикъ	ѿ имѣютъ архіерей по свои ѣзѣикъ	ѿ имѣютъ архіерей ѿ свои ѣзѣикъ	ѿ имѣютъ архіерей ѿ свои ѣзѣикъ	ѿ имѣютъ архіепіскопи ѿ свои ѣзѣикъ	ѿ имѣютъ архіерей ѿ свои ѣзѣикъ
6. Обяснителна бележка ⁴	коко ѿспрѣвѣ написахъ	липсѣва	како ѿспѣрѣво и написахом	како ѿспѣрѣво рече се	како ѿспѣрѣво написахомъ	како ѿспѣрѣво написахомъ
7. Неправилно разделени думи	Да ѡчинатъ мѣръ и съгласіе	Да ѡчинатъ мѣръ ѿ согласіе	Да ѡчѣинатъ мѣръ и согласіе	Да ѡчинатъ мѣръ и согласіе	Да ѡчинатъ мѣръ и согласіе	Да ѡчи на мѣръ ѿ согласіе
8. Грешка при преписването	ревностъ ѿ ѡсердїе	ревностъ ѿ ѡсердїе	ревностъ ѿ ѡсердїе	ревностъ ѿ ѡсердїе	ревностъ ѿ ѡсердїе	ревностъ ѿ ѡсердїе
Глава За българските светци	Зогр.	І Котл.	Муз.	Ник.	Лаз.	Черк.
1. Начин на отбелязване на числителните имена.	ѧ, в, г, д...	перви, втори, трети, четвърти	перви, втори, трети, четвърти	ѧ, в, г, д...	ѧ, в, г, д...	ѧ, в, г, д...
2. Изреждане на имената на петимата Кирило-Методиеви ученици.	климентъ, сава, англѣрїи, наѡмъ, ѣразмъ; наѡчени били еленски	климентъ, сава, англѣрїи, наѡмъ ⁵ , ѣразмъ; наѡчени били еленски	климентъ, наѡмъ, ѣразмъ, сав'ва, англѣрїи; но ѡчѣени били елинскн	клнментъ, наѡмъ, ѣразмъ, савѡатин, англѣрїи; но ѡчѣени били елинскн	климентъ, наѡмъ, ѣразмъ, сава, англѣрїи; но ѡчѣени били елинскн	климентъ, наѡмъ, ѣразмъ, сава, англѣрїи; но ѡчѣени били елинскн
Послеслов	Зогр.	І Котл.	Муз.	Ник.	Лаз.	Черк.
‘Реч, слово’	речи			ѣзѣикъ	речи	
‘Защото, понеже’	зѣщо		6	понеже	зѣщо	
‘кой’	кон			цо	кон	
‘събрах’	сѡвакѣпихъ	сѡвакѣпихъ	сѡвакѣпихъ	сѡбрахъ	сѡвакѣпихъ	сѡвакѣпихъ
‘намерих’	ѡбрѣтохъ			намернхъ	ѡбрѣтохъ	
‘възприех’	ѡспрѣхъ			пѡдхъ	ѡспрѣхъ	

- 1 Писца иконаго да мѣ напише палати – художник на икони да му изрисува палата`.
- 2 Въ бл҃гоустѣіе неѡстѣпноу вѣрѣ пребиваютъ – `в благочестието на неотстъпната вяра пребивава`.
- 3 Неѡстѣпно въ бл҃гоустѣивоу вѣрѣ пребиваютъ – и досега народът български `неотстъпно в благочестивата вяра пребивава`.
- 4 Става дума за Симеон, който приема царството след Михаил, с уточнението: `както по-горе (отначало/по-преди) написах (се каза)`.
- 5 Sic! (Налице е грешка в изписването на името на св. Наум.)
- 6 Предпоследният лист на Музейния препис липсва. Завършва с информацията за трите хиляди гроша данък и за разногласията между монасите.

Кратки коментари върху разночетенията от:

а) *Предговора на Историята.*

По *Предговора* си **Никифоровият препис** се отличава най-много от преписите, с които е сравняван в лексикално отношение. Срв. напр. предпочитанието към по-старата лексема *вѣдѣти* – ‘зная’ (*Зогр., I Котл., Муз., Лаз. и Чертк*) вм. по-новата *знати* (*Ник.*). Почти същото е съотношението към *увѣщаати* – ‘убежда, успокоя’ (*Чертк.*) и *увѣщавати* – ‘увещавам’ (*Зогр., I Котл., Муз., Лаз.*) вм. *учити* – ‘уча’ (*Ник.*). **Никифоровият препис**¹³ се откроява от останалите и по употребата на *2. л., ед. ч., сег. вр.* на гл. *познаеш* вм. формата на *мин. деят. I прич.* *познавъ*, както и с употребата на наречието много вм. формите на наречието ‘дълго’, срв. църковнославянското *долго* (*Зогр., Муз., Лаз. и Чертк.*) и по-архаичното *дълго* (*I Котл.*). В правописно отношение **Чертковият препис** стои много по-близо до *Зогр., Муз. и Лаз.*, отколкото до *I Котл. и Ник.*

б) *За Славянските учители.*

Тук *I Котл.* се откроява от останалите преписи по употребата на наречието *наезно* вм. *заедно* (*Зогр., Муз., Ник., Чертк. и Лаз.*), по употребата на предлог *по* вм. *въ* (*Зогр., Муз., Ник., Чертк. и Лаз.*). **I Котленски препис** се отличава от останалите преписи и по употребата на сложната форма на думата *иконописца* вм. словосъчетанието в инверсия *писца иконаго* (*Зогр., Муз., Ник., Чертк. и Лаз.*). Освен това в *I Котл.* е налице следният пример: *въ бл҃гочестіѣ неѡстѣпноу вѣрѣ пребивають*, с него преписът отново се откроява от останалите преписи, в които същият пример се среща като *неѡстѣпно въ бл҃гочестивоу вѣрѣ пребивають* (*Зогр., Муз., Ник., Чертк. и Лаз.*). Ясно личи Софрониевата намеса, която се проявява в замяна на прилагателното ‘благочестива’ вяра с ‘неотстъпна’ вяра, а също и с подмяна на наречието ‘неотстъпно’ с абстрактното съществително ‘благочестие’. Тази негова намеса е резултат от преосмисляне на фразата.

Относно употребата на наречията ‘там’ – ‘тук’ и ‘там’ – ‘така’ между *Зогр.* и *I Котл.* се открива сходство срещу всички останали преписи. По отношение на формите на думата ‘докато’ се открояват три групи, срв.: *доде* (*Зогр. и I Котл.*), *докле* (*Муз., Лаз. и Чертк.*) и *дорде* (*Ник.*), и трите форми са характерни за говоримия български език.

в) *За българските светци.*

13 Друга особеност на Никифоровия препис е липсата на пасажа за цар Асен I, който е налице в останалите разглеждани преписи. Освен това са налице и някои добавки, като: 1. *Зде рече се въ кратце за краалн болгарскн, да речемиъ н за црн колнокъ св быан* (л. 82 б) и 2. *А zde въ кратце рещн н за рвсн* (л. 100 а).

В тази глава разглежданите преписи се обединяват в две групи според начина на изписване на числителните имена. В първата група стоят *I Котл.* и *Муз.* с изписани с думи числителни имена, срв. първи, втѳрѳи, трѳети, четвѳрти, а във втората – са останалите преписи (*Зогр.*, *Ник.*, *Лаз.*, *Чертк.*) с числителни, изписани с букви под титла, срв.: ѧ, в, г, д...

По реда на изброяване имената на Кирило-Методиевите ученици се формират също две групи. От една страна, отново стоят *Зогр.* и *I Котл.*, а срещу тях – останалите (*Муз.*, *Ник.*, *Лаз.* и *Чертк.*).

г) *Послеслов.*

Никифоровият препис се отличава с най-много разночетения тук, както и в Паисиевия *I Предговор*. В *Послеслова* на *Ник.* са използвани думи с диалектен характер (понеже, цю), а също и такива, които са повлияни от църковнославянския изговор като ѧзыкъ и собрахъ. Намѳрнхъ замества архаичната форма вѳрѳтохъ (срещаща се в останалите разглеждани преписи). Освен това в края на Паисиевия *Послеслов* липсва цял абзац. Така напр. липсват пасажите, в който св. Паисий Хилендарски споменава за своя брат св. Лаврентий – игумен на манастира в Хилендар, за трите хиляди гроша данък, за разногласията между монасите.

Изводи:

1. Според *I Предговор* **Никифоровият препис** се откроява ярко от останалите преписи.
2. Според Главата *За Славянските първоучители* с доста разлики от останалите преписи се откроява **I Котленски препис**.
3. Според Главата *За българските светци* **I Котленски препис** отново се откроява от останалите преписи, като показва сходство ту с **Паисиевия автограф**, ту с неговата **Белова**.
4. Според *Послеслова* **Никифоровият препис** отново се откроява с много лексикални разночетения в сравнение с останалите разглеждани преписи. Той се отличава още и по това, че в края на Паисиевия *Послеслов* липсва цял абзац.

Въпреки че беше подробен направеният обзор върху споменатите части от Паисиевия текст, нужни ще са в бъдеще още допълнителни съпоставителни разглеждания, както с още преписи, така и с пълния Паисиев текст, за да се формулира по-категорично твърдение. На този етап би могло да се заключи, че **I Котленски препис** (който според Тодоров се отнася към II гр. преписи) може да оглави самостоятелна трета група.

Относно мястото на **Чертковия препис** сред разглежданите две групи преписи може да се посочи, че заема междинно място между **Музейния препис (I гр.)**, от една страна, и **Лазаровия препис (II гр.)**, от друга. На много места с голяма точност той се придържа към **Паисиевия автограф**, но затова пък на много места има разлики с **I Котл. препис**. Ето защо може да се каже, макар и с непълна категоричност, че **Чертковият препис** е по-близък до Зографския автограф, отколкото до Първия Котленски препис.

ЗА АВТОРИТЕ

Надежда Драгова е един от най-авторитетните български учени в областта на средновековната и възрожденската култура. Завършва българска филология в Софийски университет "Св. Климент Охридски". Професор и доктор по културология, балканистика и сравнително литературознание. Преподавател в редица висши учебни заведения в страната и в чужбина, между които в Букурещкия, Белградския и Свободния университет в Берлин. Научен консултант и инициатор на националния проект „Четвърт хилядолетие „История славянобългарска“. Почетен председател на Инициативния комитет за честването на 250-годишнината от създаването на „История славянобългарска“.

Елена Тачева завършва българска филология и културология в Софийски университет "Св. Климент Охридски". Тя е доцент по литература на Българското възраждане във Филологически факултет на Югозападен университет „Неофит Рилски“. Председател е на Международния университетски семинар за балканистични проучвания и специализации „Проф. д-р Илия Конев“ към Югозападния университет и главен редактор на списание „Балканистичен форум“. Член е на научния колектив на националния проект „Четвърт хилядолетие „История славянобългарска“. Научните ѝ интереси и публикациите ѝ са в областта на литературната история, културологията, етнологията и балканистиката.

Ваня Добрева е доктор на филологическите науки, професор в Университет по библиотекознание и информационни технологии (УниБИТ). Завършва българска филология в Софийски университет. Чете лекции по възрожденската драматургия, за взаимовръзките между култура и литература в УниБИТ, преподава и история на балканските литератури в Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград. Автор е на монографични изследвания за българската възрожденска историческа драматургия, за типологията и архитектуриката на възрожденската комедия, за „наследствата“ във възрожденската култура.

Инна Пелева е доктор на филологическите науки и професор по българска литература. Завършва българска филология в Софийски университет "Св. Климент Охридски". Води лекционни курсове с филологически профил в Пловдивски университет "Паисий Хилендарски". Изследванията ѝ са върху проблеми на българската културна и литературна история. Автор е на осем книги, които тълкуват текстовете и културните присъствия на основни имена от българския литературен канон, като Иван Вазов, Христо Ботев, Алеко Константинов, Йордан Радичков и други. В последните години интересите ѝ са ориентирани към литературни явления, разположени „в страни“ от централните пространства, главните герои и сюжети на високата култура.

Мила Кръстева е доцент по българска литература и доктор по теория на литературата. Завършва българска и английска филология във Великотърновския университет "Св. св. Кирил и Методий". Преподава Българска възрожденска литература в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Интересите ѝ са в областта на литературната теория, психологията, теоретичната психоанализа, съпоставителното литературознание. Автор е на монографични изследвания и студии и статии, тематично ориентирани към литературата и културата на Българското възраждане.

Димитър Пеев завършва Санкт-Петербургски държавен университет в Русия. Преподава старобългарски език и история на българския език в Софийски университет „Св. Климент Охридски“. Основните му интереси са в областта на историческата лексикология, палеографията, средновековните хроники и хронографи. Занимава се с дигитализация на ръкописи. Член е на научния колектив на националния проект „Четвърт хилядолетие „История славянобългарска“.

Даринка Караджова завършва българска и руска филология във Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“. Тя е професор по стара българска литература във Филологически факултет на Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград, и лектор по български език, литература и култура в университета „Сапиенца“, Рим. Ръководител е на националния проект „Четвърт хилядолетие „История славянобългарска“. Изследователските ѝ интереси и публикации са в областта на среднове-

ковната и ранновъзрожденската българска литература и култура, славянската палеография и кодикология.

Маргарет Димитрова завършва българска филология в Софийски университет "Св. Климент Охридски". Тя е доцент по история на българския език в Софийския университет. Член е на научния колектив на националния проект „Четвърт хилядолетие „История славянобългарска. Научните й интереси и публикациите й са в областта на история на южнославянската книжнина, средновековни библейски преводи от гръцки, книжовния език на българските XVII и XVIII век, история на всекидневния живот през Средновековието и Възраждането, историческа етнология.

Лъчезар Перчеклийски завършва българска филология в Югозападен университет "Неофит Рилски", Благоевград. Той е доцент по български език към Филологическия факултет на Югозападния университет. Член е на научния колектив на националния проект „Четвърт хилядолетие „История славянобългарска”. В досегашната си научноизследователска дейност той се е занимавал основно с проблемите на българския език в различни етапи от неговото историческо развитие.

Любка Ненова завършва специалност българска филология в Югозападен университет "Неофит Рилски", Благоевград. Д-р Ненова преподава старобългарски език и история на българския език в Югозападния университет. Автор е на монография, посветена на средновековните химнографски текстове за св. Иван Рилски, и на публикации върху езика и стила на средновековната българска химнография, върху епиграфиката и сюжети от българската възрожденска иконография. Член е на научния колектив на националния проект „Четвърт хилядолетие „История славянобългарска”.

ABOUT THE AUTHORS

Nadezhda Dragova is one of the most prominent Bulgarian scholars in the sphere of the culture of the Middle Ages and the Bulgarian National Revival. She graduated from St. Kliment Ohridski University of Sofia in Bulgarian Philology. She is professor in Cultural Studies, Balkan studies, and Comparative Literature. She has taught at several universities in Bulgaria and abroad, amongst which Bucharest University, Belgrade University, and Berlin Free University. She is the initiator and scholarly consultant of the National Project “Quarter Millennium “Istoriya Slavyanobolgarskaya”. Nadezhda Dragova is also a honorary chair of the National Organizing Committee for the celebration of the 250th anniversary of the creation of “Istoriya Slavyanobolgarskaya“.

Elena Tacheva graduated from St. Kliment Ohridski University of Sofia in Bulgarian Philology and Cultural Studies. She is Associate Professor of the Literature of the Bulgarian National Revival at the Department of Philologies of the Southwestern University “Neofit Rilski”. She is director of the International University Seminar for Balkan Studies and Specializations “Prof.Dr.phil.habil. Iliya Konev” at the same university and editor-in-chief of Balkanistic Forum periodical. She is also a member of the scholarly team of the National Project “Quarter Millennium “Istoriya Slavyanobolgarskaya”. Her research interests are in the sphere of the literary history, cultural studies, ethnology, and Balkan studies.

Vanya Dobрева, Dr.phil.habil, is professor at the State University of Library Studies and Information Technologies – SALSIT in Sofia. She graduated from Sofia University in Bulgarian Philology. She lectures in drama theory and drama of the Bulgarian National Revival as well as in culture and literature relation at SALSIT and also in the history of the Balkan literatures at the Southwestern University “Nefit Rilski” (Blagoevgrad). Vanya Dobрева has many publiactions on the Bulgarian drama and comedy of the 19th century and on the cultural legacy of the Bulgarian National Revival.

Inna Peleva (Dr.phil.habil.) is professor of Bulgarian Literature. She lectures philological content courses at Plovdiv University “Paisiy Hilendarski”. She has many publications on issues of the Bulgarian cultural and literary history. She is an author of eight books that interpret texts and cultural presence of famous Bulgarian writers, such as Ivan Vazov, Hristo Botev, Aleko Konstantinov, Yordan Radichkov, and others. Over the last few years her research interest focuses on texts and writers placed outside the central places of the high culture.

Mila Krasteva graduated from SS Cyril and Methodius University of Veliko Turnovo in Bulgarian and English Philologies. She is Associate Professor of Bulgarian Literatures and has a PhD degree in theory of literature. She teaches the literature of the Bulgarian National Revival at Plovdiv University “Paisiy Hilendarski”. Her research interests are in the sphere of the literary theory, psychology, theoretical psychoanalysis, and comparative literature. She has many publications on the literature and culture of the Bulgarian National Revival.

Dimitar Peev graduated from Saint-Petersburg State University in Russia. He teaches Old Bulgarian Language and History of the Bulgarian Language at Sofia University “St.Kliment Ohridski”. His main interests are in the field of the Slavonic historical lexicography and in chronicles and chronographs of the Middle Ages. He also deals with digitizing manuscripts. He is a member of the scholarly team of the National Project “Quarter Millennium “Istoriya Slavyanobolgarskaya”.

Darinka Karadzhova graduated from SS Cyril and Methodius University of Veliko Turnovo in Bulgarian and Russian Philologies. She is professor of Old Bulgarian Literature at the Department of Philologies of the Southwestern University “Neofit Rilski” (Blagoevgrad) and lecturer in Bulgarian Language, Literature and Culture at Sapienza University of Rome. She is the group leader of the National Project “Quarter Millennium “Istoriya Slavyanobolgarskaya”. Her research interest are in the field of the literature and culture of the Middle Ages and Early Bulgarian National Revival as well as in medieval Slavonic palaeography and codicology.

Margaret Dimitrova graduated from Sofia University “St. Kliment Ohridski” in Bulgarian Philology. She is Associate Professor of the History of the Bulgarian language at the same university (Department of Slavic Philologies). Her research interests and publications concern medieval and early modern South Slavonic literary production, biblical translations from Greek and the literary language of the Bulgarian 17th and 18th centuries. She is a member of the scholarly team of the National Project “Quarter Millennium “Istoriya Slavyanobolgarskaya”.

Lachezar Perchekliyski graduated from the Southwestern University “Neofit Rilski” (Blagoevgrad) in Bulgarian Philology. He is Associate Professor of Bulgarian Language at the Faculty of Philologies at the same university. He is a member of the scholarly team of the National Project “Quarter Millennium “Istoriya Slavyanobolgarskaya”. His research is concentrated on the history of the Bulgarian language.

Lyubka Nenova graduated from the Southwestern University “Neofit Rilski” (Blagoevgrad) in Bulgarian Philology. Dr. Nenova has published a book on medieval Bulgarian hymnographic texts about St. John of Rila and also articles on the language and style of medieval and early modern Bulgarian hymnography and epigraphics. She is a member of the scholarly team of the National Project “Quarter Millennium “Istoriya Slavyanobolgarskaya”.

История славянобългарска 1762-2012
Научни хоризонти на четвърт хилядолетието

Българска, първо издание

Съставители: Надежда Драгова, Елена Тачева

Предпечат: Евгени Владимиров

Формат: 16/70/100 Печ. Коли: 8

Тираж 300

ISBN: 978-954-394-101-8

Печатница: Болид-инс

бул. "Проф. Цветан Лазаров" №110

e-mail: bolid_ins@abv.bg